

V.İ. Dobrenkov

**ERICH FROMM'UN
VE
Yeni-Freudçuluğun
ELEŞTİRİSİ**

SORUN YAYINLARI

E. FROMM'UN VE YENİ - FREUDÇULUĞUN ELEŞTİRİSİ

SORUN YAYINLARI : 23
Birinci Baskı : Temmuz 1979

V. İ. DOBRENKOV

E. FROMM'UN VE YENİ-FREUDÇULUĞUN ELEŞTİRİSİ

Çeviren : Dr. OYA TANGÖR - LEVENT KÜEY

Progres Yayınları'nın 'Burjuva İdeolojisi ve Revizyonizmin Eleştirisi' serisinin «Yeni-Freudçular 'hakikati' ararken» adıyla yayımlanan İngilizce (1976) aslından çevrilmiştir.

SORUN YAYINLARI

Boyacı Ahmet Sokak Nuribey Han K/3 No: 307

Çemberlitaş/İst.

Yazışma ve İsteme Adresi : P.K. 231 Aksaray/İst.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

SUNARKEN	5
GİRİŞ	7
BÖLÜM I	
PSİKOANALİZDE TOPLUMSAL FELSEFEYE YÖNELİMİN EVRİMİ (FREUD'dan FROMM'a)	11
1. Psikoanalizde Bu Yönelimin Kökeni	11
2. Yeni - Freudculuğun Doğuşu	20
BÖLÜM II	
İNSAN VE TARİH	33
1. Yeni - Freudçu Görüşte İnsan Doğası Kavramı	33
(Antropolojik Psikolojinin Temel Özellikleri)	
2. Tarihsel Gelişimin İtici Güçleri, Amaçları ve Anlamı Konusunda Yeni - Freudçu'ların Görüşleri	58
BÖLÜM III	
BİREY VE TOPLUM ARASINDAKİ SOMUT TARİHSEL ETKİLEŞİMİN PSİKOLOJİK YORUMU	71
1. Yeni - Freudçu Toplumsal Kişilik Kavramı	71
2. «Bilinçdışı»nın Yapısı ve Toplumsal - Tarihsel Süreçteki Rolü	90
BÖLÜM IV	
YENİ - FREUDÇULARIN TOPLUMSAL - TARİHSEL YANILGILARI	111
1. Yeni - Freudçuların Kapitalist Toplum Eleştirilerinin	111
Temel Özellikleri	
2. Kapitalist Toplum Yapısını Yenilemede Toplumsal Bir Program: «İnsancıl Ortaklaşmacı» Sosyalizm İdeali	122
SONUÇ	140
Dipnot Açıklamaları	143

SUNARKEN

İnsanlığın toplumsal tarihinin, başka deyişle sınıfların mücadelesinin bir parçası olan bilim, özünde insancıl ve devrimcidir kuşkusuz. Bilimin sürekli arayış içinde bulunması, yeni bilgilerin peşine düşmesi, toplumun ve doğa'nın daha iyi kavranmasına çalışması, hep bir tek amaca, insanı daha iyi, daha güzel, daha insancıl bir dünyaya götürme amacına yöneliktir. Ancak, tarihsel örneklerinden de görüleceği gibi, her zaman, en devrimci sınıfın taşıdığı bilim bu insancıl ve devrimci amaca yönelebilmştir.

İdeolojik mücadelenin, emperyalizmin savunma konumuna itilmesiyle, kendine özgü bir önem kazandığı günümüzde, emperyalist burjuvazi, - gerek sosyalist kamptaki gelişmeleri kendi kamuoyundan saklamaya, gerekse kapitalist kampta ileriye yönelik her türlü gelişmeyi frenlemeye çalışarak - bir yandan bilimsel kazanımları kendi kâr emelleri doğrultusunda kullanmaya çalışırken, öte yandan kendi nesnel sınıfsal çıkarlarıyla çelişen her bilgiyi engellemek, sulandırmak, çarpıtmak çabasındadır. Toplumsal ilerlemeyi zorunlu bir yasalılık olarak belirleyen, doğa ile toplum bilimlerinin bütünlüğünü vurgulayan Marksist yaklaşım, kendini çağın somut pratiğinde nesnelleştirip doğrularken, emperyalizmin ideolojik silahları da elbette boş durmayacaktır.

Toplumun nesnel hareket yasalarının yadsınması, bu olanaksızsa, en azından çarpıtılması, giderek birey - toplum diyalektiğinin diğer ögesi «insanı» somut - tarihsel düzlemde, toplumla etkileşimi içinde kavramaya çalışan görüşlerin önünün alınmak istenmesi, emperyalist burjuvazinin sınıfsal görevidir. İşte bu alanda, Marksizmin somut - tarihsel insan anlayışının karşısına, «soyut», «tarih - dışı», değişmez biyolojik temel öğelere bağlı bir insan anlayışı getiren Freudçuluğa ve onun çağdaş uzantılarına burjuva ideolojisinin toplumsal kuramlar düzeyinde beslediği saygınlık anlaşılır olmaktadır.

Kuşkusuz, nesnel - tarihsel nedenlerle, genellikle her alanda, bilgi susuzluğu içinde kıvranan bir toplumuz henüz. «Araştırma», «Yerliyerine oturtma» aşamasına geçemediğimiz gibi, «tanıma» gereksinmelerimizi bile karşılayamadığımız bir gerçek. Böyle olunca «ipliği ne zamandan beri - en azından sosyalist kampta - pazara çıkmış» kuramları, görüşleri, fikir ve akımları vb. kuyruklu yıldız gibi yeni yeni keşfetmemizin şaşılabacak ve yadırganacak yanı yok elbette. Bir kuramı, bir görüşü ya da akımı tanımadan, onun -Marksist - Leninist açıdan da olsa- salt eleştirisiyle ya da yorumuyla yetinmenin, düşünce sığılığına yol açacağının bilincindeyiz. Ne var ki, bilim çarpıtıcılığına soyunmuş, emperyalist burjuvazinin ideolojik silahlarına dönüştürülmüş kuramların, görüşlerin, fikir ve akımların vb. belli bir «bağışıklık aşısıyla» karşılanması zorunlu bir görevdir; aksi, son yıllarda emperyalist kampta planlanarak ülkemizde yaygınlaştırılıp kadrolaştırılmaya çalışılan burjuva ideolojisi ve revizyonizmin tüm etki alanlarında insanımızı ideolojik silahtan yoksun bırakmak olacaktır. Bu açıdan da iç ve dış gericiliğin gündemini ayrıntılarına dek bilmek zorundayız.

İşte elinizdeki kitap, Freudçuluğu sınırlı bir düzlemde tanıttıktan sonra, gerek Freudçuluğun, gerekse Yeni -Freudçuların toplumsal - tarihsel, kuramsal ve ideolojik arka planını deşmekte, Yeni-Freudçu akımın en renkli siması Fromm' u ele almakta, onun, tarihsel süreci, psikolojiye dayanarak açıklama girişimlerini sergiledikten sonra, Freudçuluk ile Marksizmi bireştirme çabasının tutarsızlığının altını çizmektedir. Fromm'un birey ile toplum etkileşimini antropolojici psikoanalizle çözmeye kalkmasının da, tüm diğer girişimleri gibi, havada asılı kalmaya mahkûm olduğunu göstermektedir.

Yayınlarımız, daha önceleri yayınladığımız, «İşçi Sınıfını Politika Dışı Tutan -Burjuva Savunucu- Teorilerin Eleştirisi», «Sosyalizm ve Hümanizm», «Sınıf Kavgası mı, Sosyal Anlaşmazlık mı?» (basılıyor) adlı kitaplarla birlikte elimizdeki kitabı sunarken; 'burjuva ideolojisi ve revizyonizmin eleştirisi' dizisine yeni bir kitap katmış bulunuyor. Böylece çağdaş kapitalizmin ve onun uzantısı ülkemizdeki gericiliğin gündemi ve bu dallardaki bilim dışı kuramların öğrenilip anlaşılmasına katkıda bulunduğuna inanmaktadır.

G İ R İ Ő

Yirminci yüzyıl tarihe, büyük toplumsal değişimler ve derin ideolojik çatışmalar yüzyılı olarak geçecektir. Günümüz dünyasında komünist ve burjuva ideolojileri arasında keskin bir mücadele sürmektedir. Bu mücadele kapitalizmden sosyalizme geçişin oluşturduğu tarihsel sürecin düşünce alanına yansımasıdır.

İlkeleriyle kapitalist sistemi açıkça savunan ve Marksist-Leninist düşünceleri kasten çarpıtmayı amaçlıyan anti-komünistlerin aksine, liberal burjuva kuramcıları, kendilerini, kapitalist toplumu eleştiren, onu şiddetle yeren ve onun «iyileştirilmesi» ya da «devrimci değişimi» için plânlar öneren radikaller olarak sunma çabasındadırlar. Bu liberal burjuva kuramcıları, kapitalizmi değiştirme yolunda dünyanın devrimci bir biçimde yeniden kurulmasını amaçlayan ve bilimselliği uygulamada kanıtlanmış olan Marksist programa karşı seçenek olarak, soyut ütopyalar ve toplumsal plânlar önerdikleri sürece, kendileri istemese de anti-komünistler ile aynı safta yer almaktadırlar. Ayrıca bu kuramcıların Marksizmi burjuva dünya görüşü ile yorumlayarak, kendi amaçları uğrunda kullanma eğilimi, onları sağ-kanat revizyonistleri ile aynı çizgiye getirmektedir.

Bir yandan liberal burjuva düşünürlerinin savunduğu kuramsal ve toplumsal düşüncelerin karmaşık ve çelişkili yapısı ve bunların kapitalist topluma getirdikleri özgün [original] toplumsal eleştiri, diğer yandan da anti-komünizme ve sağ-kanat revizyonizmine yakınlıkları ve öne sürdükleri görüşlerin belirli burjuva düşünürleri arasında ve genç radikal sol çevreler içindeki olağan üstü yaygınlığı, günümüzde

Marksist bir değerdendirmesinin yapılmasını son derece gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, psikoanalizde Yeni - Freudçu eğilimin kurucularından olan Amerikan toplumbilimcisi ve psikologu Erich Fromm'un felsefi ve siyasal düşüncelerini ele almaktır.

Fromm'un toplumsal - felsefi düşünceleri, Batı'da doğan ve yayılan soyut hümanist kuramların değişik görünümlerinden birini temsil etmektedir. Çeşitli felsefi ve dinsel öğretilerin dalları olarak ortaya çıkan bu kuramlar, küçük ve orta burjuvazinin görüşlerini açık ve güvenilir biçimde gözler önüne sermektedir. Bu kuramlar ayrıca hem liberal ve demokratik yönelimli burjuva aydın çevrelerinin önemli bir kesiminin, hem de Yeni - Sol hareketini destekleyen gençlik kesiminin eğilim ve görüşlerini yansıtmaktadır. Fromm'un toplumsal felsefesi, kendi toplumlarının değişmesi gereğini duyan ancak bu değişim için gerçekçi yol ve yöntemleri görmeyen burjuva çevrelerinin ideolojisinin kuram düzeyindeki ifadesidir.

Fromm'un toplumsal - felsefi görüşlerinin biçimlenmesinde, 1929 - 1932 arası üyesi olduğu Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün etkisi büyük olmuştur. Bu dönemde Frankfurt Toplum Bilimleri Okulunun görüşleri yaygın durumdaydı. Fromm'un toplumsal - felsefesinde bu okulun daha önceki temsilcilerinin (Max Horkheimer, Theodor Adorno ve Herbert Marcuse gibi tanınmış isimler bunların başlıcalarıdır) yaptığı felsefe araştırmalarının yansımaları görülmektedir. Bu düşünürler, Marksizmi, Yeni - Hegelcilik, Varoluşçuluk ve Freudçulukla birleştirerek, liberalleştirmeğe girişmişler; felsefede bir üçüncü yol, bir «orta yol» bulmaya çabalamışlardır.

Fromm, 1941'de basılan ve en çok satan kitaplar arasına giren ilk önemli çalışması, «Özgürlükten Kaçış» adlı yapıtından sonra psikoanalizi toplumsal sorunların incelenmesine uygulayan bir uzman olarak tanındı. Bu yapıtında, ortaçağdan günümüze, bireyin kendi bilincine varış sürecini ve özgürlüğün evrimini izlemeğe girişmiştir. Fromm ilk kez bu

kitabında, Yeni-Freudçu toplumsal felsefenin temel ilkele-
rini araştırır. Daha sonra şu yapıtlarında bu ilkeler geniş
bir biçimde ortaya konmuştur. Kendini Savunan Adam (1947),
Sağlıklı Toplum (1955), Sevme Sanatı (1956), Erkekler Ege-
men mi (1961), Marks'ın İnsan Anlayışı (1961), Küruntu Zin-
cirlerinin Ötesinde (1962), İnsanın Yüreği (1964)*, vb. gibi.
Erich Fromm felsefe, toplumbilim, psikoloji, ahlâk ve din
alanındaki çeşitli bilimsel çalışmaları ile olduğu kadar, geniş
kamu çalışmalarındaki etkinliği ile de ünlüdür. ABD'nin Vi-
etnam'a saldırmasına ve kapitalist sistemin insanlık dışılı-
ğına yönelttiği eleştirileri gerek basın, gerekse toplantılar yo-
luyla barış ve genel silâhsızlanmadan yana aldığı tavır, ABD'
de ve diğer ülkelerde, ilerici kesimin dikkatini çekmiştir.

Fromm, burjuva düşüncesi çerçevesi içinde kalan bir li-
beral radikal araştırmacıdır. Toplumsal konulara ilişkin çok
çelişkili kuramsal görüşlerinde, ilerici toplumsal kuramların
öğeleri ve bunlarla bağdaşmayan idealist - metafizikçi görüş
açısı yanyana bulunmaktadır. Ayrıca Marksist kuramın Le-
ninist gelişim evresine ve uygulanan somut sosyalizme olum-
suz bir yaklaşımı vardır.

Fromm'un toplum felsefesi, 20. yüzyılın en yaygın düşün-
ce akımlarından biri olan Freudçuluğun ideolojik temeli üze-
rinde kurulması yanı sıra aynı zamanda Marks'ın felsefesinin
etkisi altında kalması ile diğer meslektaşlarının görüşlerin-
den farklıdır.

Antropolojik** bir yorum katarak özünü saptırdığı Mark-

* Payel yayınları arasında «Sevgi ve Şiddetin Kaynağı»
adıyla yayınlandı. Ç.

** Antropoloji: Genelde felsefi ve fizyolojik antropoloji diye
ikiye ayrılır. Fizyolojik (ya da) tıbbi antropoloji, insanlı-
ğın doğuşunun, gelişmesinin ve değişmesinin bilimidir.
ABD, İngiltere ve Fransa'da genellikle «Etnoloji» ile aynı
anlamda kullanılır. Çağdaş burjuva felsefesinin bir disip-
lini olan felsefi antropoloji ise, kapitalizmin genel bunaltı-
mıyla birlikte doğup gelişmiştir. İnsandan hareket eden,
ve insanı hedef alan sorunlarıyla sınırladığı felsefeyi, bu

sizmi Freudçuluk ile «bireştirme» (synthesize) çabasına girişen Fromm, toplumsal olay ve süreçlerin aydınlatılmasında psikoanalizin belirli ilkelerini uygulama çabalarına girişmiş, daha önce Freud'un psikoanalizde toplumsal psikoloji, ahlâk, din ve diğer konulardaki çalışmalarıyla hazırladığı toplumsal felsefi eğilimi geliştirmiştir.

Geleneksel burjuva felsefe okullarının artan bir bunalım içinde olduğu ve Marksizme duyulan ilginin gittikçe yaygınlaştığı günümüzde, Frankfurt Toplum Bilim Okulu tarafından öne sürülen felsefi ve siyasal düşünceler, kendilerine burjuva aydın çevrelerinden ve kapitalist ülkelerin bazı gençlik kesimlerinden taban bulmaktadır. Fromm'un toplumsal felsefesinin eleştirel bir çözümlemesi, günümüz liberal burjuva aydın çevrelerinin içinde bulunduğu toplum konusundaki kuramsal yanılgıların ve yanlışların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Ancak Fromm'un felsefi ve siyasal düşüncelerinin özünü anlayabilmek için Fromm'un kendi düşüncelerinin çözümlemesinden önce, bunları hazırlayan ve biçimlendiren fikir ve kuramlara değinmek yerinde olacaktır.

sınırlar içinde tüketir. İnsanı tarih - dışı, değişmeyen, hep aynı kalan bir varlık olarak kavrar. Somut, tarihsel evrim içindeki insanı bir yana bırakan felsefi antropoloji, toplumsal işlevinden dolayı kapitalist ülkelerde yaygındır. - Ç.

PSİKOANALİZDE (PSYCHOANALYSIS) TOPLUMSAL FELSEFEYE YÖNELİM EVRİMİ

(FREUD'dan FROMM'a)

I. Psikoanalizde bu yönelimin kökeni

Burjuva toplum felsefesi tarihinde Avusturyalı ruh doktoru Sigmund Freud'un geliştirdiği psikoanaliz kuramı kadar tutulan ve kapitalist toplumun aydın çevrelerini etkileyen başka bir kurama rastlamak güçtür.

Psikoanaliz, özgün bir kuram olarak 20. yüzyılın ilk on yılında günün tıbbî tedavi gereksinimlerine yanıt olarak doğdu. Başlangıçta, hastahane koşullarında, ancak nevrozun tedavisinde hipnoz yerine kullanılan bir yöntemken, daha sonraları psikolojide yeni bir görüşe ve toplumsal bir felsefeye temel alındı. Bu görüşün yandaşları, kuramlarının evrenselliğini savunmuşlar ve yöntemlerinin tıbbî ve psikolojik sorunların çözümünde olduğu kadar toplumsal sorunların çözümünde de geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Psikoanaliz, ortaya çıkışından günümüze değin, özellikle toplumsal felsefe alanındaki önermeleri açısından oldukça gelişme gösterdi. Psikoanalizciler, yöntemlerini, temel toplumsal olguların açıklanmasında kullanmaya çalışmışlar; ve yöntemlerinin toplum alanındaki tüm gelişmeleri kapsadığını varsayarak «toplumsal felsefe yönelimi» deyimini kullanmışlardır.

Psikoanalizin kapsamına giren toplumsal felsefe görüşlerinin evrimleri göz önüne alındığında; iki evre birbirinden ayırddedilebilir: Freud'un toplumbilimsel görüşlerinin açıklığa kavuştuğu bio-psikolojici evre ve Fromm'un toplumsal felsefesinin biçimlendiği antropolojici-psikolojici evre.

Freud, başlangıçta yalnızca nevrozun nedenleri ve tedavi yöntemleri üstünde dururken, daha sonraları araştırmalarını tıp konularının dışına taşıarak, yeni konulara yönelmek zorunda kaldı. Önceleri ruhsal bozuklukları araştırırken, çalışmalarını manevi, ahlâksal ve toplumsal etmenlerin önem ve durumları üzerinde yoğunlaştırmış, ancak bunların aile sınırları dışındaki etkileri ile ilgilenmemiştir. Histeri (hysteria) belirtilerinin nedenleri ve özellikleri konusundaki çalışmaları, Freud'u, hastalığın, insan ego'su [ben] tarafından istenmeyen ya da beğenilmeyen coşku, dürtü ve tepkilerin [reaksiyon] bilinç dışına atılması ile oluştuğu sonucuna götürmüştür.

Çok sayıda sinirsel bozukluk olayım inceleyen Freud, toplumsal koşulları, insanın akıl sağlığının temel engelleri olarak görmeye başlamış; sonunda, nevrozun nedenlerini, insanın doğal içgüdüleri ile toplum arasındaki çelişkiye bağlamıştır. Toplumbilim düzeyindeki ilk çalışması, insanın içgüdüleri ile toplum arasındaki ilişki konusundaki görüşlerini açıkladığı «Uygarlaşmış Seksüel Ahlâklılık ve Modern Nevroz» (1908) adlı yazıdır. Freud; insan doğasındaki cinsel ve saldırgan dürtülerin, daima toplumsal zorunluluklar ile çeliştiğini, ayrıca gerek toplumun değer yargıları, gerekse ahlâk istemleri ile çatıştığını ileri sürer.

Böylelikle ruhsal hastalıkların ortaya çıkmasının ve sayısal artışının temel nedenini, toplumsal değerlerin kişinin cinsel içgüdülerini aşırı baskı altında tutmasına ve engellemesine bağlamaktadır. Bu yazı, bir anlamda, Freud'un psikoanaliz kuramının toplumsal yönünü açıklayan ilk yorumu olmuştur.

Freud'un kuramı, içgüdüler üzerine kurulmuş, kesinlikle biyolojici - psikolojici nitelikte bir kuramdır. Freud, doğuştan varolan, değişmez biyolojik içgüdülere ve her canlı organizmada bulunduğunu varsaydığı yaşam ile ölüm arasındaki uzlaşmaz çelişkiye dayanarak, insanın psikolojik etkinliğinin kökenini araştırmıştır. Ona göre; ruh [psyche] biyolojik bir niteliğe sahiptir ve hiçbir şekilde dış dünyaya,

toplumsal gerçeğe bağlı değildir. Freud insanın davranışlarını, insanın içgüdüsel yapısının belirlediği anlayışını benimsediği için, çevrenin kişinin psikolojik yapısı üzerinde etkisi olabileceğini kabul etmemiştir. Çağdaş kuramsal ve deneysel psikoloji araştırmaları, psikoanalizin dayanağı olan metafizikçi özellikteki içgüdüler kuramının son tahlilde salt uydurma [mistifikasyon] olduğunu göstermektedir.

İnsanın psikolojik etkinliğinin nedenlerini, içgüdüler kuramına dayanarak açıklamaya çalışan Freud, insan davranışlarının itici gücünü «bastırma teorisi» ile açıklar. Freud'a göre kişi, kendi varlığını sürdürmek için içgüdülerini bastırmaya ve gücünü toplumca benimsenmiş yollardan harcamaya zorunludur. «Uygarlığımız; genel anlamı ile içgüdülerin bastırılması üzerine kurulmuştur»¹ ve zihin enerjisi özgün amacı olan cinsel amaçtan kaydırılarak çeşitli toplumsal kökenli gereksinimleri karşılamak için harcanmaktadır.

Freud daha sonra şöyle bir sonucu varır: «Bu kaynakların yardımı ile uygarlığın maddi ve manevi zenginlikleri artırılmaktadır.»² İnsanın toplumsal istemlerin baskısı yüzünden cinsel dürtülerini yeniden yönlendirmesini, Freud, yüceltme [Sublimation] olarak tanımlamaktadır. İçgüdülerin yüceltilmesi, kültürel gelişmenin çarpıcı bir özelliğidir. Yüceltme olgusu uygar yaşamda önemli yeri olan, ruhsal, bilimsel, sanatsal ya da ideolojik etkinliklerin daha yoğun şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağlar.»³ Yüceltmenin derecesini, temelde etkinliğe dönüşecek cinsel içgüdüünün gücüne bağlı olarak, kişinin yetenekleri belirler. Uygarlığın istemlerinin, kişinin yüceltme yeteneğinin üstüne çıkması da, Freud'a göre, suçluların ve nevrotiklerin ortaya çıkmasına neden olur.

Freud'a göre, toplum içinde güçlü içgüdülerin doyurulması için insanın önünde üç yol vardır. İçgüdüler hiçbir şekilde denetim altında tutulmazsa, kişi suç işler; baskı altında tutulursa nevrotik olur; ve ancak toplumsal açıdan yararlı eylem katına yüceltilirse, kişi içinde bulunduğu toplum ile sürtüşmeden yaşayabilir. Toplumsal yaşantıda huzursuzluğa neden olan ilk iki olasılığı yok etmek için Freud'un öner-

diği iki tedavi yöntemi şöyledir: Birincisi; toplum hangi yoldan olursa olsun, bireyden beklediği istemlerini azaltmak zordur. Ancak böylelikle kişi, içgüdülerinin güçlü baskısından bir derece kurtulabilir. İkincisi; insanın içgüdüleri ile olan mücadelesinin bilincine varması ve geliştirilmiş akılcı denetim mekanizmalarıyla yüceltme yeteneğini arttırmasıdır. Freud'a göre, insanın biyolojik yapısı ile toplum arasındaki çelişkiyi çözmede tek çıkar yol, kişinin toplumsal istemlere uyumunun en iyi biçimde sağlanmasıdır. Freud, insan davranışlarındaki nitel ayrılıkların içgüdülerin bastırılmasına, ya da insanın biyolojik yapısı ile toplumsal çevresi arasındaki çeşitli tipteki çelişkilere bağlanabileceğine inanıyordu.

Freud'un tanımladığı, bilinçdışı düzeyindeki toplumsal ve biyolojik baskılar arasındaki çelişkiler, kanımızca, insanın zihinsel, ruhsal etkinliğini belirleyen gerçek iç [internal] ve dış [external] etmenler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını yansıtmamakta ve insanın davranışlarını yönlendiren gerçek güçleri ortaya koymamaktadır. Freud'un yazılarında; değişmeyen bir dış toplumsal koşullar sistemi ile değişmez içgüdüler toplamından oluşan insanın durağan değişmez varsayılan iç dünyasının çelişkisi anlatılır.

Ayrıca iç ve dış dünya arasındaki ilişki de durağan, değişmez bir ilişki olarak nitelenmiştir. Freud insan doğası ile toplum arasındaki çelişkiyi, etkileşim içindeki karşıtların diyalektik bütünü olarak değil, birbirine bağlı olmayan iki ayrı ögenin karşılaşması olarak tanımlamış, dış toplumsal koşulların, kişinin zihinsel, ruhsal etkinliğini belirlediğini dikkate almadan, bu koşulların, kişinin bu etkinliğinin gerçekleşmesini engellediğini, bir yandan da kişinin kendi içgüdüsel dürtülerinin farkına varmasını sağladığını söylemiştir. İnsanın doğası ile toplum arasındaki ilişkiler konusunda böylesi bir toplumcu - psikolojici yorum, Freud'u çözemediği bir ikilemle karşı karşıya getirmiştir. Freud bir yandan; kendi kuramı gereği, toplumun, hatta, giderek tüm uygarlığın, varlıklarını sürdürebilmelerinin temel koşullardan biri olarak, içgüdülerin dizginlenmesini, bastırılmasını ve yad-

sınmasını gösteriyor, diğer yandan da insanın ruhsal sağlığı ile içgüdülerinin engellenmemesini ve tümü ile doyurulmasını önkoşul olarak belirtiyordu.

Freud, toplumu üç bağımsız değişkenin ürünü olarak görmekteydi: (1.) *Doğadan kaynaklanan zorunluluk (doğal zorunluluk) (ananche)*; (2.) *İkili içgüdü çifti: Sevgi ve Ölüm (Eros ve Thanatos)*; (3.) *Toplumsal çevreyi veya toplumu oluşturan değişik kuramlar ve düşünceler*. Freud'a göre uygarlığın gelişmesi, bu üç değişkenin etkileşimi ile olmaktadır. Ona göre bu üç değişkenin bütünleşmesi ya da uyuşması sağlanamaz; ilke olarak da bu bütünleşmenin ve uyuşmanın gerçekleşmesi olanaksızdır. Toplum, toplumsal yaşantıyı korumak ve pekiştirmek için kişilerin içgüdüsel dürtülerinden yararlanır; fakat sonuçta insanın bastırılmamış içgüdülerinin tehlikesine açık bir denge oluşur. Freud, toplumun iç yapısından doğan karşıtlıklara sık sık dikkati çekmekte ve bunların üstesinden gelinemeyeceğini vurgulamaktadır.⁴ «Uygarlaşmanın amacı, tek tek bireyleri, sonra aileleri, sonra ırkları, sonra halkları ve ulusları bir büyük insanlık birliği şeklinde birleştirmek olan Eros'un yönetimindeki bir süreçtir. Bu, niye böyle olmaktadır; bilmiyoruz, ancak Eros'un işi kesinlikle budur. Bu insan toplulukları, Libido [yaşam enerjisi] aracılığı ile birbirine bağlanır. Yalnızca zorunluluk, ve ortak çalışmanın yararları onları bir arada tutmaya yetmez. Fakat insanın doğal saldırganlık içgüdüğü olan her bireyin tüme karşı, tümün her bireye karşı beslediği düşmanlık duyguları, yukarda değinilen uygarlaşma programı ile uyuşmamaktadır. Bu saldırganlık içgüdüğü, Eros'la birlikte dünyaya egemen olan ölüm içgüdüğünden türemiştir ve onun başlıca temsilcisi konumundadır.»⁵

Freud'a göre, değişik toplumsal sistemlerin varlığı «birbiriyle çelişen duyguların, ölüm ile sevgi eğilimi arasındaki sürüp giden çekişmenin sonucudur.»⁶ Yorumunda Amerikalı psikolog Norman Brown da yerinde bir gözlemlerle, Freud'un «tarihin bilinçli isteklerimize bağlı olmadan ve aklın yönlendirilmesi ile değil, iradenin yönlendirilmesi ile oluştuğunu»⁷ savunduğunu belirtmektedir.

Freud toplumsal yaşantıyı bir yandan içgüdüler ile ah-lâk kuralları, öteyandan kişinin biyolojik gereksinimleri ile toplumun istemleri arasında sürüp giden sonsuz bir çatışma biçiminde açıklamaktadır. Ona göre toplum, insanın doğasından kaynaklanan hiçbir gerçek gereksinimi karşılamamaktadır. Bu kuram, Freud'u, insanın toplumsal yaşam için yaratılmadığı, ama topluma gereksinimi bulunduğu şeklinde çelişkili bir sonuca götürür. Freud, kişi üzerinde hiçbir baskının bulunmadığı ve kişinin içgüdülerini doyurabilmekte tümü ile özgür olduğu bir toplum yapısı düşlemektedir. Ancak bu içgüdüler özünde toplum ile çelişkili oldukları için, bu düşüncenin gerçekleşmesi söz konusu değildir; ve sonuçta Freud, şiddetin, zorlamanın her toplum için biricik temel olduğunu ileri sürmektedir.

Freud; her bireyi toplum düşmanı olarak görmektedir: Çünkü; kişi içinde yıkıcı istemler taşımakta, ayrıca toplumda, tembel, mantıksız ve ortak yaşama ayak uyduramamış kişiler çoğunlukta bulunmaktadır. Freud'a göre toplum sürekli olarak kitlelerin direncini ve uyuşukluğunu yenmek zorundadır. Ayrıca toplumun hedefi hem yıkıcı istemleri bastırmak, hem de onlara çeşitli telâfi olanakları sunarak, insanları, koyduğu kısıtlamalara uymağa zorlamaktadır. Bir sonraki basamak, değer yargılarını, sanatı, dini ve siyaseti içerecek şekilde uygarlığın ruhsal açıdan dökümünün yapılmasıdır. Freud, gerek insanın içgüdülerini, gerekse libido ve saldırganlığı, özünde topluma karşıt olgular olarak değerlendirdiği için, insan soyunun gelişiminde, toplumu tümü ile olumsuz ve kısıtlayıcı bir etmen olarak görmektedir. Freud, toplumun kişi üzerindeki etkilerini, sadece kişinin içgüdülerini az ya da çok baskı altına alınmasında bulur. Ona göre toplum, toplumsal ilişkilerin varlığını sağlamak için, insan içgüdülerini denetlemektedir. Bu denetim, insanın kural dışı cinsel ve yıkıcı istemlerinin dizginlenmesi ve içgüdüsel dürtülerinin engellenmesi, arıtılması zorunluluğundan doğmuştur.

Freud'un insan doğasına ve insanın toplumdaki yerine ilişkin görüşü, Machiavelli ve Schopenhauer'in tanımladığı

kavramlarla benzerlik taşımaktadır. İyilik ilkesi insanın özüne yabancı bir kavramdır. Bu nedenle kötülük ve yıkıcı eğilimler dünyaya egemendir. Freud'a göre insan hiçbir zaman insancıl duygulara ve dürtülere sahip olmamıştır. Yalnızca, şiddet korkusu onu dizginler ve topluma karşıt yanını denetim altında tutmasını sağlar.

Freud, uygarlığın gelişimi konusunda da kötümserdir. Uygarlık ilerledikçe içgüdülerin dizginlenmesi çok daha gerekli hale gelecek, tarihsel gelişim buna yardımcı olamayacak ve sonuçta evrensel bir nevroz ortaya çıkacaktır. Gelişme sürecindeki toplumlardaki başarılar, ancak insanların doyumsuzluk duygularının gitgide artması pahasına elde edilir. Freud'a göre uygarlık tarihinin oluşumunu sağlayan da bu olgudur. «Uygarlıktaki her gelişmenin karşılığını, artan suçluluk duygusu sonucunda ortaya çıkan mutluluğu yitirme ile öderiz.»⁸ diyor Freud.

İnsanın mevcut konumunu değiştirme umudu olmadığına inanan Freud, kişinin kaçınılmaza boyun eğmesini önerir. Vardığı sonuç, insanın, yaşam koşullarını olduğu gibi cesaretle benimsemeğe zorunlu olduğudur. Freud'a göre, yaşadığımız dünya, dünyaların en iyisidir; çünkü tek olasılık budur. Gelecek sadece bir hayâldir, giderek insanlığın ilerleyeceği düşüncesi ve inançları da birer hayâldir. Freud'a göre, yaşamdaki tek amaç, kendi varlığını sürdürme ya da diğer bir deyişle yaşam için sonsuz bir mücadeledir. Freud'un kötümserliği, özünde, uygarlığın kökeni ve gelişmesi konusundaki psikoanaliz kuramının doğal sonucudur.

Freud tek tek hastaların davranışlarının çözümlenmesinden çıkardığı sonuçları, hem çeşitli toplumsal ya da etnik gruplar, hem de tüm insanlar için geçerli sayar. Freud'a göre normal ve patolojik yapı arasındaki niteliksel farklılık bir yana bırakıldığında, sağlıklı bir birey ile nevrotik olanın farkı, birincisinin toplumsal açıdan yararlı bir nevroz olayı olmasıdır. Freud'un görüşüne göre, nevrotik olgu, raslantısal özellik taşımaz, tam tersine her zaman tüm insanları kapsayan evrensel bir özelliktir. Öyle ki, Freud, «Nevrotik bir kişiye olduğu gibi topluma da tedavi uygulayabileceği-

mize»⁹ inanır. Kişilerin davranışlarının çözümlemesinden çıkardığı sonuçları toplumsal olayların tanımlanmasında ve tarihsel gelişim yasalarının incelenmesinde de kullanır. Freud'a göre patolojik olguların bu şekilde evrenselleşmesi, tarihi oluşturur. Freud [tarihi] tüm insanlığın artan nevrozu olarak görmektedir.

Freud, toplumsal gelişim tarihine psikoanaliz kuramı açısından yaklaşır, «evrensel nevroz» görüşü, dinsel doktrinlerin 'evrensel günah' kavramı ile bir çeşit benzerlik taşır.

Freud'un psikoanaliz kuramının felsefi temeli ve özellikle toplumbilimsel görüşleri, Plâton, Kant, Hartmann, Schopenhauer, Nietzsche ve Bergson'un idealist felsefe görüşlerinden kaynaklanır. Her ne kadar Freud, kendisini hiçbir felsefe kuramının izleyicisi olarak görmemişse de, özünde açıkça akıl - dışıcı [irrasyonel] felsefe sistemlerinin etkisi altındadır. Freud; Eduard, von Hartman ve Henri Bergson'dan bilinçdışı kavramını almış, Nietzsche ve Schopenhauer ise, insan yaşamının belirlenmesinde sürekli olarak bilinçdışı coşkuların ve cinselliğin önemini vurguladıkları için, Freud'un ilgisini çekmişler, birçok yazısında, bunların düşüncelerinin kendi çalışmaları üzerindeki etkisini belirtmiştir. Örneğin, *Psikoanalizin Bir Güçlüğü*'nde şöyle der: «özellikle büyük düşünür Schopenhauer'e öncü gözü ile bakılabilir. Ve onun tanımladığı bilinçdışı irade, psikoanalizdeki duygusal dürtüler [emotional impulses] ile benzer sayılabilir.»¹⁰ Böylelikle Freud'un psikoanaliz kuramında neden aklın yerinin olmadığı da açıklığa kavuşmaktadır. İnsanın değişik zihinsel etkinliklerinde belirleyicilik, biyolojik kökenli, bilinçdışı içgüdülere yüklenmektedir; akıl sadece yardımcı bir öğe olarak vardır. Böylece idealizm ve metafizik, hantal psikoanaliz yapıyı taşıyan düşünce temelini oluşturmaktadır.

Toplum tarihi bağlamında değerlendirildiğinde Freud'un görüşleri, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında toplumun küçük burjuva katmanlarının içinde bulunduğu korku ve umutsuzluk ortamını yansıtmaktadır. Avusturya'nın başkentindeki orta ve alt burjuva katmanlarındaki ruhsal bozukluklar üzerinde çalışırken, bu bozuklukların çoğunun nedenini, o gün-

kü toplumun değer yargılarının insanın doğal, cinsel dürtüleri üzerindeki aşırı sınırlamalarına ve baskılarına bağlayan Freud, işi tek tek olgulara genelleştirmeye ve bu genellemeden yola çıkarak insan doğasının evrenselliğine ilişkin kuramlar geliştirmeye değin vardırır. Freud, karşılaştığı birçok nevroz olayını doğru değerlendirerek, insanın cinsel dürtüleri ile toplumun ahlâk kuralları arasındaki uzlaşmazlığı kişinin bilincinde oluşturduğu çelişkiye bağlıyordu. Ancak yanılgısı, belirli bir toplumda, giderek onun bir parçasında gözlediği bu özellikleri, tüm insanlığın geçmişi ve geleceği için de geçerli özellikler olarak ele almasıydı.

Freud'un toplumsal sorunların incelenmesinde yöntem olarak kendi psikoanaliz kuramını ve klinik uygulamalarını gitgide daha çok kullanması, bu kuramı toplumsal olayların açıklanmasında belirli bir yöntemin parçası durumuna getirmiştir. Freud, psikoanalizin, özüne dokunulmaksızın, tıpkı nevrozların tedavisinde olduğu gibi, mitolojinin, dilin, folklorün, ulusal kişiliğin ve dinin incelenmesinde de başarı ile kullanılabileceğine inanmıştır. Freud'un toplumbilimsel düşünceleri, psikoanaliz kuramının basit bir yan ürünü değil, aksine bu kuramın temel gelişiminin mantıksal sonucu, onun kaçınılmaz bir parçasıydı. Biyolojik kökenli unsurların yoğunluğu, herşeyi cinsel olguya bağlayan cinsel bütüncülük [pansexualism], bilinç dışına verilen aşırı önem, metafizikçilik, tarihdışıcılık ve kötümserlik Freud'un toplumsal felsefesinin temelini oluşturmaktadır.

Bu toplumsal felsefe doğrultusunda varılan sosyo-politik sonuçlar özünde gerici - tepkicidir. Bunlar burjuva düşünceleri tarafından birçok kereler, toplumsal adaletsizliğin, çatışmaların, suçların ve savaşların sürekliliğini ve kaçınılmazlığını kanıtlamak amacı ile kullanılmıştır, ve günümüzde de kullanılmaktadır.

Freud, kendini yalnızca bir bilim adamı olarak kabul etmesine ve ideolojik, siyasal konumunu kesin deyimlerle belirtmemesine karşın, insana ve toplumsal gelişmeye inanmayan kötümser kuramı, onun dünya görüşünü açıklıkla ortaya koymuştur. İnsanın tüm toplumsal yaşamını; bilinçdi-

şı süreçlere, cinsel kişiliğin iç çelişkilerine indirgemesinin yanlışlığı, bilim geliştikçe kanıtlanmaktadır. Freud'un toplumbilimsel görüşlerini biçimlendiren ilk yöntemsel temellerin eksiklikleri ön plâna çıkmakta ve ortodoks Freudçu görüşlerin radikal eleştirisi de bu temelden kaynaklanmaktadır.

2 — *Yeni - Freudçuluğun Doğuşu :*

Freudçu kuramın kendi ilkeleri içindeki çelişkiler, deneysel psikolojide, antropolojide ve toplumbilimdeki yeni bulgular, 1930'larda, psikoanaliz alanında toplumsal felsefe sorunlarına verdiği özel önemle belirginleşen ve dikkatleri üzerine çeken Yeni - Freudçu eğilimin doğuşuna neden oldu. Bu kuramın toplumsal felsefeye yönelme evresi, «kültürel psikoanaliz» diye adlandırılan görüşün ortaya çıkışı ile birliktedir. Bu evre insan davranışlarının biyo - psikolojik açıdan yorumlanmasından kalkıp toplumbilimci ve antropolojici psikolojiye dayanan bir yoruma geçilmesi sürecini içerir.

Yeni - Freudçular, Freud'un, saldırganlık ve cinsel içgüdüler kuramını yadsırlar; bilinç ve bilinçdışı arasındaki ilişkiye, insanın akıl gücünün, zihin yapısının ne olduğu konularına yeni bir bakış açısı getirirler ve aynı zamanda klâsik psikoanaliz ilkelerinin eleştirel bir değerlendirmesini yaparlar. Yeni - Freudçuların çoğu, insan davranışlarının özünün yalnızca insanın evrensel biyolojik yapısına bakılarak değerlendirilemeyeceğini, aynı zamanda toplumsal etmenlerin ve bunların kişilik oluşması üzerindeki etkilerinin de incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Yeni - Freudçu eğilim çok sayıda psikoanalizci antropolog tarafından savunulmuştur. Bunlar arasında özellikle dikkati çekenler Fromm, Karen Horney, H.S. Sullivan, Abram Kardiner ve bir ölçüde de Franz Alexander, H. D. Lasswel ve Margaret Mead'dir. Kuşkusuz aralarındaki en önemli ve renkli kişi Erich Fromm'dur.

Erich Fromm 1900'de Almanya'da doğmuş, içinde felsefe eğitimi gördüğü ve Freud'un çalışmalarından esinlendiği Heidelberg Üniversitesini bitirdikten sonra psikoanalizi uğ-

raş olarak seçmiş, bu konudaki çalışmaları sonucu, Münih'e oradan da Berlin Psikoanaliz Enstitüsü'ne gitmiştir. Fromm meslekdaşlarının çoğunun aksine psikoanalizci olmadan önce tıp eğitimi görmemiş, 1925'de de girdiği psikoanaliz çalışmalarının dışındaki zamanının önemli bölümünü, toplumsal psikoloji alanındaki kuram çalışmalarına ayırmıştır. Önceleri Freud'un kuramının ortodoks bir savunucusu iken, gitgide Freud'un bilinçdışı ve içsel dürtülerle ilgili görüşleri konusundaki görüşleriyle, sosyo-ekonomik etmenlerin insan kişiliğinin oluşumu üzerindeki etkileri gibi konulara ilişkin kendi değerlendirmelerini geliştirmiştir. Ortodoks Freud'çu kuramın, birey ile toplum arasındaki etkileşim sorununu çözmede yetersiz kaldığını ilk belirten Fromm olmuştur. Onun bilimsel incelemelerindeki toplumbilimsel ağırlık K. Horney'i önemli ölçüde etkilemiş ve Almanya'da onunla birlikte Freud'un görüşlerini yeniden değerlendirmişlerdir. Avrupa'da katı Freud'çu psikoanalizciler olarak çalışmaya başlayan Fromm ve Horney ABD'ne göç eder etmez, 1930'larda -daha sonra Amerika'lı ruhbilimci H. S. Sullivan'm da katıldığı- yeni bir psikoanaliz okulu kurmuşlardır.

Yeni -Freud'çuluğun ortaya çıkmasının nedenlerinden biri de, kuşkusuz Freudçuluğun, adım adım, 1930'ların Amerika'lı hastalarının gereksinimlerine uygulanmasıdır. Yeni -Freudçuluk, klâsik psikoanalizin amerikanlaştırılmasının ve Amerikan yaşamının koşullarına göre yeniden biçimlendirilmesinin çarpıcı bir örneğidir. Ortodoks Freudçuluğun yeniden değerlendirilmesi, toplumsal etmenlerin kesin önemine verilen ağırlık ilk bakışta Yeni -Freudçuların; metafizikçilerin insan davranışlarına ilişkin yaklaşımını kırdıkları ve insan ile içinde bulunduğu toplumsal koşullar arasındaki ilişkiye doğru bir yorum getirdikleri izlenimini yaratmaktadır. Ancak derinlemesine bir inceleme; Yeni -Freudçuların insan ve toplumsal çevresi arasındaki etkileşimi doğru yorumlamaktan ve toplumun insanın gelişimi üzerindeki etkilerini gerçekten bilimsel olarak incelemekten ne kadar uzak olduklarını ortaya koyacaktır. Amerikalı Marksist Harry Wells şöyle demektedir: «Yeni -Freudçuların görüşüne göre çevre,

yani toplumsal ortam, yalnızca çelişen coşkuların yoğun, ruhsal dramının oynandığı bir sahne olarak kalmaktadır.»¹¹ Çevre, bu düşünürlerde çok seyrek olarak, insanın tüm «bilinçdışı» ruhsal etkenliğinin kaynağını oluşturur. Yeni-Freudçular, Freud'un «bilinçdışının» insan yaşamındaki önemine ilişkin temel görüşlerinin özüne dokunmadan, yalnızca, bilinçdışının biçimlenişinin, toplumun özelliklerine ve temel özüne bağlı olduğunu yinelemiştir.

Yeni - Freudçular, Freud'un psikoloji kuramını belirleyen biyolojik yaklaşımı yadsırken, onun, içgüdülerin önemine ilişkin görüşlerini de bir yana bırakmaktadırlar. Yeni - Freudçular, Freud'un insan davranışını belirlediğini öne sürdüğü biyolojik içgüdülerin yerine, -çeşitli yandaşlarının değişik adlarla önerdikleri- insanın ruhsal gereksinmelerini koymuşlardır.

Yeni - Freudçular Freud'un kuramını eleştirmelerine ve onu geliştirme girişiminde bulunmalarına karşın, Freud'un psikoanaliz kuramının temel ilkelerine karşı çıkmamışlar ve aynı kuramın çağdaş bir biçimini ortaya koymuşlardır. Gerçekten de Yeni - Freudçular, klâsik Freud'çu kuramı eleştirirken psikoanaliz kuramında neyin yanlış olduğunu açığa çıkarmadıklarını ve bu nokta üzerinde önemle durmadıklarını itiraf etmektedirler. Örneğin, amaçlarının «tartışmalı noktaları ayıklayarak psikoanalizi kendi gücünün en üst aşamasına çıkarmak»¹² olduğunu söylemektedirler. Ayrıca Freud'un kuramına getirdikleri eleştirilerin amacının, onun yöntemsel temellerini çürütmek olmadığını, ancak psikoanaliz kuramını bilimselliğin istemlerine ve çağa uyarak yeniden yorumlamayı ve yeniden kurmayı hedef aldıklarını da sözlerine eklemektedir.

Fromm'un kendisi de bilimsel bir kuramın gelişiminin genel kuralının «temel görüşlerin yinelenmesi ya da yadsınmasından çok, yapıcı bir biçimde yeniden yorumlanması»¹³ olduğuna değinerek «Freud'un Ödipus kompleksi [karmaşası] Narsizm ve ölüm içgüdüğü gibi büyük buluşlarının onun felsefi öncüllerince (mekanikçi - materyalizm - Y.N.) kösteklendiğini ve bu nedenle bunlardan bağımsız olarak Freud'un

bulgularının yeni bir temele oturtularak yorumlanmasının daha anlamlı olacağını»¹⁴ söylemektedir. Fromm kendi «diyaletik hümanizm» felsefesini işte bu «yeni temel» olarak görmekte ve «bu açıdan, benim görüşlerim, Freud'unkilerden temelde ayrılmaktadır; ancak yine de Freud'un temel bulgularına dayanmaktadır»¹⁵ demektedir. Sullivan, Horney ve Fromm, kendi kuramlarını oluşturunurlarken «psikoanalizin özünü ve Freudçu biçimini korumaya»¹⁶ özen göstermişlerdir.

Yeni -Freudçular klâsik psikoanalizi yeniden değerlendirirken yalnızca kuramın özünü etkilemeyen küçük ayrıntıları bir yana bırakmaktadırlar. Örnekse; biyolojik ve cinsel bütüncü özellikleri eleştirirken, kuramın temel ilkelerini oluşturan: a) insan davranışlarının belirlenmesinde bilinçdışına tanınan önceliğe, b) baskı, direnç ve karşılıklı etkileşim kavramlarına, c) tedaviye ilişkin yöntemlere dokunmamaktadırlar. Konuya ilişkin bir örnek Horney'in temel kuramsal görüşlerinin yer aldığı «Günümüzün Nevrotik Kişiliği» adlı yapıtından alınabilir. «Benim yorumlarımın çoğunun Freud'unkilerden ayrı olması nedeniyle bazı okuyucular, bu görüşlerin hâlâ psikoanaliz olup olmadığını sorabilirler. Bu sorunun yanıtı psikoanalizin temelde nasıl ele alındığına bağlıdır. Eğer, Freud'un tüm görüşlerinin bir toplamı olarak ele alınırsa, benim sunduğum psikoanaliz değildir. Ancak, eğer bu görüşe temel olarak, bilinçdışı süreçlerin önemine, bunların dışavurum yollarına ve bu süreçlerin açığa çıkmasını sağlayan tedavi yöntemlerine ilişkin temel düşünceler ele alınıyorsa, o zaman, benim sunduğum görüşler psikoanalizdir.»¹⁷

Çeşitli Yeni -Freudçuların kültürel yönelimli psikoanalize varıncaya dek izledikleri yollar farklıdır. Horney; klâsik Freudçuluğu psikoanaliz uygulamalarındaki deneyimlerine dayanarak yeniden yorumlarken, Fromm kendi bulgularından yola çıkmaktadır.

Horney'in psikoanalizci görüşleri, eleştirel biçimde yeniden değerlendirme isteği «tedavi sonuçlarındaki yetersizlikten kaynaklanmaktadır.»¹⁸ Psikoanaliz geliştikçe ve daha

yaygın olarak kullanıldıkça, analizciler; çeşitli vak'alarda bu yöntemin tedavi değeri konusunda kuşkuya düştüler ve konu kuramsal tartışmalara neden oldu. Yeni-Freudçuluk açıkça tanımlanıncaya değin, bu durum tedavi yöntemlerindeki eksikliklere bağlandı ve psikoanalizcilerin tüm çabaları, çeşitli psikoanaliz süreçlerinin daha ayrıntılı değerlendirilmesine yöneldi. Ruhsal hastalıklardan yakınan Amerikalı hastalar üzerindeki çalışmalar, duygusal yaralanımların çocukluktaki cinsel bunalımlara değil, daha çok insanın toplumsal konumuna ilişkin etmenlere bağlı olduğunu göstermişti. Horney, Freud'un geçen yüzyılın son yıllarında karşılaştığı belirtilerden oldukça değişik belirtilerle karşılaşmış, tüm bunlar, Horney'i, tedavi olgusu üzerinde değil de, tedaviye yaklaşım biçimi üzerinde kuşkulara itmişti.

Psikoanalizin geleneksel yöntemi olan, baskı altında tutulmuş cinsel istemlerin açığa çıkarılması yöntemi, bir önem taşımıyordu. Horney, ilgilendiği hasta tipindeki temel değişikliğin büyük oranda, Freud'un çağından Horney'in içinde bulunduğu güne dek insanın toplumsal varlığında ortaya çıkan değişimlerle açıklanabileceği gerçeğini görmezden gelemezdi.

Ekonomik bunalım, artan işsizlik, yaşamdaki genel düzensizlik gibi 1930 ve 1940'ların ABD'sindeki toplumsal ilişkilerin, insanların iç dünyalarını etkilememiş olması düşünülemezdi. Bu toplumsal çevre ve koşullar içindeki hasta, artık basit bir vak'a, sözcüğün eski anlamıyla, hasta değildi. Çünkü psikoanalizciye bir hasta olarak değil, karmaşık toplumsal baskılara karşı direnebilmek ve bu baskılara başarılı bir biçimde karşı koyabilmek için öğüte ve yardıma gereksinimi olan bir kişi olarak başvuruyordu; çünkü tedaviyi sürdürebilmek için vak'anın salt klinik görünüşünün sınırlarını aşmak ve olayı belirli toplumsal oluşumu içinde görmek zorunda kalıyordu. Hastaların karşılaştığı yeni ruhsal sorunlar, çözümlemeciden tümüyle yeni istemlerde bulunuyor ve böylece de kullanılan tedavi yöntemlerinde kökten bir değişiklik gerektiriyordu. Bu durum doğal olarak klâsik

Freudçuluğun belirli ilkelerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştı.

Horney; uygulamadaki deneyimleri ile insanın zihinsel etkinliğinin sahip olduğu özelliklerin ve çok yanlılığın, insanın biyolojik yapısının sınırları içinde kalarak açıklanamıyacağı ve böyle bir yaklaşımın insanın eyleminin ve ilkelerini belirleyen gerçek güçlerin anlaşılmasını büyük ölçüde engelleyeceği sonucuna varmıştır.

İnsan davranışlarının yapısından ve güdülenmesinden söz ederken, toplumsal etmenleri gözardı etmenin artık olanaksız olduğu belli olmuştu. Horney, kültürün, insanın gelişmesinde kesin ve belirleyici etkisi olduğuna inandığı için, psikonalize toplumsal bir temel getirilmesini önermiştir.¹⁹

Horney'in aksine, Fromm öncelikle toplum psikoloğu, bir toplumbilim düşünürü olarak ortaya çıkmış, «Bireyin yaşamına ve topluma egemen olan yasaları anlamak, insanı toplumsal varlığı içinde kavramak»²⁰ huzursuzluğuyla yeni Freudçuluğa varmıştır. Fromm, Freud'un «gerçek bilimsel psikolojinin kurucusu»²¹ olduğuna inanmasına karşın, onun toplumsal felsefesine karşı olumsuz tavır almıştır. İnsan tüm toplumsal yaşamının, biyolojik içgüdülerin çelişkilerine indirgenebileceği düşüncesi, Fromm'a olası görünmüyordu. 1. Dünya Savaşı, Rusya'daki 1917 Devriminin zaferi, Almanya'daki devrimci gelişmeler, İtalya ve daha sonra Almanya'daki faşist iktidarlar gibi büyük toplumsal olaylar Fromm'un Sosyo - politik düşüncelerinin biçimlendiği «toplumsal laboratuvarı» oluşturmuş; bu olayların doğuşu, gelişimi ve sonuçları ardındaki nedenleri kavrama istemi, Fromm'u Karl Marks'ın yazılarını okumağa yöneltmiştir. Kendi gözlemleri, olayları ele alışı ve Marks'ın düşünceleri üzerindeki çalışmaları, Fromm'u Freud'un «toplumda olup bitenler konusunda saf bir anlayışı olduğu ve toplumsal sorunlara yanlış psikolojik uygulamalar getirdiği»²² kanısına ulaştırdı.

Marks'ın kuramı Fromm'un toplumsal felsefe sorunlarına ilgi duymasında önemli etmen oldu. Fromm şöyle demektedir «Marks'sız ... benim düşüncelerim en önemli itici güçten yoksun kalacaktı»²³ Bu açık seçik benimsemeye karşın

ilerde de göreceğimiz gibi, Fromm, Marksist kuramın temel ilkelerini yanlış yorumlamış ve yanlış sunmuştur.

Böylece Horney, klasik Freudçu görüşün, nevrozların tedavisinde güvenilir bir yöntem olduğundan kuşku duyarken; Fromm, Freud'un kuramını belirli bir toplumsal felsefe olarak ele almış ve eleştirel bir bakışla yeniden değerlendirme yoluna gitmiştir. Ortodoks Freudçuluk konusundaki görüşleri ne olursa olsun, her ikisini de, toplumsal yönelimli psikoanalize temel olacak bir noktada birleşmişlerdir.

Yeni - Freudçuluğun toplumsal felsefe yönelimi hem dar, hem de geniş bir bakış açısından ele alınabilir. Yeni - Freudçuluğun konumu, dar açıdan göz önüne alındığında, bu kuramın tüm yandaşlarının, ruhsal bozuklukların kökenini toplumsal çevreye bağladıkları, insanın ruhsal - zihinsel gelişiminin, genelde toplumsal çevrenin etkisi altında oluştuğunu ileri sürdükleri görülür. Bu tür tanımlamalar, insan ile toplum arasında var olan gerçek ilişkiye değinmedikleri halde, Yeni - Freudçular, yine de tüm ruhsal olayları insanın biyolojik ve ruhsal yapısına indirgeyen Freud'a oranla bir adım daha ilerde sayılabilirler. Yeni - Freudçuların yaklaşımları, daha geniş bir açıdan incelendiğinde, toplumsal gelişmenin ardındaki itici güçleri psikolojik görüşle açıklamaya çalışan genel bir toplumsal felsefe kuramı olarak belirirler.

Birinci tip Yeni - Freudçuları çok sayıda burjuva bilim adamları psikoanalistler, antropologlar, sanat tarihçileri temsil etmektedir. Sözcüğün geniş anlamıyla Yeni - Freudçuluğun toplumsal yönüne, yalnızca Fromm önem vermektedir; Yeni - Freudçu toplum felsefesini yaratan Fromm olmuştur. Klâsik psikoanalizde Freud'un biyopsikolojici görüşlerine dayanan ve klâsik psikoanalizden kaynaklanan bu toplumsal felsefe, yalnızca gelişmekle kalmamış, aynı zamanda ve bir anlamda da en yüksek düzeyini Fromm'un çalışmalarında bulmuştur. Fromm'un kuramı olarak, Yeni - Freudçulukta en geniş yansımaları bulan toplumsal felsefe okulu, psikoanalizin anlamını belirlerken, bunu toplumsal olayların özüne ilişkin açıklamalar getirmek savıyla ortaya çıkan bir felsefe yöntemi olarak tanıtmıştır.

Fromm kuramında öncelikle toplumsal - tarihsel süreçte öznel insan etmenine özgü davranışların ilke ve yasalarını inceler; «toplumsal süreçte psikolojik öğelerin etkin güçler olarak oynadığı rolü»²⁴ açığa çıkarmaya, buna bağlı fakat daha geniş bir sorun olan ruhsal, ekonomik ve ideolojik etmenlerin etkileşim sorununu ve bunların toplumsal gelişim içindeki önemini çözmeye çalışır. Bu sorun, kuramının çekirdeğini oluşturur. Fromm'un kuramsal araştırmalarının yönünü belirleyen şu düşünce olmuştur: «Toplumsal sürecin itici gücünü anlamak için bireyde oluşan psikolojik süreçlerin itici gücünü anlamak zorundayız. Tıpkı bireyi anlamak için, onu oluşturan kültürel çevre ve koşullarının bağlamı içinde değerlendirmek zorunda oluşumuz gibi.»²⁵

Birey ile toplum arasındaki sosyo - psikolojik etkileşim sorununu çözme gereksinimi, Fromm'u, diğer bazı psikoloji ve sosyalist felsefe kuramlarına başvurmak zorunda bıraktı. İşte bu noktada Fromm, dikkatini Freud ve Marks'a çevirdi; kendisine temel olarak Freud'un psikolojici kuramını ve Marks'ın felsefesini seçerek «her iki düşünürü yorumlayarak ve eleştirerek bir senteze varmaya»²⁶ çalıştı. Marks'ın temel yapıtı Kapital'de ve bir çok diğer yazılarında psikolojiye ilişkin tanımlamalar ve çeşitli psikoloji kavramları olmasına karşın, Fromm, bunların belirli, bütünleşmiş bir psikoloji kuramına dayanmamasından yakınmaktadır. Fromm, üzülenek belirttiği bu eksikliğin nedenini, Marks'm psikoloji konusundaki ilgisizliği ile değil, ancak Marks'ın yaşadığı dönemde, insan sorununa uygulayabileceği dinamik psikoloji [dynamic psychology] olmaması ile açıklar. «Marks 1883'te öldü; Freud çalışmalarını onun ölümünden 10 yıl sonra yayınlamaya başladı.»²⁷

Fromm; Marks ve Freud'u karşılaştırırken, Marks'ı «Freud'dan daha derin ve geniş görüşlü»²⁸ bir düşünür olarak ayrı ve saygın bir yere oturtur. «Marks Freud'la karşılaştırılamıyacak ölçüde evrensel ve tarihsel önemde bir kişiliktir.»²⁹ demektedir.

Fromm, Marks'ın ve Freud'un insan doğasına ve toplumun tarihsel gelişiminin özüne ilişkin görüşlerini karşılaştı-

tırırken, değişik yerlerde Marks'a oranla Freud'un görüşlerinin sınırlılığına dikkati çekmiştir. «Freud liberal bir reformcu, Marks ise radikal bir devrimci idi.»³⁰ der.

Fromm; Marks'ın kuramı ile Freud'un psikoloji kuramını bağdaştırmasını haklı kılacak neden olarak, insan sorununun her iki kuramda da merkezde bulunmasını gösterir. İki düşünür arasındaki fark, bireyin davranışları ardındaki itici gücün, Marks'ın sisteminde toplumsal - tarihsel özellikteyken Freud'un kuramında tümüyle biyolojik özellikte olmasıdır. Bu tür görüşler, Fromm'u Marks ve Freud'un kuramlarının birbirlerini tamamlayacağı sonucuna götürmüştür. Fromm «Marks'ın çözümlemelerini bütünleyecek psikoloji görüşlerinin, birçok düzeltmeler yapma zorunluluğu da olsa, Freud'un ortaya koyduğu kuram»³¹ da bulunduğuna inanıyordu.

Fromm'un kafasındaki düzeltme düşüncesinin hedefi, Freudçu psikolojiye daha çok toplumsal içerik kazandırmak, onu Marksist terminoloji ile zenginleştirmekti.

Fromm buradan yola çıkarak ve Freudçu psikolojiye toplumsal içerik, Marksist ruhsal kapsamlar yükleyerek, psikoanalizi Marksizm ile birleştirme çabasına girişmiş, sonuç olarak, her iki sistemin kendi saptamalarına göre, iyi yanlarını alarak ve eksikliklerini gidererek daha gelişmiş bir toplumsal felsefe yaratmayı ummuştur.

Fromm'un, genelde Freudçu önermelerin çerçevesi içinde kalıp, psikoanalizin kapsamına olabilecek en yüksek oranda toplumsal içerik katarak ortaya çıkardığı kuram, materyalizm ve idealizm dışında kalan tümü ile temelsiz «üçüncü yol» arama çabalarının ürünüydü.

Bugüne dek ve günümüzde, Freudçuluk, klasik psikoanalizin eksikliklerini ve zaaflarını giderememekle kalmamış, aksine bu eksikliklerin daha belirgin olarak ortaya çıkmasına yardım etmiştir. Fromm'un; «Freud'un ortaya çıkardığı gerçeğin» korunması ve yüceltilmesi konusundaki tüm çabaları ve Yeni - Freudçu hiçbir kanıt, Freud'un kuramındaki apaçık yanlışları, idealist ve metafizikçi yönteminin yanlışlarını gizlemeğe yetmemiştir.

Fromm; bir yandan klasik psikoanalizin ideolojik ve yöntemsel ilkelerini kullanarak - aslında psikoanaliz konularında «eski» içeriğin yeni kavramlarla sunulduğu gizlenemeyen bir gerçektir- diğer yandan da, Marks'ın toplumculuğunu yeterince kavrayamadan yarım yamalak bir Marksist toplum anlayışına dayanarak kendi kuramını oluşturmuştur.

Fromm, başından beri Marksizm ve Freudçu'luğu bireştirme girişiminde, Marks'ın kuramını tek yönlü bir yaklaşımla değerlendirmekte, Freud'un kuramı ile Marksizm'i bütünleştirmekten çok, Marksizm'in Yeni - Freud'çu bir yorumunu getirmekten öteye geçememektedir.

Fromm, Marks'ın kuramını, kendi antropolojici psikoloji görüşü açısından yorumlamaktadır. Fromm'un; «Marks'm tarih yorumu, tarihin antropolojik bir yorumu olarak adlandırılabilir»³² görüşü, Yeni - Freudçu'ların, Marks'ın felsefesini değerlendirmedeki yaklaşımlarını ve yorumlarındaki sapırtmayı belirleyen bir örnektir.

Fromm; «Marks'm felsefesinin, hristiyanlığın peygamberce [prophetic Messianism] geleneğinde, dinsel olmayan, dünyasal, ileri, yeni ve radikal bir adım»³³ olduğuna inanarak ve Marks'ın materyalist tarih yorumunun, tarihten bağımsız olduğunu, genelde insanın özüne, insanın «soya çekim» özelliğine dayandığını varsayarak, Marks'ın tarihsel materyalizmini bir çeşit «ruhsal varoluşçuluk»³⁴ [spiritual existentialism] olarak sunmaya çalışmıştır. Bu görüş Fromm'un, Marks'ın diyalektik ve materyalist felsefesini doğru olarak değerlendiremediğini açıkça göstermektedir. «Marks'ın felsefesi ne idealizm, ne de materyalizmdir, ancak her ikisinin bir sentezidir.»³⁵ (Hümanizm ve Naturalizm) diyerek başlangıçta yanlış bir görüşle yola çıkan Fromm, kendi «Hümanist Psikoanaliz» kuramını «Diyalektik Hümanizm» diye adlandırmakta ve ideolojik açıdan kesinlikle yansız bir kuramı temsil ettiğini söylemektedir.

Fromm, öncelikle Marks'ı Yeni - Freudçu eğilimin varoluşçu bir düşünürü biçimine dönüştürerek ve Marksizmi yanlış bir açıdan değerlendirerek, Marksist ve Freudçu kuramları bütünleştirmeye girişmiştir.

Fromm'un çalışmaları ve zaman şu açık ve tartışılmaz gerçeği göstermiştir: Marksizmi kendisi ile çelişen ilkelerle «aşılama» girişimleri ya da Marksizmi, özü ve temel yöntemi ona taban tabana zıt felsefe kuramıyla bağdaştırma çabaları, ancak Marksist kuramın içeriğini çarpıtarak ve yanlış biçimde sunarak olanaklıdır.

Marksizmi ve Freudçuluğu sentez yoluyla «geliştirme» çabasında olduğunu söyleyerek yola çıkan Fromm, tam karşıt sonuçlara varmış; bir yandan Marksizme, dıştan olumlu ve yerinde görünen yaklaşımına karşın, Marksizmi Freudçu bir biçime doğru «geliştirerek» ve onun temel devrimci sonuçlarını, uygulamada benimsemeyerek, Marksizmin özünü çarpıtmış, diğer yandan Freud'un kuramını geliştirme ve Marksist felsefenin yardımıyla günün koşullarına uydurma girişiminde, bir kez daha bu iki kuramın yöntemsel temellerinin uyumsuzluğunu ortaya çıkararak, her koşulda, ister istemez, psikoanalizin çöküşünü hazırlamıştır.

Fromm'un; Freud'un idealist ve metafizikçi kuramıyla Marks'm diyalektik ve materyalist kuramını, yani temelinde tarihe karşı olan psikoanaliz kuramıyla Marks'm tarih kuramını bütünleştirme girişimleri, toplum kuramına yapıcı hiçbir öge katmamıştır, ve bilimsel açıdan da tutarsızdır. Bu girişim, ileride de göreceğimiz gibi, Fromm'un kuramının, bir yandan bireyin gelişimi açısından dış toplumsal çevrenin etkisini benimsemesi öte yandan bu gelişimin ardındaki itici güç olarak bireyin zihinsel gücündeki bilinçdışı dinamizmi kabul etmesi, bu iki olgu arasında kuramsal bir çelişkinin doğmasına neden olmuştur.

Bilimler tarihi, modası geçmiş idealist felsefe kuramlarına yeniden yaşama gücü kazandırabilmek için böylesi kuramları Marksizm ile birleştirme çabalarına çoğu kez tanık olmuştur. Örneğe; Marks'ın toplumsal kuramını Kant, Hegel, veya Mach felsefesi ile birleştirme çabalarıdır. Genellikle böylesi kuramcılar Marksistler ile yaptıkları ideolojik ve bilimsel tartışmalarda, Marksist görüşleri karşılayacak elle tutulur kanıtlar bulamayarak, hemen hemen çökmüş olan kuramlarını, Marksist terminolojinin yardımı ile yaşatmak

için, umutsuz çıkışlar yapmaktadırlar. Marksist düşüncenin saygınlığından yararlanmak isteyen bu kuramcılar «bilimin nesnel gelişimi» adına, Marksizmi «arındırma», «yenileme», «gençleştirme»ye çalıştıklarını söylerken, Marksizmi kendi amaçlarına uydurmaktadırlar. Kendilerini Marksizmin «gerçek» yorumcuları olarak sunan yetersizlikleri zaten ortaya çıkmış olan ve bilimsel kuramlarını Marksizm ile bireştir-meye çabalayan bu kuramcılar, kişisel yönelim ve eğilimle-ri bir yana, Marksizmin temel ilkelerini apaçık yanlış ola-rak ortaya koyma suçunu işlemektedirler.

Fromm'un Marksizme başvurması ve Marksizmi araç ola-rak kullanarak Freudçuluğu çağdaşlaştırma girişimleri, as-lında, Freudçuluğu bir yandan etkinliği gittikçe artan Mark-sist düşüncelere karşı korumak, diğer yandan da bir kuram olarak, içinde bulunduğu derin ve onarımı olanaksız buna-lımdan çıkarmaktır.

Fromm'un kuramsal çalışmalarında Marksist ilkeleri ka-sıtlı olarak çarpıttığını düşünmek güçtür. Ancak ideolojik sa-vaşımın diyalektiğinin gösterdiği gibi, bilim adamının kişi-sel yönelimine bağlı olmaksızın, eylemini asıl belirleyen, bağ-lı bulunduğu ideolojik kamptır. İdealizmi ve metafiziği aş-a-mayan Freud, burjuva dünya görüşünün tutsağı olarak kal-mıştır. Marksizmi antropolojici ve hümanist bir ruhla yo-rumlamaya girişirken, bu yorumu Leninizm'e ve Sovyet'ler-deki sosyalist ve komünist yapının uygulamadaki tüm dene-yimlere karşı kullanarak, anti komünist kampın temsilcile-ri ile aynı safta yer almıştır.

Fromm'un temel yanlışı, kendi felsefesi için Freud'un psikolojik kuramını ve Marks'm toplumbilimsel kuramını temel aldıktan ve ikisini bütünleştirmek amacıyla yola çık-tıktan sonra, bunun temelde gerçekleştirilmesi olanaksız bir amaç olduğu sonucuna varmasıdır. Çünkü Marks ve Freud'un yarattığı kuramsal sistemler, taban tabana zıt yöntemlere da-yanmaktadır. Fromm, çeşitli sorunları çözmede bir araç ola-rak toplumsal kurama önem verdikten ve zorunlu olarak toplumbilimsel ve psikolojik ilkeleri kapsayacak olan toplum-sal bir kuram araştırmaya giriştikten sonra, kendisini bir iki-

lemle yüzyüze bulmuştur. Kendi toplumsal psikolojik kuramına Freudçu psikolojiyi ve onun öznel idealist ve metafizikçi yönteminin temelleri üzerinde mi, yoksa Marksist toplumbilim ve onun diyalektik materyalist yönteminin temelleri üzerinde mi geliştirecektir? Fromm bu noktada Freudçuluğu yeğ tutar. Fromm'un çalışmalarına özgü Freudçu ideolojik ve yönetsel eğilim, onun antropolojici yorumunu ve Marks'ın tarihsel materyalizmine karşı getirdiği yanıtları belirlemede büyük bir etkindir.

Fromm'un Freud'un kuramı ile Marksizm'i bireştirme girişimi aslında hiç te yeni bir olgu değildir. Yalnızca; 1920 ve 30'larda Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde ve Sovyetler Birliği'nde yaygın bir düşünce olan «Freudo - Marksizm» düşüncesinin yeniden ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Günümüzde de bu görüşlerin belli oranda etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Eski «Freudo - Marksizm» kavramının çağdaş bir yorumu olan Fromm'un çalışmaları, temelsiz bütünleştirme girişimlerinin, -yöntemleri ve ideolojik özlere birbirine taban tabana zıt kuramları uzlaştırma girişimlerinin- nerelere varabileceğini göstermektedir.

BÖLÜM II

İNSAN VE TARİH

1. *Yeni -Freudçu Görüşte İnsan Doğası Kavramı (Antropolojik Psikolojinin Temel Özellikleri)*

İnsanın özünün ne olduğu sorusu, felsefe, psikoloji, ahlâk, estetik gibi birçok bilimin temel sorunu olmuştur. Binlerce yıldır insanoglu kendi benliğinin sırlarını çözmeğe uğraşmaktadır. Çeşitli tarihsel dönemlerde bu soruna yaklaşımlarda bulunulmuş ve değişik çözüm yolları aranmış, tarihsel gelişime ve toplumsal koşulların evrimi sürecinde, herşeyden önce, insanın kendisinin de değiştiği sonucuna varılarak, sorun bu ilke üzerinde irdelenmeye çalışılmıştır.

İnsanın özüne ilişkin çok sayıda tanımlama vardır; ancak bu çeşitli yaklaşımların Marksist olmayan toplumsal felsefede birbirine karşıt iki ana öbekte toplandığını söylemek olasıdır.

Felsefede bunlar insanda değişmez bir tözün [cevherin] bulunduğunu kabul eden tözcü [substantialist] görüş ile insanı, toplumsal çevrenin edilgen bir yansıtıcısı sayan rölativist görüşdür. İnsanın bu değişmez [töz] ve değişir [görecel] yanları arasındaki ilişki hem idealist hem de materyalist açıdan incelenmiştir.

En tipik örneklerinden birini Freud'un «biyolojik tözcü» lüğünün oluşturduğu tözcü anlayışta, insan, belirli psikolojik gereksinim ve isteklerin durağan ve değişmez kümeleşmesinden oluşmuş yalnızca biyolojik bir varlık olarak sunulur. İnsanın özü bu açıdan yorumlandığında, insan davranışlarının, eylemlerinin ve değişik toplumsal kurumların varlık nedenleri, doğrudan, insan doğasının psikolojik özelliklerinden türe-

tilebilir. Böylelikle toplumsal - tarihsel sürecin özü de biyolojik yapının belirlediği kişi davranışlarına indirgenebilir.

İnsanın özüne ilişkin bu görüşleri eksen alan toplumsal kuramlar, tutucuydu. Çünkü yandaşları, toplumsal pratiğin tüm sonuçlarını, kötülüklerin anası olarak gördükleri insanın değişmeyen öncesiz ve sonsuz doğasına dayandırarak açıklamaya çabasmdaydılar. Bu kuramlar sömürücü sınıfların düşünürleri tarafından, topluma egemen olan düşünce doğrultusundaki uygulamaların yasadışılığını örtmek, insanlığa karşı davranışlarını haklı gösterebilmek için kullanılmıştır. Bu kuramların olumsuzluğunu vurgulamaya ayrıca gerek yoktur. Çünkü bu kuramlar insana tümüyle edilgen bir nitelik yükleyerek sömürüyü, toplumsal adaletsizliği, savaşları ve benzeri kötülükleri insan doğasının öncesiz ve sonsuz özelliklerinin ürünleri olarak göstermişlerdir.

Rölativist yaklaşımı temel alan yapıtlarda ise insanın özü, kişinin içinde bulunduğu toplumsal ortamın yalnızca basit bir yansıması olarak sunulur. İnsan doğasının değişmezliği düşüncesi yadsınmakta, insan doğasının içeriği, evrimi, doğrudan ve tümüyle sürekli değişen toplumsal çevreye bağlanmaktadır. Öyle ki bu toplumsal çevrenin tüm özellikleri insanda zorunlu olarak yansımaktadır. İnsan doğasının tanımlanmasında rölativist yaklaşıma değer veren toplumsal felsefi kuramlarının geçmişte bir ölçüde ilerici rol oynadıklarını belirtmek gerekir. Çünkü bu kuramlar, insandaki kötülükleri talihsiz toplumsal koşulların ürünü olarak açıklamışlar ve bu koşullarda değişiklik önermişlerdir. Bu kuramlar özellikle 17. ve 18. yüzyıl burjuva devrimleri sırasında yaygındı. Ancak bu kuramların eksikliği, insanı, tümüyle topluma bağlı bir varlık, karşılaştığı toplumsal güçlerin kör bir kuklası biçiminde görmeleri idi.

İnsan doğası sorununa getirilen bu yaklaşımların sınırlı oluşu ve buna bağlı olarak insan ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim sorununun yetersiz yorumu, en başta Marksist'lerin, insan ve toplum arasındaki ilişkinin yanlış, metafizikçi yorumunu gözönüne sermeleriyle sonuçlandı. Marksistlerin eleştirdiği bu yaklaşımların birinde insanın de-

ğişmez özü, diğerinde ise toplum vurgulanıp durmaktadır. İnsan ve toplum arasındaki ilişki, her zaman için önceden yerilmiş bir ilişki olarak insan ve toplum arasındaki çelişki de mutlak bir kavram olarak sunulmuştur.

İnsan sorununu toplumsal - felsefi kuramın merkezine koyduktan sonra, Fromm'un burjuva toplumunun klâsik zıtlıklarından kurtulması olanaksızdır. Toplum mu insanı, yoksa insan mı toplumu biçimlendirir? Toplumsal düşünce tarihi göstermektedir ki, insan varlığı sorunu ve tarihsel süreçlerin dinamizmi bir kurama merkez alındığında, kuramcı, bu ikilemi çözmek zorunda kalmaktadır. Son çözümlemede bu soruna getirilen çözümü o toplumbilimcinin toplumsal - felsefi kuramının niteliği belirler. Fromm insan doğasına ilişkin tözcü ve rölativist yorumların temel yetersizliğini görmüş ve insanın özünü tanımlama çabalarında kendisini bu ikilemden ve bu yöntemlerin tek yanlılığından kurtarabilecek değişik bir yaklaşım biçimi aramaya koyulmuştur.

Fromm; «insan doğası, ne biyolojik olarak verilmiş, doğuştan gelen ve değişmeyen içgüdülerin genel bir toplamı, ne de kolayca uyum gösterdiği kültür kalıplarının cansız bir gölgesidir,»¹ diyerek hem biyolojik - tözcü, hem de rölativist yaklaşımlara karşı çıkmaktadır.

Fromm bu yorumları insanın toplumsal etkinliğinin ve yaratıcılığının gerçek kaynağını ortaya çıkarmakta yetersiz görür, ona göre psikolojik etmenin tarihteki önemini ve özünü kavrayabilmek için, toplumcu - psikolojik kuramı, «insanın varoluşu» olgusunu antropolojik - felsefi² temel üzerine oturtmak gerekmektedir.

Fromm'un bu sözleri, onun toplumsal felsefesinin çıkış noktasını belirtmektedir. Gerçekten; Fromm'un toplumsal felsefesine antropolojik nitelik kazandıran da tümü ile bu çıkış noktası olmuştur. Ayrıca; insan ve toplumun karşılıklı etkileşim sorununa, insanın tarihsel gelişimine vb. getirdiği çözümleri belirleyen de yine bu görüştür. Kuramına başlangıç noktası olarak aldığı görüş, hem kuram yanlışlarının hem de toplumsal - politik konulardaki hata ve yanlışlarının

kaynağını oluşturmaktadır. Bu yanılgı ve yanlışlar, geleceğin ideal toplumunu çizdiği toplumsal programda da kendini göstermektedir.

Fromm; bir yandan biyolojik, diğer yandan toplumsal-rölativist akımın aşırılıklarından kurtulabilme olanağını, insan doğasını «insanın varoluşundan taşıdığı bir çelişki»³ olarak tanımlamakta buldu. Fromm; insan sorununa bu yaklaşımıyla kendisini, ne biyolojici, ne de toplumbilimci görüşe bağlı sayıyordu.⁴ «İnsanın temel tutku ve güdülerinin, insanın bütünsel varoluşundan»⁵ ya da başka deyişle «insan olma konumundan»⁶ kaynaklandığını varsayarak bu ikilemi aştığına inanıyor, özgül insan gereksinimlerinin, insan varlığının ayrılmaz parçası olan biyolojik süreçlerden kaynaklandığını yadsıyordu.

Freud'un aksine, Fromm, «insanın hem en güzel, hem de en çirkin eğilimlerinin onun değişmez, doğuştan sahip olduğu özelliklerin değil, insanı yaratan toplumsal sürecin sonucu»⁷ olduğunu söyler. Freud'a göre biyolojik yapının belirlediği birtakım özel gereksinimleri olan birey ile, görevi bu gereksinimleri engelleme, bastırma ya da yüceltme yoluyla sınırlamak olan toplum arasındaki çelişki uzlaşmaz bir çelişkidir. Fromm ise Freud'un aksine toplumun yalnızca olumsuz, baskıcı bir işlevinin olmadığını, aynı zamanda «yaratıcı» bir işlevinin de bulunduğunu ileri sürer. «İnsan doğası, tutkuları ve kaygıları, kültürün ürünüdürler. Gerçekten insanın kendisi de yazıya geçirilmesine tarih dediğimiz, sürekli insan çabasının yarattığı en önemli sonuç ve başarıdır.»⁸ Ancak, ilerde göreceğimiz gibi Fromm, insanın gelişiminde toplumun yaratıcı rolünü benimserken, kişinin gizil-güçlerini açığa vuruşundaki kendiliğinden sürece, toplumun karışmadığı kanısındadır. Fromm, bir yandan, toplumun bireyin gelişmesi üzerinde etkisi olduğuna inanırken aynı zamanda «insanı her kültürün istediğini yazdığı, boş bir kâğıt sayfası olarak gören»⁹ psikologlara ve toplumbilimcilere de kuşkuyla bakmaktadır. Fromm'a göre rölativist görüşü savunanlar, bir yandan evrensel bir insan doğasının varlığını yadsırken, bir yandan da insan soyunun birlikteliğinden, bü-

tünlüğünden söz ederler. Ancak aslında «insanlık kavramının içeriğine hemen hiç bir katkıda da bulunmamışlardır.»¹⁰

Fromm rölâтивistlere ve maddecilere yanıt olarak ve insandaki «madde» konusunda kendi yorumunu getirmek amacıyla, insanın var oluşunun antropolojik koşullarının çözümlenmesine başvurmuştur. Fromm'a göre ortak etmeni belirleyen olgu her bireyin doğumuyla birlikte kendisini içinde bulunduğu «insanlık konumu [human situation] dur. Bu ortak etmen her tarihsel dönemdeki insan için temeldir. Bu konum insanların temel özelliklerinde birbirlerine benzemelerini mümkün kılar ve insan soyunun özünün açığa vurmasını sağlar. Her insan için ortak olan bu ortak etmen, her tarihsel dönemdeki insan için ortak temeldir. İnsanlık durumu, insanların temel özelliklerinde birbirlerine benzemelerini sağlar ve insan soyunun [türünün] özünü kavramamızı mümkün kılar.

Fromm'un antropolojici felsefesinin temel önermelerinden biri olan insanlık konumu kavramına acaba Yeni - Freudçular ne gibi anlamlar yüklemektedirler? Yeni - Freudculuğun analizinde, bu soruna verilecek yanıtın bilinmesi önemlidir.

Fromm, insanın doğasının [varlığının] ne olduğu sorununun açıklarken öncelikle «insanlık konumunu» çözümlmekte ve bunu yaparken de insanın türeyimine ve oluşumuna [antropogenez] ilişkin görüşlerini özetlemektedir. Fromm'a göre, insanın ortaya çıkışını hazırlayan kalıtsal önkoşul, doğal evrimin belirli bir döneminde, hayvanların çevreleri ile aralarındaki biyolojik uyumun, başka deyişle dengenin bozulmasıdır. Biyolojik mekanizmanın çevresi ile içgüdü aracılığıyla uyum kurması zorlaştıkça, insan beyniyle birlikte düşünme ve bilinçli davranma yeteneği de gelişmiştir.

Kendinin bilincinde olan ve düşünme yetisi taşıyan insanın ortaya çıkmasıyla, ilk insan ile doğa arasındaki bir zamanlar varolan uyum bozulmuş, doğal çevre ile insan arasındaki ilkel, doğal bağ kopmuş, bu da insanın varoluş düzeyinde bir çelişkinin filiz vermesine yol açmıştır. Fromm'a göre insanın varoluş sorununun temelinde yatan çelişki bu-

dur. İnsan bir yandan doğanın bir parçası ve onun fiziksel ve biyolojik yasalarına bağlı bir yaratıkken, öteyandan düşünme yetisi yardımıyla ve kendi varlığının bilincinde oluşuyla doğanın kendisine koyduğu sınırları aşmasını bilmiştir. Bunun anlamı şudur: Birey doğanın bir parçasıdır, ama aynı zamanda doğa ile çelişki içindedir. Fromm, «insanın kendi varlığının bilincine varması, insanı dünyaya yabancı, yalnız, korkak, ürkek yapmıştır.»¹¹ der.

Hangi tarihsel dönemde olursa olsun, her bireyin kendini içinde bulduğu «insanlık konumu» kavramına yüklenen anlamları ve bu kavramların ayırtedici özelliğini işte bu varoluş çelişkisi belirler. İnsan, doğa ile arasında bir zamanlar varolan insan-öncesi [pre-human] uyuma dönemeyeceğinden, kendi akıl yeteneklerini, insana özgü gerçek yeteneklerini geliştirerek doğa ile birlik kurma yollarını aramalıdır. Fromm, tüm insansı duygulanımların, coşkuların, duygusal tepkilerin ve üzüntülerin kaynağı saydığı varoluş sorununun çözümlenebilmesi için, bireyin gerek doğa ile, gerek diğer bireyle ile gerekse de kendisi ile birlikteliğini ve bütünlüğünü sağlamakta daha etkin yollar araması gerektiğini ileri sürer. İnsanın psikolojik gizilgüçlerinin tümü, bundan böyle, insanın nedenberi yitirdiği, ya da yalnızca hayvanlık dönemine özgü ilişkilerin yerini alacak olan yeni ilişkilere -doğa ile arasında kurmaya çalıştığı yeni uyum ilişkilerine- ulaşma çabalarınınca belirlenirler. Fromm, insanı kendi varlığını bir sorun olarak ele alabilen tek canlı sayar ve insanın bu sorunun üstesinden gelmesi gerektiğine inanır. Çünkü bunu başarabilecek olan yalnızca ve yalnızca insandır.

Varoluşçu çelişki her insanın önüne yaşamsal önemde bir soru koymaktadır. İnsan varoluşunun temelindeki bu çelişki nasıl çözülmelidir? Ne yapılmalı ve nasıl yaşamalıdır ki, insan kendisini yalnızlığın dayanılmaz işkencelerinden ve terkedilmişlik korkusundan kurtarsın, kendisi ile ve dünya ile bir kez daha bütünleşebilsin? Fromm'a göre her insanın bu soruya verebileceği yanıtlar, hem belirli bir tarihsel ortamın sınırlarına, hem de insanın varoluşu koşullarının tarihsel evrim sürecine bağlı olarak değişir. Fromm, şöyle de-

mektedir: «bu yanıtların hiç biri, insanın özünü ortaya koymaz; bu özü ortaya koyan sorunun kendisi de, bir yanıt verme gereğidir. İnsan varoluşunun çeşitli biçimleri öz değil, aslında sadece kendisi öz olan, bu çelişkiye verilen yanıtlardır.»¹² Böylece, Fromm'a göre insan ve doğa arasındaki antropolojik çelişkiye dayanan insanın varoluşu sorununu ve bu varoluşun evrensel koşullarını niteleyen çelişki, tüm psikolojik gereksinimleri belirler. Bu psikolojik gereksinimler birlikte ele alındığında insanın soydan gelen özünü oluşturmaktadırlar.

Fromm'a göre insanın zihinsel etkinliğinin, «insana özgü dinamizmin» kaynağı, «insanın konumunun» birliğinde [tekliğinde] yatmaktadır.¹³ İnsanın birey oluş ve soy oluş [ontogenesis ve filogenesis] süreçlerinde, insanın tüm etkinliği tek bir amaç etrafında, insanın varoluş sorununu çözme amacı etrafında toplanmıştır. İnsanın tarihsel gelişme süreci, bu soruna yeni çözümler arama eğilimlerinin bir yansımasıdır.¹⁴ İnsan, nihai amacı olan «tam, kusursuz insana dönüşümüne ve dünya ile eksiksiz bir bütünlük içine girinceye kadar»¹⁵ bu süreç devam edecektir. Fromm'a göre insanın doğadan ayrılması ve bu sürecin sonucunda ortaya çıkan çelişki, insanın ve tarihin gelişiminin itici gücü, başka deyişle ilk uyaran olmaktan öteye, bu gelişmenin iç anlamını veren ilkedir de. İnsanlığın her dönemde karşılaştığı ve her somut tarihsel sorunu biçimlendiren biricik ve evrensel sorun, insanın varoluşunun sorunu, insan evriminin doğal koşullarından kaynaklanmaktadır. Fromm, «doğmuş olmak, başlıbaşma bir sorundur,»¹⁶ der.

Freud'un tüm insan güdülerinin kaynağını insanın yalnızca biyolojik yapısına bağlamasını Fromm yanlış buluyordu. «İnsanın tüm tutku ve uğraşlarını varoluşuna yanıt bulma savaşı diye niteliyerek,¹⁷ «insan psikolojisinin anlaşılması, insanın varoluşunun koşullarından kaynaklanan insan gereksinimlerinin çözümlenmesine bağlıdır,»¹⁸ diyordu.

Fromm'un, insanın özünü, varlığını dayandırdığı «insanlı konumu» kavramının çözümlenmesi, Fromm'un kuramının da, psikoloji düzeyinde ele alınması halinde, en az Freud'un-

kiler kadar içgüdüleri esas alan bir kuram olduğunu gösterir. Biricik fark, Fromm'un biyoloji yerine antropolojiye ağırlık tanınmasıdır. Fred'un kuramına temel aldığı doğuştan içgüdüler, topluma karşı olma özelliği taşırlarken, Fromm aslında salt insan doğasına özgü, tarih dışı saydığı değişmez gereksinmelerin varlığını kabul ederek, bu gereksinimleri olumlu dürtüler diye nitelemekten geri kalmaz. Freud'un, insan özünü dayandırmaya çalıştığı biyolojik özdeki tözü kabul etmeyerek böyle bir yorumu çürütme amacıyla yola çıkan Fromm, bir başka aşırı uca, antropolojici ruhsalbütüncülüğe, başka deyişle, bütün gerçeklerin psikolojik kaynaklı olduğu görüşüne varmıştır. Fromm'un insan özü kavramı, son tahlilde, hiçbir toplumsal - tarihsel anlam taşımayan, tümüyle kuramsal ve idealist özellikte bir kavramdır.

Fromm, insanı «kendisi ile doğanın diğer bölümü arasında bir denge ve birliktelik kurmaya zorlayan dürtü»¹⁹ nün insanın doğasını [özünü] oluşturduğunu ileri sürer. Bu zorunlu dürtü, diğer insanlar ile ilişki kurma gereksiniminden, kendini koruma gereksiniminden, bağlı olma gereksiniminden, insan varlığına anlam kazandırma gereksiniminden ve bağlılığın ve yönelimin sınırlarını bilme gereksiniminden meydana gelen bir özgün gereksinimler sistemi yaratmaktadır. Bu beş gereksinmeden üçünün -diğer insanlar ile ilişki kurma, bağlı olma, bağlılığın ve yönelimin sınırını bilme- birçok ortak yanları vardır. İnsanın tüm ruhsal - zihinsel etkinliğinin belirleyicisi olan bu temel gereksinimler, Fromm tarafından, soyut, toplum - dışı, salt antropolojik özellikteki gereksinimler olarak sunulmuştur. Bu durum, Fromm'un toplumsal - psikolojik sorunlara getirmeye çalıştığı çözümlere de yansır. İnsanın birey oluşuna ve soy oluşuna giden süreç içinde, antropolojik «insan konumu» nca belirlenen doğal gereksinmelerin karşılanması, Fromm'a göre, birbirinden tümüyle farklı iki yoldan mümkün olur.

Bu yollardan biri, insanın gelişmesini ve ilerlemesini kolaylaştırır, diğeri ise bu gelişmeyi engeller. İnsan gereksinimlerinin doyurulmasını amaçlayan bu yöntemlerden her ikisi de, insanın varoluşu sorununa özgül birer yanıt getirmek-

tedirler. Bunlardan biri ilerici, diğeri tutucu özelliktedir. Fromm; her bireyin insanın varoluşu sorununu çözme girişimlerinde «ya çok eski [archaic] sağlıksız çözümlere dönebileceğine ya da geleceğe yönelebileceğine ve insanlığını geliştirebileceğine»²⁰ inanır. Eğer insan artık yitirmiş olduğu, doğa ile kendi arasındaki birliği yeniden kazanmak, yalnızlık ve güvensizlik duygularından kendisini kurtarmak için düşünme yetisinin ve varlığının bilincinde oluşunu -bunlar onu insan yapan ve aynı zamanda, ona işkence çektiren özelliklerdir- yoketmeye girişirse, kendi varoluş sorununu çözümlemede tutucu yolu seçmiş olur. Eğer insan, doğuştan taşıdığı insancıl yeteneklerini kavrayarak bunları geliştirme yoluyla dünya ile kendisi arasında yeni bir uyum ararsa, sorununu çözümlemesinde ilerici yöntemi benimsemiş olur.

Fromm'a göre sorunun ilerici yoldan çözülmesi, insanın psikolojik sağlığını, gelişmesini ve insan doğasının gereksinimlerinin karşılanması da beraberinde getirir. Tutucu yolun seçilmesi ise, kişiyi psikolojik sıkıntı ve alçalma ya yöneltir. Gerek ruhsağılığı yerinde olan kişiler, gerekse nevrotik olan kişiler, insanın varoluş sorununa mutlak bir yanıt bulma zorunluluğuyla ve doğadan ayrılma ile birlikte, insanın içine düştüğü güvensizlik ortamım aşma zorunluluğuyla karşı karşıyadır. İşte bu nedenle Fromm'a göre, insanın davranışı [behaviour] hiçbir zaman, Freud'un yaptığı gibi içgüdülerin bastırılması ve yüceltilmesi ile açıklanamaz. Fromm şöyle demektedir: «Bir hasta bireyi -ya da herhangi bir kişiyi- anlayabilmek için o kişinin varoluş sorununa verdiği yanıtın ne olduğu bilinmelidir.»²¹

Fromm'a göre toplumun tarihsel gelişme sürecinin evreleri (ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist) göz önüne alındığında, her evrede, varoluş sorununa getirilen ilerici ya da tutucu yanıtlar o toplumca benimsenen yanıtlar olmuştur.

İnsan varlığının gereksinimlerinin karşılanmasında Fromm bize hangi seçenekleri sunmaktadır?

Diğer insanlarla ilişki kurma gereksinimi, ya onlara boyun eğme ya da baskın çıkma yoluyla olur. Ancak her iki durum da, kişinin özgürlüğünü yitirmesine yol açar. Fromm'a

göre, kişi ile diğer insanlar ve dünya arasında kurulabilecek birçik olumlu, ideal ilişki, sevgiye dayalı olanıdır, başka deyişle sevgi ilişkisidir. Diğer insanlarla ilişki kurma gereksinimi ancak sevgiye dayalı olunca insancıl yoldan gerçekleştirilebilir. İnsan sevgi yoluyla dünya ile birlikteliğini hem de kendi bütünlüğünü sağlayabilir.

Kendini koruma gereksinimi, «insanın yalnızca bir yaratık olmanın sınırını aştığı ve edilgenliğin ötesine geçebildiği» yaratıcılıkla ya da insan etkinliğinin aksi olan ve «yaşamı yıkararak onu aşmayı sağlayan yıkıcılıkla»²² karşılanabilir. Yalnızca yaratıcı yöntem, neşe ve mutluluğa yol açabilir. Yıkıcılık ise kendini korumak için bu yola başvuran kişiye ve çevresindeki insanlara uzun süre içinde büyük acılar verecektir.

Bağlılık [bağlanma] gereksinimi, insanın doğumu ile birlikte yitirdiği barışı ve güveni sağlayan doğa ile kendi arasındaki özgün bağların korunması yoluyla tutucu biçimde karşılanabileceği gibi hayvansal dönemin tipik «doğal bağlarının» koparılması ve insancıl özün geliştirilmesiyle ilerici biçimde de doyurabilir. İnsancıl özün tam gelişimi ise, diğer insanlar ile yeni bir dayanışma ve dünya ile uyumlu bir birlik sağlamakla mümkündür. Bağlılık gereksiniminin bu yolda karşılanması, insana, kişiliğini geliştirme olanağı verir.

İnsanın kendi varoluşuna anlam kazandırma gereksinmesi, insanın ya doğa ile özgün bağlara dönüp sürü içinde silinmesiyle ya da tüm yeteneklerinin yaratıcı biçimde geliştirilmesiyle karşılanabilir. İkinci durumda insan kendi tekliğinin, kendi iç dünyasının bilincine varır ve sonuçta özgüven ve güçlülük kazanır.

Bağlılık ve yönelimin sınırlarını bilme gereksinimi, mantıklı ya da mantık dışı yollardan karşılanabilir. İnsanın varoluş sorununu çözme çabaları ile birlikte ortaya çıkan değişik yönelim ve bağlılık sistemleri, çeşitli dinsel ve ideolojik sistemleri oluştururlar. Fromm bu gereksinimin karşılanmasında, yalnızca mantıklı yolların insanın yaşam güçlerini tam ve geniş kapsamlı bir biçimde ortaya çıkararak insana yararlı bir temel sağlayacağını ileri sürmektedir.

Böylece Fromm'a göre, her insan ne zaman doğmuş olursa olsun -ister insanlık tarihinin başlangıcında, ister içinde bulunduğumuz zamanda- daima insanın varoluş sorununun çözümünde ilerici ve tutucu yöntemler arasında bir seçim yapmak zorunda kalacaktır. İlerici yöntem doğal gereksinimlerin karşılanmasını kolaylaştıracak, tutucu yöntem ise bu gereksinimlerin bastırılmasına neden olacaktır. Bu noktadan sonra, insanın bu seçeneklerden birini yeğlemesini neyin belirlediği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu soruya Fromm, bu seçimi, insanın bilincinin değil, insanın dışındaki ve hareketleri hiçbir şekilde insana bağlı olmayan etmenlerin belirlediği yanıtı vermektedir.

Fromm, bireyin doğuştan yürüme, konuşma, düşünme ve sevmeye yetileriyle donanmış olduğu için gelişme ve büyüme doğrultusunda gizilgüçlere sahip olduğunu savunmaktadır. «Eylem gücünün bu gücü kullanma gereksinimini de yarattığına»²³ inandığı için, insan doğasının özünü oluşturan psikolojik gereksinimlerin karşılanmasında bir dış engel yoksa insanın ilerici yolları seçmeye uğraşacağı Fromm'a kesinlikle doğal görünmektedir. «Uygun koşullar olduğunda»²⁴ insan doğasının gizilgüçlerinin her zaman kendiliğinden eyleme dönüşeceğine inanmaktadır.

Fromm, fizyolojik yapısı göz önüne alındığında, hayvanlar dünyasında sayılması gereken insanın, doğa ile birlikteliğini yitirmesi sonucu ortaya çıkan «sıla özlemi» yüzünden katkısız hayvansal varlığına dönmek için gizli bir tutku ya da dürtü taşıdığını savunmaktadır. Ve eğer dış koşullar insanın gizilgüçlerinin gerçekleştirilmesini engelleyecek olursa, insanın içinde saklı katkısız hayvansal dürtü açığa çıkacaktır.

Fromm, düşüncesini şöyle sürdürmektedir: Her birey toplumsal ve biyolojik yapısına bağlı olan şu ikilemi taşır: Doğumundan başlayarak «hayvanlık» ve «insanlık» ilkeleri aynı anda ve birlikte insanı etkileri altında tutarlar. Bu iki ilke, insan ve doğa arasında varolan çelişkinin ürünü ve «insanlık konumunun» sonucudur.

Fromm, insan doğasının değerlendirilmesinde ahlâkbilim

düzeyindeki yaklaşımıyla hem insanın doğuştan kötü bir yaratık olduğu düşüncesini [Hobbes] hem de bunun tersi olan insanın doğuştan iyi olduğu [Rousseau] düşüncesini yadsırmaktadır.

Bu iki uç düşünceye karşı, Fromm, insanın özünde tümü ile iyi ya da tümü ile kötü olarak tanımlanamayacağını savunmaktadır. Fromm, aynı zamanda, Freud'un, iyi ve kötünün insanda birlikte bulunduğu ve sürekli birbirleriyle savaştığı görüşünü de benimsemez ve; «iyiliğin insandaki tek mümkün olan durum olduğuna inanan biri, olayları pembe bulutlar ardında görmeye zorlanacak veya acı düş kırıklığıyla sonuçlanacaktır. Diğer uca inanan biri ise, herşeyi kötü gözle görecektir ve hem kendisindeki, hem de başkalarındaki iyiye gözlerini kapatmış olacaktır. Gerçekçi bakış her iki olasılığı da gerçek imkânlar olarak görür ve her ikisinin de gelişme koşullarını araştırır.»²⁵ diyerek görüşünü savunur.

Fromm, insanı doğasını ahlâk düzeyinde değerlendirirken, tümüyle ortada, «ne iyi ne de kötü» olduğunu öne sürmektedir. Varolan somut tarihsel koşullarda, insanın ne tür nitelikler taşıyacağı, içinde bulunduğu dış koşullara bağlıdır. Fromm'a göre, insanda yansız olabilen ve birlikte bulunan iki gizilgüç vardır. Bunlardan biri, normal toplumsal koşulların ortaya çıkmasıyla gerçekleşebilen birinci gizilgüç, diğeri ise yaratıcı yönelimin karşıtı olan, birinci gizilgücün gerçekleşmesini engelleyen tüm anormal ve hastalıklı koşullarda kendini gösteren ikinci gizilgüçtür. Fromm'un sisteminde bu durum, her iki gizilgücün de insan doğasının dışı vurmasına yardımcı olduğu anlamını taşımaktadır. Fromm şöyle demektedir. «Kötülük kendi başına bağımsız bir varlık değildir. İyinin yokluğunun ve yaşamın kavranmasındaki hatanın sonucudur.»²⁶

«İnsanın yüreği» adlı yapıtında, Fromm, birinci yetiyi, gizilgücü «yaşam severlik», ikinciye «ölüm severlik» diye adlandırır. Yaşam severlik —ya da yaşam sevgisi— tam ifadesini yaratıcı yöneliminde bulmaktadır. Bunun tersine ölüm severlik ise, insanın varoluş sorununa yaşam ile çelişen bir yanıt getirir. Çünkü amacı ilerleme değil yıkıcılıktır, ölüm

sevgisidir. Freud'un insanın normal biyolojik yapısında Eros'la birlikte yanyana bulunduğunu ileri sürdüğü ölüm içgüdüsünden farklı olarak, Fromm'un ölümsevgisi bir psikolojik hastalık belirtisidir. «Freud'un kuramının şu yönde değiştirilmesini öneriyorum: Eros'la yıkıcılık, yaşam eğilimiyle ölüm eğilimi arasındaki çelişki, aslında insanın içinde varolan en temel çelişkidir. Bununla beraber bu ikilik, biyolojik olarak insanın içinde bulunan, oldukça değişmez ve ölüm içgüdüsünün başarısına dek hep birbiriyle savaşıp duran iki içgüdünün yarattığı ikilik değildir. Yaşamın birincil ve en temel eğilimiyle - yaşamakta ayak diremekle - bu amaç gerçekleştirilemediği zaman ortaya çıkan karşıt eğilim arasındaki çelişkidir. Bu açıdan «ölüm içgüdüsü» Eros ortaya çıkmadığı ölçüde gelişen ve yayılan hastamsı bir olgudur.»* Ölüm içgüdüsü, birincil yeti, yani yaşama içgüdüsü gerçekleştirmediği zaman ortaya çıkıyor. Böylece insan doğasına özgü temel gereksinmelerin gerçekleştirilmesi, başka deyişle birinci içgüdü gerçekleştirilmesi, Fromm'a göre, «insan» ilkesinin, yani «iyi»nin gerçekleştirilmesiyle eşanlamlıdır. Ve insanın, «insanlığının sorumluluğundan kaçmak için giriştiği trajik çabada kendini yitirmesinden»²⁷ başka birşey olmayan ikinci gizilgücün birincinin gerçekleştirilmesini engelleyici koşullar altında gerçekleştirilmesi, «kötü»nün, başka deyişle «hayvan» ilkesinin gerçekleştirilmesiyle aynı şeydir. Fromm, insan doğasının gereksinmelerinin karşılanmasını tümüyle toplumsal ortamın koşullarına bağlamakla, insana tamamen edilgen bir rol vermektedir. Ona göre, iyi'den ya da kötü'den hangisinin gerçekleştirileceği, insana değil, bir parçası olduğu toplumsal yapıya bağlıdır. Aslında toplumsal çevre, bu her iki yeti'nin [gizilgücün] de biçimlenmesinde hiç bir katkıda bulunmamakta, yalnızca insan özünün, insan doğasının kendini gösterme, dışlaştırma özelliğini belirlemektedir. Bu da, toplumsal çevrenin bu iki gizilgüç, başka deyişle içgüdü üzerindeki etkisinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Fromm, insanın, içinde bulunduğu mevcut

* Erich Fromm, «İnsanın Yüreği», Payel Yn. s. 50.

toplumsal yapı ile ilişkisinde, toplumsal gerçeği değiştirerek ve yaşamseverliğin gerçekleşmesini sağlayacak koşulları yaratarak, değiştirici ve etken bir rol oynayabileceği konusuna değinmez.

Fromm, «Sağlıklı Toplum» adlı yapıtında, insanın, kendi doğasının istemlerine, yani onun temel olanaklarının büyüme ve gelişmelerinden doğan istemlere yanıt vermeyen koşullar içinde varolması durumunda, bu koşullara karşı tavır alacağını düşünür. İnsan ya harcanıp yok olacak, ya da kendi özünden, varlığından kaynaklanan gereksinmelerin doyumunu sağlayacak toplumsal koşulları yaratmak zorunda kalacaktır. Ancak Fromm bu düşünceye birkaç yerde değinmekte ve onu geliştirememektedir. Zaten insanın, kendi varlığını çevreleyen olumsuz koşullara karşı göstereceği tepkinin özüne ilişkin bir açıklama getirmesi, kendi kuramıyla çelişkiye düşmesine yol açacaktır. Gerçekten de, toplumsal koşullar insanın varoluş sorununa, ileriye dönük, doyurucu bir karşılık getirmeye elverişli olmadıkları zaman, insanın varolan toplumsal koşulları, toplum düzenini değiştirme gereksinimi duyması, yaşamseverlik olgusuna sokulabilir. O zaman, yalnızca ölümsevgisine yol açan uygunsuz, elverişsiz toplumsal koşullarda, kimi zaman yaşama sevgisiyle bütünleşebilecek bir gereksinmenin ortaya çıkışını ve gerçekleştirilmesini hangi etmenlere bağlayabilir, nasıl açıklayabiliriz?

İnsanın özünün, doğasının, ne olduğu sorununa Yeni-Freudçuların nasıl yaklaştıklarını genel kavramlarla irdeledikten sonra, Fromm'un, insanın özüne ilişkin görüşlerinde, insanda değişmez bir biyolojik tözün bulunduğunu varsayan biyolojik-tözcü görüş ile insanın edilgin bir toplum parçası olduğunu kabul eden toplumcu-rölativist görüşlerin mekanikçi bir birleşimiyle ortaya çıkan ikilemi, başka deyişle dualizmi, ne ölçüde aşmayı başardığını araştırmak istiyoruz.

Fromm, bu iki anlayışın çizdiği dar çerçeveden kurtulmak ve sınırlı kavrayışı aşabilmek için, soruna tümüyle antropolojik açıdan yaklaşmış, insanın doğuştan ruhsal bütüncü gereksinmeler taşıdığını kabul ettiği gibi, insanın tarihsel sürecin bir ürünü olduğu görüşünü de benimsemiştir.

Fromm'un insanın özüne ilişkin görüşleri, biyolojik-tözcü anlayış ile toplumsal-rölativist anlayışın uzlaştırılmasına yol açar ve sonuçta, pratikte birbirine tamamen ters iki anlayışın, aşılma şöyle dursun, uzlaştırılmasını amaçlayan paralar bir orta yol felsefesi ortaya çıkmıştır.

Fromm'a göre insan, antropolojik özellikteki fiziksel tözün nesneleşme süreci içinde gelişir ve bu sürecin nihai ürünü olarak ortaya çıkar. Fromm bu gelişme sürecinde toplumun da yardımcı bir rol oynadığını düşünür. Öyleyse insanın gelişmesi, onun fiziksel tözünün, toplumun da katkılarıyla gelişmesi demektir.

İnsan ile toplum arasındaki etkileşimin farkına varan biyolojik-tözcüler ve toplumsal-rölativistler duruma göre, her iki yandan birine ağırlık vererek, bir yanı diğerinden soyutlayarak, vurguladılar. Fromm her iki yana da eşit önem vererek, ve onlara belirli bir ağırlık yükleyerek, bu karşılıklı yanların etkileşiminden doğan dinamizmi bütünleştirmeye çalıştı. İnsan ile toplum arasındaki ilişkileri bir çeşit hareketli koşutluk olarak tanımlayan Fromm, insan ile toplum sorununu ele aldığı anda, birey ile toplumun birbirlerinden ayrı tamamen bağımsız iki yanı oluşturdukları görüşünü benimser. Böyle bir varsayımdan hareket eden Fromm, "birey ile toplumun karşılıklı etkileşiminin gerçek özelliğini doğru bir şekilde çözümleyememiştir. Fromm insan özünün evrimini ve gelişmesini belirleyen yasaların toplumun sosyo-ekonomik örgütlenmesinin gelişmesini belirleyen yasalardan tamamiyle ayrıldıklarını ve bu her iki düzeydeki yasaların, değişik amaçları bulunduğunu düşünür. Gerçi ona göre her ikisinin de varlığı ve iç gelişimi birbirinden bağımsız değildir, tarih boyunca birlikte varolageldikleri için birbirleriyle sürekli olarak belirli bir ilişki içindedirler.

Fromm'a göre; «herhangi bir toplumsal düzen bu temel çabaları yaratmaz, ancak sayıları ve türleri saptanmış olan tutkuların hangilerinin toplumda ağırlık kazanacağını ve diğerlerine baskın olacağını belirler.»²⁸ Toplum yeni bir şey yaratmayıp daha önce bir olasılık durumunda insanın özünde [doğasında] ayrılmaz bir parça olarak varolanı ya geliş

tirir, ya da onun biçimini bozar. Toplum, insanın özünden, doğasından kaynaklanan gereksinmelerin dışında, insan doğasıyla yanyana bulunan hem de bu doğa ile çelişen bir olgu olarak vardır. İnsan özünün ayrılmaz parçası olan gereksinmelerin birer olasılık olarak varlıklarını sürdürmeleri hiçbir şekilde topluma ya da herhangi bir somut tarihsel toplum olgusuna bağlı değildir. Böylece Fromm toplumun rolünü irdelerken, onun insan özündeki gerçekleşme olanağı taşıyan yetilerin gerçekleşmesini ya kolaylaştıran ya da zorlaştıran bir etmen olduğunu ileri sürer.

Fromm tarihsel sürecin dinamizmini insan doğasının gereksinimleri ve bunların somut toplumsal yapı içinde doyurulma olasılıkları arasındaki psikolojik çelişkiye indirgemektedir. Ona göre; tarih, bu gereksinimlerin ancak bir dereceye kadar doyurulduğuna ve belirli bir toplumsal yapının bu gereksinimleri bir dereceye kadar etkilediğine tanıktır.

Fromm, insan ve topluma bu açıdan baktıktan ve çelişkinin öncelikle toplum ve insan doğası arasında olduğunu gösterdikten sonra, en büyük sorunun toplumun, insan doğasının başlıca gereksinimlerine yanıt verebilecek yeni bir temel üzerinde yeniden kurulması sorunu olduğunu söylemektedir. Bu yeniden kurulma tamamlanır tamamlanmaz, toplum, bir anda sağlıklı, akılcı [sane] bir toplum haline gelecek insan doğasının birinci yetisine uygun tüm iyilikler ve akılcılık, toplum yaşamında gerçekleştirilmiş olacaktır. Ancak Fromm, toplumun bu yeni biçimini almasını sağlayacak bir toplumsal güç göstermeyi başaramamıştır. Bunun nedeni Fromm'un insanın ruhsal gereksinimlerini toplum-dışı olarak benimsemesidir. Bu gereksinimler gelişen toplumsal dünyanın çelişkilerinin yansımasından değil, Fromm'un «biyolojik» ve «toplumsal» özelliğin üstünde tuttuğu varoluşsal durumdan [existential situation] kaynaklanmaktadır. Fromm, toplumsal sürecin somut gerçekliğini, hiçbir iç çelişkisi olmayan tekdüze birşey olarak görmektedir.

Fromm'un nesneler sisteminde, toplum ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel kurumları ile insan doğasının kar-

şışında kendi iradesiyle varolan ve kendi kendine yeterli, ayrı bir varlık, bağımsız bir fenomen olarak ele alınmaktadır.

Fromm'un insan doğasını soyut psikolojik bir örnek olarak çizmesi, onun hem «töz» ve «rölativite» sorununa hem de «toplumsal» ve «biyolojik» yan arasındaki ilişkiye getirdiği yöntemsel yaklaşımın tutarsızlığını ortaya koymaktadır. Yeni-Freudçu insanın oluşumu [antropogenez] kuramı insanın ortaya çıkışı sürecini, özgül bir hayvan türünün içgüdüsel biyolojik uyumunun en az başarıldığı, salt olumsuz bir süreç olarak sunmakta; insan gereksinimleri, hayvansal içgüdülerle benzerliği gözönüne alınarak tanımlanmaktadır. Marksist kuram, insanın kökenini ve gereksinimlerinin niteliğini çalışma faaliyetine bağlamaktadır. Çalışma, hayvan ve doğa arasındaki eski ilkel bağları kırarak yeni bir ilişki kurar ve doğa ile yeni bir bütünlük sağlar. İnsanın, evriminin ve gelişiminin ardındaki temel güç olan doğa ile kurduğu yaratıcı, etkin değiştirici ilişkiye Yeni-Freudçu «antropogenez» kuramında değinilmemektedir.

Çok sayıdaki yapıtlarının hiçbirinde Fromm, insanın toplumsal etkinliğini sağlayan biyolojik eğilimlerinin oluşumunu incelememekte; ilk insan ile doğa arasındaki «biyolojik uyumsuzluk»dan ve insanın hayvanların sahip olduğu bu uyum yeteneğini yitirmesinden söz ederek, insana «hayvansal varlık» sınırları içinde değer biçmektedir. İnsanın gelişim nedenini yitirdiğini içgüdülerle açıklamakta ve böylece tüm içgüdülerden daha gelişmiş ve evrensel bir yetenek olan insan bilincinin evriminin tarihsel özellik taşıdığını yadsımaktadır. Bir akıl varlığı olan insanın özgül yapısı Fromm'un ileri sürdüğü gibi «biyolojik uyumsuzluk»tan değil, tersine insan ile doğa arasındaki özgül uyumdan ileri gelmektedir; çünkü insan akıl yardımıyla kendisi ile doğa arasında üst düzeyde yeni bir bütünlülük kurabilecek güçtedir.

İnsanda «insan» [toplumsal olan] ile «hayvan» [biyolojik olanın] yanyana bulunduğunu ileri süren Yeni-Freudçuluğun bu insan anlayışı, giderek insanın içinde bulunduğu «varoluş konumu» anlayışıyla biyolojik ve toplumsal öğele-

rin raslantı sonucu bir araya toplandığı görüşüne varmış tır. Fromm, toplumsal ögenin kökenine inememekte, onun ayırdedici özelliklerini, onun toplumdan farklı niteliğini ya da onu biyolojik ögeden farklılaştıran özellikleri tammlayamamaktadır; yalnızca bu iki öge arasına kesin bir ayırım koyarak ve her ikisi arasında bir tür koşutluk kurarak işin içinden çıkmaktadır. Toplumsal ögenin ortaya çıkışı ve gelişmesi günümüzde de halâ sürmekte olan uzun bir süreçtir. Hayvansal öge tümü ile doğaya bağımlıdır, ve gelişmesi doğal ayıklama, ilkeleriyle biyolojik varoluş yasalarıyla belirlenir. Oysa kendisini doğadan koparan ve giderek bilince sahip olan insanın evrimi bundan böyle salt doğa yasalarınca değil, toplumun gelişim yasalarıyla da belirlenir. İnsan dış zorunluluk gereği biyolojik bir yaratıkken toplumsal bir varlığa doğru gelişmiştir. İnsan faaliyeti çeşitlilik kazandıkça ve karmaşıklaştıkça, bir zamanlar sahip olduğu biyolojik doğası da gitgide gerilerde kalmaktadır. Kendi yarattığı toplumsal gerçeğe ve özünü biçimlendiren insanlaşmış doğasına bağlılığı hergün daha fazla önem kazanmaktadır. İnsanın insanlaşmış yapısının kavranması ve bu yapıyı dış doğadan neyin ayırdığının belirlenmesi, Marks'ın ortaya koyduğu bilimsel bir başarıdır.

İnsanın özünün oluşumunda insanın «insanlaşmış» yapısının oynadığı belirleyici rolü ilk kez Marksistler vurgulamışlardır; ve bu olgu ancak tarihi materyalist bir anlayışla kavranması halinde anlaşılabilir. İnsanlığın doğuşu ve gelişme süreci demek olan insanlık tarihi boyunca biçimlenen insanın «insanlaşmış doğası», Marks'ın deyişiyle «insanın gerçek doğasıdır».²⁰ İnsandaki «toplumsal etmen», - sayısız kuşakların etkenliğinin sonucu, başat deyişle insanın bir tarih ürünü olan «insanlaşmış doğa» sinca biçimlenen toplumsal etmen - evrimi «dışsal» doğanın zorunluğunca belirlenmiş «biyolojik» etmenden daha üst düzeydedir. Toplumsal etmen, maddi varoluşun biyolojik etmenden daha karmaşık, yeni ve nitelikçe farklı bir biçimdir. Fromm'un toplumsal ve biyolojik etmen arasında kurmaya çalıştığı koşutluk [paralellik] bizce gerçeğin konumuna ters düşmektedir.

Fromm birey sorununu incelerken, burjuvazinin getirdiği iki soyutlamanın «birey» ve «toplum» - arasındaki çelişkinin sınırlarını aşmamakta ve insan doğasındaki biyolojik töz ile değişen yan arasındaki ilişki sorununa çözüm getirmemektedir. Bundan dolayı insandaki etkin-yaratıcı psikolojik ögeyi soyutlamakta ve onu «toplumsal» etmen ile karşı karşıya koymakta; diğer yandan, «toplumsal» etmenin insan gelişimindeki rolünü, insan doğasındaki kalıtsal, değişmez yetiler üzerinde olumlu ya da zararlı, sonuçlar doğuran salt dış bir etkiye indirgemektedir. Fromm'un birey kavramına göre kişi, doğuştan gelen bir çelişkinin acılarını çekmektedir. İnsanın gelişiminde toplumsal çevrenin etkisinin varlığına sözde değinerek, toplumsal etkinliğin çeşitli biçimlerinin belirlenmesinde, insanın, yaradılıştan geldiğini varsaydığı içsel temel gereksinimler sistemine önemli bir yer vermiştir. Fromm'un insan doğası kavramı, doğalcı bir kavramdır, çünkü insanı, onun tüm eğilimlerini, tutkularını, eylemlerini belirleyen durağan bir psikolojik yapı içinde biçimlenmiş olarak sunmaktadır.

Fromm'un Yeni - Freudçu birey kuramının kendine özgü «içgüdüsellik» anlayışından kaynaklanan tipik özelliklerinden biri de, birey ile toplumsal çevresi arasındaki ilişkiye tek yanlı bakmasıdır. Bu ilişkiye yalnızca, doğru, gerçek insancıl içgüdüsel gereksinimler olduğu varsayılan gereksinimler ve insana yabancı, düşman dış çevre ile insan arasındaki uyumlu savunma «tepkileri» açısından yaklaşılmaktadır. Doğal olarak, bu metafizikçi yaklaşım birey ile onun varoluş koşulları arasındaki ilişkinin incelenmesine uygulanınca bireyin psikolojik sorunları, bireyin toplumsal çevresine uyumu sorununa ya da kendi çıkarıcı amaçlarını daha ileri boyutlara vardırabilmek için çevreden yararlanması sorununa indirgenmektedir. Bu yaklaşım, insanın toplumu değiştirme eyleminin gerçek kaynağının ne olduğu sorununu da açık bırakmaktadır.

Fromm, Freud'un insan doğasına ilişkin görüşlerinin eleştirel değerlendirmesini yaparken, Marksizmin belirli il-
kelerini de kullanma girişiminde bulunmuştur. İnsan doğası

ile ilgili yazılarında sık sık Marks'a baş vuran Fromm, Marks'ın şu ya da bu düşüncesini kendi soyut psikolojik görüşlerine uyarlamış, kendi mantıksal şemasına uyduramadığı herşeyi de görmezden gelmiştir.

Örnekse; Marks'ın insanın özü yorumunun, toplumsal-tarihsel bir yorum olduğunu gördükten sonra, bu görüş açısını baştacı etmekte ve şöyle demektedir: «Ekonomik sistemin belirlediği yaşam pratiği, insanların duygu ve düşüncelerini de belirler.»³⁰ Fromm bu yorumu benimser görünmesine karşın, bu Marksist ilkeye tamamiyle yeni anlamlar yükleyerek onu çarpıtmaya kalkışmaktadır. Marks'a göre; «yaşam pratiği» istisnasız her zaman yalnız ve yalnızca toplumsal varlığın pratik yaşantısı anlamını taşıırken, Fromm bu kavramın «insan varlığının koşullarından»³¹ kaynaklandığını söylemektedir. Bilincin toplumca belirlenmesinin özü, Marks'a göre, bilincin, toplumsal varoluşu, yaşamın pratik deneyimini yansıtmasından ibarettir. Fromm'a göre ise, insanın duygu ve düşünceleri, insan doğasının ayrılmaz parçası olan gereksinmelerin, tarihsel süreç boyunca biçimlenen «yaşam pratiği» içinde yansısıyla ortaya çıkmaktadır. (insanın varoluş sorununa tutucu ya da ilerici yanıt getirmesi)

Fromm, «Marks'da İnsan Kavramı» ve «Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde» adlı yapıtlarında, Marks'ın, insanın toplumsal varlığından ayrı bir özü bulunduğunu benimsemekle kalmayıp, insanın bağımsız, kendine özgü bir doğası bulunduğu olgusuna da önem verdiğini vurgular. Değişmiş bir insan doğası ile geneldeki insan doğası arasında kesin bir ayırım yapılabileceğini ileri süren Fromm, insan gereksinmelerini de bu ayırıma koşut olarak, değişir ve değişmez gereksinmeler diye iki öbekte toplar. İnsanın, tarihsel süreç içinde değişmekle birlikte, kimi yetilerinin değişmeden kaldığı görüşünü, Marks'ın da benimsediğine inanır.

Fromm'a göre Marks, biyolojik-tözcü ve göreceli anlayışlara karşı çıkarken «göreceli ve tarihdışı görüşleri aşan kendi görüşlerini yetkinleştirememiş»³² Fromm'un kuramına oldukça yakın düşen bir kuram geliştirmiştir. Klasik Freud-

çuluğun kalıntıları, Fromm'u, Marks'ın toplumsal kuramın nesnel bir şekilde değerlendirmekten alakoymuştur. Marks'ın kuramına antropolojici bir tutumla psikoanalizci bir yaklaşım, bu kuramın özünü çarpıtmaya yol açar. Fromm, Marks'ın insan doğasına ilişkin görüşlerini yanlış yorumlayarak kendi kuramının doğruluğuna ve şaşmazlığına öylesine inanmıştır ki, gerçeklere meydan okuyarak, Marks'ı bir anlamda Yeni-Freudcuların öncüsü olarak göstermekten çekinmemiştir.

Oysa Marks hiçbir zaman tarihdışı, zamandan bağımsız, soyut bir insan özünden söz etmez. Engels'le birlikte genel insan doğasına ilişkin gerçeğe aykırı, öznel idealist kuramları şiddetle eleştirmişlerdir. Marks ve Engels bu türden yaklaşımların temel eksikliğini vurgularken, bunların «proleteryanın çıkarlarını değil de, hiçbir sınıfa bağlı olmayan, gerçeklik taşımayan, yalnızca felsefenin sisli hayâl aleminde varolan insan özünü ve genel olarak insan çıkarlarını»³³, Herşeyin üstünde tuttuklarını saptamışlardır. Marks, Feuerbach üzerine tezlerde «insanın özü her bireyde doğuştan varolan bir soyutlama değildir. [bu öz] gerçekte tüm toplumsal ilişkilerin bir bütünüdür»³⁴ der. Marks'ın bu konudaki en büyük başarısı, birey ile toplum arasındaki etkileşim diyalektiğini açıklayarak insanın toplumsal özünün bilimsel çözümlemesini ortaya koymuş olmasıdır.

Marks insan gelişiminin, toplumdaki değişimlerle elele gittiğine inanıyor «genelde insan doğası» gibi bir olgu olmadığını, ancak ve ancak tarihsel gelişimle ortaya çıkan her yeni dönemin biçimlendirdiği ya da bir başka deyişle, tarihselliğin belirlediği bir insan doğası olabileceğini savunuyordu. «Nasıl toplum *insanı insan olarak* yaratıyorsa, aynı şekilde toplum da *insan* tarafından *yaratılmaktadır.*»³⁵ Bireyin yaşamı, toplumsal yaşamı ifade ettiğine ve doğruladığına göre, toplumdaki insan etkinliğinin bir ürünüdür. İnsan çevresindeki nesnel olasılıkları yansıtan kendi olanaklarının bilincine vararak, çevresini değiştirirken aynı zamanda kendisini de değiştirmektedir. Bireyin somut tarihsel gereksinimleri, içinde bulunduğu toplumun istemlerinin orta-

ya konulmasına yardım eder. Bu istemler sonuçta bireyin yaşam güçlerine dönüşür. İnsanın gereksinimlerinin gerçekleştirilmesi, kendi toplumsal çevresinin değişmesine bağlıdır.

Psikolojik gereksinimler yalnızca insana özgü doğuştan edinilmiş gereksinimler değildir. İnsanın içinde bulunduğu tarihsel koşulların değiştirilmesine yönelik etkin yaşama süreci içinde biçimlenen gereksinimlerdir. Somut tarihsel ortam, birey açısından hem kendi özünün temellerini hem de olanaklarının sınırlılığını içinde taşır. Tarih boyunca, insanın gelişmesi, yaratıcı, etkin ve yapıcı bir süreçtir. İnsan var olan gerçeği değiştirirken, kendi olanaklarının sınırlarını da aşmakta ve bu olanakların gerçekleşmesi de varoluşunun ufkunu genişletmektedir. Yalnızca, çevreyi değiştiren ve onu insancıllaştıran amaçlı eylemleri, insanın özünü biçimlendirir ve değiştirebilir. Bu kendi kendini yetkinleştirmek süreci, insanın temel doğasının gelişmesi olgusu, tıpkı gerçek dünyanın gelişmesi gibi, sonsuz bir süreçtir. Marks şöyle demektedir: «... tarih insan doğasının sürekli dönüşümünden başka birşey değildir.»³⁶

İşte bu yaratıcı, toplumsal pratik içindeki eylemi çerçevesinde insanın, tarihin gerek bir ön koşulu gerekse bir sonucu olarak ortaya çıktığı kesindir. Böylece Marks'a göre, insan ve toplum arasındaki etkileşimin özünü anlamak için, insanın amaçlı pratik eylemini incelemek yaşamsal önem taşır. Bu eylemde insan ve toplum arasındaki bağ ve bunların karşılıklı bağımlılıkları açığa çıkmaktadır. Çünkü bu eylem, hem insan doğasının tarihsel değişimini hem de toplumsal yaşamın yenilenmesi ve doğrulanmasını sağlayan araçlardan biridir.

Fromm, insanın özü kavramına getirdiği tarihsel içerikten yoksun antropolojik yaklaşımda, insan ve toplum arasındaki bağı doğru açıklamayı başaramaz. Tartışılan sorunun özüne ilişkin görüşlerinin aşırı soyut bir özellik taşıdığı gözden kaçmamaktadır. Örneğe; kapitalist toplumun sınıflı bir toplum olduğu gerçeğinden yola çıktığımızda, Fromm'un kapitalist toplumu değiştirme gereğini, insanın, toplum ya-

pısını kendi doğasında varolan gereksinimlere göre ayarlamak istemine bağlayan görüşü benimsenebilir. Ancak, kapitalist toplumu değiştirme gereksinimi, Fromm'un bizim inanamamızı istediği gibi, genel soyut insan doğasının istemlerinin buyruğu değildir. Aksine bireyin somut tarihsel gereksinimlerinden kaynaklanan istemlerin, o toplumda ilerici gelişimi simgeleyen sınıfın gereksinimlerinin ve tarihsel değişimin öznesi olarak ortaya çıkan tarihsel gerçeğin olanak ve istemlerinin buyruğudur.

Fromm'un önerisine göre insanın akıl yetisinin anlaşılması için insanın varoluş koşullarının ayrılmaz parçası olan gereksinimlerin çözümü gerçekleştirilmeli ve bu yeti bu çözüme dayanarak açıklanmalıdır. Fromm insanın varoluş koşulları derken somut tarihsel gerçeği kastetmemekte, bunun yerine antropolojik konumu anlatmaya çalışmaktadır; bu bakımdan önerisini benimseme olanağı yoktur. Çünkü söz konusu gereksinimlerin soyut, genel bir özyapı taşımaktan kurtulmaları ve gerçek bireylerin somut gereksinimlerine dönüşebilmeleri için, somut tarihsel gerçeğin gözönünde tutulması gerekir. İnsan varlığının özgün antropolojik koşullarını temsil eden mevcut durumun, nasıl olup ta toplumsal olarak gelişmiş bir duruma uygun düşen insan gereksinimlerini meydana getirdiğini anlamak gerçekten güçtür.

Fromm'a göre gerek insanın gerçek gereksinimlerinin biçimlenmesini mümkün kılan tarihsel durum gerek insanın tüm olanakları, gerekse gereksinimleri doğuştan varolan antropolojik durumun altında yer alırlar. Fromm'a göre bireylerin somut tarihsel gereksinimleri, insanın soyut tarihsel doğasından kaynaklanan bir gereksinimler sisteminden; belli tarihsel koşullarda dönüşüp biçimlenen bir sistemden başka birşey değildir.

Oysa özde toplumsal özellik taşıyan insan gereksinimleri, yansıması oldukları ekonomik ilişkilerdeki değişimlerle birlikte artar ve gerçekleştirilme olanağı bulurlar. *İnsanın özü onun varoluşundan önce ortaya çıkmaz.* Fromm ise insan varoluşunun tarihsel koşullarının, insan için mümkün

ve somut biricik varoluş konumunu oluşturdıkları gerçeğini görmemektedir. Oysa Marks açıkça göstermiştir ki, insanlık konumu, tarihsel koşulların dışında, soyut bir olgu olarak ele alınamaz. Çünkü «toplumsal olma özelliği, tüm hareketin genel özelliğidir.»³⁷

Böylece Fromm, insanın özünün ne olduğu sorununu çözmek umuduyla, bu sorunun karşılığını geçmişte bulacağı düşüncesiyle, insan evriminin başlangıcına dönüp, insan ile doğa arasındaki çelişkiyi kuramının hareket noktası yaparken, Marks ve Engels, kendi kuramlarında «somut insanın değiştirici (aktif) varlığından yola çıkarlar.»³⁸ Marks ve Engels «*Alman İdeolojisi*» adlı yapıtlarında tarihin materyalist yorumunun temel ilkelerine değinirken, «Bizim düşüncelerimize dayanak seçtiğimiz öncüller, keyfi olmayıp, ancak düşünme yoluyla soyutlanabilecek somut öncüllerdir; somut bireylerdir; somut bireylerin içinde yaşadıkları ekonomik koşullardır. Demek ki bu öncüller, tam anlamıyla ampirik bir yönden de doğrulanabilirler,»³⁹ derler. Marks, insanlık tarihinin diyalektik materyalist yorumundan hareket ederek, tarihsel değişimin ve insan ilişkilerinin evriminin nesnel dayanaklarını bulmuştur.

İnsan ile toplum arasındaki ilişki sorununu çözmeye çalışan ve insanda doğuştan getirdiği değişmez bir töz'ün bulunduğunu kabul eden biyolojici - tözcülerle, gene insanı, toplumun edilgen bir parçası sayan rölativistlerin içine düştüğü ve Fromm'un da tüm çabalarına karşın kendini içinden kurtaramadığı kısır döngüyü Marks parçalamış, her iki anlayışın tekyanlılıklarını aşmıştır. Marks bir «insan ve toplum» soyutlamasından değil, diyalektik gelişmenin belirlediği bir alandan; insanın somut toplumsal pratiğinden hareket eder. «Yaşam bir faaliyet [eylem] değil de nedir?»⁴⁰ diye sorar Marks. Öyleyse Marks'ta insanın özü ile onun yaşama faaliyeti özdeşleşmektedir. Marks'ta insan bir soyutlama değil, somut, etkin, değiştirici bir faaliyet ögesidir ve ancak böyle bir yaklaşım, tözcü ve rölativist anlayışların getirdiği olumsuzları aşabilecek, insandaki bu her iki yanın bağlamını bilimsel bir yaklaşımla çözebilecektir.

Nitekim, insanın tarihsel gelişme süreci içindeki toplumsal ve ekonomik üretici faaliyetini insanın özünü belirleyici temel öge olarak alan Marksist yorum, tözcü ve rölativist yorumların sınırlarını aşmayı mümkün kılmış, insan yaratıcılığının gerçek kaynağını görebilmemizi, toplumsal değişimin basamaklarını ve tarihsel süreci götüren itici güçleri tanıyabilmemizi sağlamıştır.

İnsanın özü, ne psikolojik gereksinmelerin doğuştan oluşturdukları bir karmaşa, ne de dış çevrenin bir izdüşümüdür. Aksine insanın -tarihsel değişim içindeki toplumsal ilişkiler içinde kavranabilen insanın- evrensel üretici eylemidir. İnsanın, içinde, aynı anda hem nesne hem de özne olarak belirlediği toplumsal pratik, başka deyişle yaşama faaliyeti sürecinde insanlık yeteneklerine dönüşen toplumsal çevrenin nesnel istemleri, nesneleşerek toplumsal gerçeğin ayrılmaz parçaları haline gelirler. İşte bu yaşama faaliyeti, insanın toplumsal varoluşunun, toplumsal gerçeğin biricik ve tek varoluş biçimini oluştururlar. İnsanın toplumsal -tarihsel faaliyetinin diyalektiği ve bu diyalektiğin temel ilkesi -karşıtların (nesne ve öznenin) birliği [bütünlüğü] ilkesi- toplumsal -tarihsel faaliyetin en gelişmiş biçimini temsil eden «devrimci eleştirel etkenlik [değiştiricilik]»⁴¹ te, yani bireyin değişmesi ile çevrenin değişmesinin bulunduğu durumda en yoğun ifadesini bulur.

Marksizmin insanın özü anlayışı, bir yandan insanın tarihselleşmiş varlığının tarihin herhangi bir aşamasındaki tüm insanlara özgü, genel yanını, öteyandan tek tek bireylerin tarihsel akış içinde biçimlenmiş bireysel [özel] yapısını belirleyebilmemize olanak verir. İnsanın özü, onun -insanın faaliyetinde, çevresini değiştirme ve dönüştürme sürecinde, kendini durmadan yeniden üretmesinde ifadesini bulan- toplumsal varlığın yansıtır. İşte insanın özü ile toplumsal varlığı arasındaki bu özdeşlikte insan türüne özgü karakteristik yanı buluruz, yoksa Fromm'un öne sürdüğü gibi, tözcü, tarihdışı, soyut bir insan varlığı yoktur ve böyle özellikler insan türünün karakteristik özelliği olamazlar. «... Üretici yaşam, türsel yaşamdır; yaşamı doğuran yaşamdır. Yaşama faa-

liyetinin tarzında, bir türün tüm karakteri, onun türsel karakteri yatar; ve özgür, bilinçli faaliyet insan türünün (soyunun) karakteridir.»⁴²

İnsanın özü tanımlaması, bir ölçüde, ortak ilkeleri yansıtan bir soyutlama sayılabilir, ancak bu soyutlama basamağında sözkonusu öz, olduğundan farklı bir biçimde -nesnelleştirilmemiş, donuk ve indirgenmiş- yansıtılmakta, böylelikle bireyi, somut tarihsel etkenliğinin, faaliyetinin karakteristik bir basamağında [bir soyutlama olarak] betimlemek mümkün olmaktadır.

Marks'a göre, «insanın bireysel ve türsel yaşamı birbirinden *farklı* değildir; ancak -ve bu kaçınılmaz- bireyin varoluş tarzı türün varoluş tarzının daha *özel* [tek] ya da daha *genel* bir biçimdir, ya da türün yaşamı daha *özel* (tek) ya da daha *genel* bireysel bir yaşamdır... (insanı kesinlikle bir birey, ve somut bir *bireysel* toplum varlığı yapan onun tekliği [özellidir]) ve insan bir birey olarak kendi toplumsal yaşamı ve öznel manevi varlığı ile aynı zamanda bir *bütünsellik*, -ideal bütünselliktir- ve [insan] aynı zamanda toplumsal varoluşunun bilincinde olması ve bunun gerçek zevki ile, insanca yaşamın belirtilerinin bütünselliğiyle gerçek dünyanın içinde yer alır.»⁴³

Zaten toplumsal insan kendi somut tarihsel eyleminin ürünleri ve maddi koşulları ile birlikte ele alındığında toplumsal varoluşun tek olası biçimini temsil eder. Marksist kuram, diyalektik materyalist yönetime dayanır. Ve insanın somut etkin özünü göz önünde tutar. İşte yalnızca Marksist yaklaşım, kişi ve toplum arasındaki etkileşimin tarihsel sürecin altında yatan yasaların özünü doğru değerlendirmeyi ve toplum tarihinde çalışmanın toplumsal -psikolojik süreçlerinin biricik güvenilir ve gerçek bilimsel görünümünü bize sağlar.

2. Tarihsel Gelişimin İtici güçleri, Amaçları ve Anlamı Konusunda Yeni -Freudçu'ların görüşleri

Fromm'un birey ile toplum arasındaki ilişkilerin mekanizmasını ortaya çıkarma çabaları, ürün vermemiş, soru-

nu ortaya koymakta ve çözümünde dualizmi aşmayı başaramamıştır. Birey ile toplum arasındaki ilişkinin diyalektik yapısı da Fromm için bir sır olarak kalmıştır. Fromm çalışmalarında, hem insan, hem de toplum birbirlerinden yalıtılmış soyutlamalar olarak ortaya çıkar. Gereksinimleri ile birlikte, somut tarihsel gerçeklikten koparılmış olan insan soyut psikolojik bir yapı biçiminde, bu somut tarihsel gerçeğin karşısına konulmuştur.

Soyut antropolojik psikolojiye özgü temel yöntemsel yapıya bağlı kalışı Fromm'un insan ve toplum arasındaki ilişkiler sorununa doğru çözümler getirmesini engellemiştir. Soruna ilişkin çalışmalarında somut gerçeği çözümlemek yerine insan ve toplum arasındaki etkileşim mekanizmasını araştırmadaki başarısız girişimlerinde, Fromm «insan» ve «toplum»u boş, içerikten yoksun, cansız kavramlar olarak kullanmıştır.

Fromm'a göre, insan doğasının özü tarihsel bireylerin somut gereksinimlerinin soyutlamasından başka birşey değildir. Somut bireylerden ayrılmış olan bu öz, kendisini ortaya çıkaran gerçeğin karşısına dikilmektedir. Marks insan ve toplum sorununu çözümlerken, sıklıkla şu görüşünü vurgulamaktadır: «herşeyden önce toplumu bireyle karşı karşıya [vis-à-vis] bir soyutlama olarak ileri sürmekten kaçınmalıyız.»⁴⁴ Fromm, bu uyarıyı dikkate almadığı gibi diğer uca kaymıştır.

Fromm'un kuramında insan doğası tümüyle toplumun dışından incelenmiş ve somut tarihsel sosyo-ekonomik biçimlerin hepsinden önce ve insanın yeryüzünde ortaya çıkışından günümüze değin hep varolan bir soyutlama olarak ele alınmıştır. Bir çeşit soyutlama olarak ele alınan insan doğası ile bireylerin somut gereksinimlerinin gerçek toplumsal içeriği olan toplum arasındaki etkileşimin yarattığı itici güç, Fromm tarafından, tarihsel gelişimi etkileyen mekanizma olarak değerlendirilmiştir.

İnsanın özünün metaryalist yorumunu benimsememesi, Fromm'u, tarihsel süreçte, insanın gelişimini, insanın doğasıyla ortaya çıkan ve hep var olan o değişmez özün yön-

lendirdiği görüşüne yaptırmaktadır. Fromm, toplumsal gerçeğin değişmesi sürecini -insanın temel olanaklarını gerçekleştirme yolundaki tüm öğelerin bu gerçek dışına itildiği-tümüyle olumsuz bir süreç olarak görmektedir.

Fromm, psikolojik etmenin tarihteki önemine özel bir yer verirken bu önemi abartmakta, sonuç olarak insanın toplumsal yaratıcılığının somut tarihsel içeriğini gözden çıkarmaktadır. Tarihi yaratan etkin somut insanın yerine, soyut, psikolojik insan doğasının genel bir görünümünü koymaktadır.

Fromm'un tarihsel süreçte psikolojik ögeye yüklediği aşırı önem, insan doğasının gereksinimlerini, insanlık tarihini biçimlendiren ana itici güçler arasında göstermesiyle kendini belli eder. Fromm'a göre mutluluk, bağlılık, sevgi ve özgürlük uğruna mücadele gereksinimleri insanın toplumsal varlığından bağımsız olarak, her koşulda, insanın tarihsel eyleminin amacını ve yönünü belirler. Fromm toplumsal değişimlerin, Marks'ın söylediği gibi, tarih alanına çıkan yeni sınıfların çıkarları tarafından değil, «temel insan gereksinimleri» tarafından belirlendiğini savunmaktadır; ona göre, Fransız burjuva devriminden başarıyla çıkan sınıfın feodal ayak bağını bir kenara atmak istemesi, böyle bir eylemin yalnızca bu sınıfın kendi ekonomik çıkarlarına uygun olmasından değil, aynı zamanda bu yeni sınıfın her temsilcisinde doğuştan varolan, ancak o güne değin durgun kalmış, su yüzüne çıkmamış bir özgürlük gereksiniminin bulunmasından dolayıdır. Fromm'a göre; işte yalnızca bu yolla, Fransız devriminin zaferinden sonra burjuvazinin en ilericisi ve yetkin kesiminin, ortalama pratik amaçlarının gerçekleşmesine karşın, yeni kazanılmış özgürlüğün sınırlarıyla yetinmeyip, bu özgürlüğü genişletmek için sürekli çaba harcamasını açıklayabiliriz.

Fromm, «bireylerin kendi kurtuluşlarında, güncel olarak kendileri tarafından yaşanmış belirli bir gereksinimin doyumunu buldukları»⁴⁵ gerçeğini ve insan doğasının genelleşmiş bazı soyut gereksinimlerini değerlendirmemiştir. Ye-

ni - Freudçu kuramın tarihsel gelişim anlayışında, Marks ve Engels'in görüşlerini kullanacak olursak, «'insan' gerçek [somut] birey yerine görünür ve örneğin özgürlük gibi görkemli bir ideal peşinde çabalamak, 'insanın özgürlüğü için' çaba, somut [gerçek] gereksinmelerin doyurulması yerine görünür.»⁴⁶ Fromm, tarihsel gelişimin itici güçlerinden söz ederken insan doğasını, daima insanı yönlendiren bir ideal ve tüm tarihsel olayların ardındaki itici güç olarak ele almaktadır. Örnekse; Mısır'daki eski Ahit Yahudileri'nin, Romalı kölelerin, 16'ncı yüzyıl Alman köylülerinin, faşizme karşı savaşan Alman işçilerinin özgürlük uğruna mücadelelerinin kaynağı tarihsel koşullardaki farklılıklara karşın bir ve aynıdır. Ve insan doğası olarak isimlendirilen olgudur. Fromm, insanın gereksinimlerini ve toplumsal ideallerini maddi gerçeğin evriminden ayırmakta ve bunları kendi soyut psikolojik kuramının çerçevesi içinde ele almaktadır. Buraya kadar insanlığın mücadelelerinin ve ideallerinin kaynağı konusundaki görüşlerini somut tarihsel gerçeğe bağımsız bir temelle oturtturarak, aslında bu mücadelenin ve ideallerin nesnel içeriğini yadsımakta ve tarihsel gerçeği bir yana bırakmaktadır.

Fromm, Eski Ahit Yahudileri'nce, Romalı kölelerce ve 16'ncı yüzyıl Alman köylülerince ortaya atılan özgürlük ideallerinin özdeş olmadıkları gerçeğini görmemektedir. Her üç öbeğin tek tek idealleri, belirli bir tarihsel dönemde yaşayan insanların gereksinim ve çıkarlarını yansıtmaktadır. Çeşitli özgürlük idealleri arasındaki bağın nedeni, doğuştan varolan bir özgürlük gereksinimi değil, sosyo-ekonomik gelişmenin sürekliliğidir. Marks'm başarısı, insan ideallerinin somut tarihsel içeriğini en ince ayrıntısına değin ortaya çıkarmasıdır. Marksistler her zaman belirli ideallerin varlığını, insanın tarihsel gelişimine ve somut toplumsal ilişkilere bağlamışlar ve bu idealleri Fromm'un inanmamızı istediği gibi, imrenilecek ahlâk örnekleri olarak değil, nesnel gerçeğin gelişimi için tarihsel zorunluluklar olarak görmüşlerdir. Buna bağlı olarak Marks şunları söylemektedir, işçi sınıfının, «yerine getireceği idealleri yoktur, ancak eski, çökmekte

olan burjuva toplumunun gebe olduğu yeni toplumun ögelerini serbestleştirme durumundadır.»⁴⁷

Marksist kuram, tarihsel süreç üzerinde ideallerin önemli etkisi bulunduğunu yadsımaz, ancak «bu ideallerin saptanması ve gerçekleştirilmeleri konusunu temellendirir.»⁴⁸ Marksist kuram insan ideallerini tarihten bağımsız, somut olmayan bir çeşit önceden saptanmış olgular sayan yaklaşımı yadsır. Öznelci toplumbilimciler «tartışmalarını ideal üzerine oturturlar, bunu yaparlarken, ideallerin ancak ve ancak gerçeğin belli bir yansıması olabileceğini, gerçek tarafından doğrulanmaları gerçeğe dayanmaları gerektiğini hiç dikkate almazlar.» Diğer yandan bir Marksist «aynı amaçla yola çıktığında; görüşünü çağdaş bilim ve ahlâk idealleri ile karşılaştırıp değerlendirmez, aksine *varolan sınıf çelişkileri* ışığında değerlendirir. Böylece idealini 'bilim'in öne çıkardığı bir talep olarak biçimlendirmez, aksine belirli özellikleri olan sınıfın [nesnel olarak araştırılmış] belirli ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir istem olarak ele alır. Ve bu idealin yalnızca, sözü edilen ilişkilerin, belirli niteliklerinin sonucu olarak, belirli yollardan başarıya ulaşacağını bilir. Eğer idealler bu yolla gerçek olgulara dayandırılmazsa, yalnızca bağınaz dilekler olarak kalırlar. Ve ne kitlelerce benimsenme ve ne de gerçekleştirilebilme olasılıkları vardır.»⁴⁹

Marksisler tarihsel sürecin itici güçlerini oluşturan ögelerin, Fromm'un söylediği gibi somut tarihsel eylemden kopuk, soyut nitelikli bağımsız birtakım gereksinimler olmadığını, bunların insan eyleminden kaynaklanan ve tarihin bir temsilcisi olarak, insanın toplumsal - tarihsel özünü yansıtan gereksinimler olduğunu savunurlar. İnsanın varoluş sorunu insanın kendi somut - tarihsel gereksinimlerini ve çıkarlarını gerçekleştirebilmesi sorunundan başka birşey değildir. İnsanlar tarihsel eylemleri boyunca, havada kalan ideallerini yerine getirmenin yollarını değil, daha da önemlisi, günlük yaşamlarının gerçeklerine sıkı sıkıya bağlı somut amaçlarına ulaşmanın yollarını araştırırlar.

Marksistler, her çeşit toplumsal değişimin, daima so-

mut tarihsel bir öz taşıdığını; çünkü bu değişimlerin, toplumsal üretimin gelişiminin nesnel yönü tarafından belirlendiğini söylerler. Diğer yandan Fromm'a göre, toplumsal değişimler, «insanlık konumu» tarafından biçimlendirilir ve ifadesini, insanların, toplum yapısını, insan doğasından kaynaklanan istemlere uydurma isteminde bulur. Bu da ancak toplum yapısının insan gereksinimlerinin doyumunu geniş ölçüde engellediği koşullarda görülür. Sorunun en önemli noktası, insan doğasının ve somut toplumun birbirleriyle hangi dereceye kadar bağdaştırılması gerektiğini saptamaktır. Eğer insan doğası, Fromm'un ileri sürdüğü gibi, değişmez özellikte ise ve insanın olanaklarının gerçekleştirilmesi daima ve her zaman mümkün ise, çok doğal olarak, insanları hemen kendi ideal özlerine uygun olan ve her bireyin tüm olanak ve yetilerini açığa vurabileceği bir toplumu hemen yaratmaktan alıkoyan şeyin ne olduğunu sormak gerekir. Fromm, bu sorulara yanıt vermemektedir. Ve zaten onun yönteminin çerçevesi içinde bunu yapması da olanaksızdır. Fromm, insanı somut varoluş koşulları dışına çıkararak ve insan ile oldukça bireysel bir psikolojik toplumsal koşutluk kurarak, insan ile toplum arasındaki diyalektik birliği ve karşılıklı bağımlılığı doğru kavrama yolunu kendi kendisine kapatmıştır.

Fromm'un bireye ilişkin görüşlerinde gerçekte özgün bir yan yoktur. Konu ile ilgili benzer görüşler Marks ve Engels tarafından Alman İdeolojisi adlı yapıtlarında ayrıntılı olarak çürütülmüştür. «... Bireyler felsefecilerce bir ideal olarak, 'İnsan' adı altında ele alınmıştır. Tanımladığımız tüm süreci 'insan'ın evrim süreci olarak anlamışlardır. Öyle ki; her tarihsel evrede 'insan' gerçek bireylerin yerine konmuş ve tarihin itici gücü olarak gösterilmiştir. Böylece tüm bu süreci 'insan'ın kendine yabancılaşması süreci olarak ele alınmıştır... Gerçek koşulların soyut bir görüntüsü olan bu alt üst edişin yol göstericiliği ile tüm tarihi, bilincin evrimi sürecine çevirmek olanağı doğmuştur.»⁵⁰

Marks ve Engels'in eleştirdikleri idealist felsefeciler ile Fromm arasındaki fark, Fromm'un bilinçten değil, insan

doğasına ilişkin görüşlerine bağlı olarak biçimlendirdiği psikolojik olgulardan yola çıkmasıdır. Fromm'a göre metafizik anlamda tarihin kendi kendisini belirlemesini sağlayan ve tarihi biçimlendiren tek bağımsız güç olarak insan doğası, bir sonraki gelişimin anlamını ve önemini önceden belirler.

İnsanın soyut psikolojik doğasının yaşama geçirilmesini tarihsel gelişimin amacı gibi göstermeye çalışan Fromm, böylece tarihe ne denli yüzeyden baktığını kanıtlar. Fromm şöyle diyor: «Elverişli toplumsal ve kültürel koşullar altında gelişebilen tüm insansı olanak ve yeteneklerle doğmuş bir bebek gibi, insan soyu da tarihsel süreç boyunca, olanakları [yetileri] ne ise o ölçüde gelişir.»⁵¹ Fromm'a göre insan doğuştan getirdiği olanakların, başka deyişle varoluşunun ta başından itibaren içerdiği gizilgüçlerin bir toplamıdır ve bu olanakların, yeteneklerin ve gizilgüçlerin bir bölümü elverişli tarihsel koşullara kavuşup gelişirken, bir bölümü güdük kalmıştır. Sonuçta tarih, Fromm'un gözündeki bir dramın oynandığı sahnedir. İnsanda zaten doğuştan varolagelen olanakları, yetenekleri, gizilgüçleri doğum sancılarıyla ortaya çıkaran bir dram. Bireyin taşıdığı bu olanakların gerçekleştirilmesi her bireysel yaşamın ve aslında tüm insanlık tarihinin amacıdır. «Doğum, anlık bir olay değil bir süreçtir. Yaşamın amacı tam olarak doğmaya erişmektir. Bununla birlikte çoğumuzun tam doğmadan ölmesi de yaşamın bir trajedisidir,»⁵² diyor Fromm.

Böylece; tarihe, insanın doğum sancılarının hafifleten bir ebe, insan doğasında zaten varolan olanaklarının ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı bir rol yüklenmektedir. Tarihsel gelişimin, son amacına - insan ile doğa arasında, insan ile türdeşleri [hemcins] arasında ve insan ile bireyin özü açısından kendi kendisi ile yeni bir uyumun kurulması amacına - ulaşılacak günü, Fromm uzak ve belirsiz bir geleceğe erteler. Geçmiş tarihsel dönemlerin hiç birinde insanın özü, yaşam içinde gerçeklik kazanamamıştır. Bunu engelleyen toplumsal varoluşun değişik tarihsel biçimleri olmuştur. Fromm'a göre birey, genel insan doğasının salt değişik, soluk bir görüntüsü ve ortaya çıkış biçimidir. Fromm, insanlık tarihini in-

san doğasına özgü gereksinimler ile bunların toplumda gerçekleştirilebilme olanakları arasındaki çelişkiden kaynaklanan sürekli trajik bir eşitsizlik olarak görüyordu. Tüm geçmiş somut tarihsel toplum biçimlerinin baştan sona çürümüş ve yetersiz olduğu söylenmekte ve insan kolaylıkla tarihe kurban edilmektedir.

Yeni -Freudçu erekbilimci tarih anlayışının mantıksal sonucu, ilk çağlardaki insanın rolünü küçümsemek olmuştur. Öyle ki bu insanların eylemi, yalnızca insanlığın gelecekteki cennetine giden yolları hazırlamak olarak görünmektedir. Fromm'a göre, tarihin yüce amacı, yazgıları; - fiziksel doğumlarından başlayarak - kendi doğal özlerini tam geliştiremeden, yani tam doğamadan kaçınılmaz sona, ölüme gitmek olanların trajik konumlarının olumsuzluğunu telafi etmektir. İşte bu inanç, nesnel koşullar nedeniyle yaşamdan doyum bulamayan ve kendi önemsizliğini, güçsüzlüğünü düşünerek sürekli kendi kendine acı çektiren insanları rahatlatacaktır.

Kuşkusuz; geçmişte izlediği yolun herhangi bir bölümüne bakıldığında, tarihin belirli bir yönde gelişme eğilimi gösterdiği söylenebilir. Ancak tarihin önceden saptanmış belirli bir amaca yönelik olarak geliştiğini ileri sürmek, toplumun somut tarihsel gelişim yönünü yadsımak olur. Bu sorunla ilgili olarak Engels şunları söylemektedir: «Tarih, kendi belirli amaçları için insanı kullanan ayrı bir kişi değildir, tarih, insanın kendi amaçlarını gerçekleştirme eyleminden başka birşey değildir.»⁵³ Tarih amaçlarını tarihin dışında bir dünyadan seçip alamaz. Tarihin anlamı ve amacı yalnızca, insanın somut tarihsel eylemi çerçevesinde değerlendirilebilir. İnsanın yöneldiği bir amaca ulaşması hemen ardından önüne yeni bir amaçlar dizisi çıkarır. Fromm bu yeni amaçların mutlaka toplumsal gerçeklikle çelişkili olması gerektiğine inanmamızı ister. Gerçekte bu durum tarihsel sürecin nesnel mantığını ve diyalektiğini yansıtmaktadır. İdealler ve amaçlar, tarihsel sürecin mantığı içinde ve insanın eylemi içerisinde birbirleriyle içiçedirler; ve organik bir biçimde insanın eyleminden kaynaklanırlar. Amaçlar ya da is-

tekler, insanın, nesnel gerçeğin ilerici yönlerini yansıtan kendi somut tarihsel gereksinimlerini bilinçli olarak kavramasından başka birşey değildir.

Fromm, insan doğasını hem tarihsel gelişimin itici gücü ve amacı olarak ele almakta, hem de bu gelişimin vardığı düzeyi değerlendirirken, insan doğasını, kişi ve toplum hastalıklarının tiplerini ve biçimlerinin tanımlanmasında bir ölçüt olarak görmektedir. Fromm gerçekleşmiş insan doğası düşüncesini, her dönemin insanları için önemli ve zorlayıcı bir etmen olarak öne çıkarmakta ve insan doğasını değişik yerlerdeki ve değişik zamanlardaki tüm insanlarla ilgili ilkelerin kaynağı olarak ele almaktadır.

Fromm'a göre; sıkıntı ve hastalıklar, bireyin taşıdığı olanak ve yetileri ile bunların gerçekleştirilmesini engelleyen toplum arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Fromm, insan doğasında var olan gereksinimleri bunlara uygun biçimde karşılayan toplumları, sağlıklı [sane] diye nitilemekte, diğer yandan insanın gizil güçlerinin gerçekleştirilmesini engelleyen toplumsal koşulları da hasta temelde «hastalıklı» olarak tanımlamaktadır. Ve böyle toplumlardaki kadın ve erkeklerin, psikolojik anlamda, eğer yaşama düşman kesilmemişlerse, tümüyle hayata yabancı olduklarını da eklemektedir.

Fromm'un öngördüğü insan doğası fikri kapitalist toplumlarda insanın varoluş koşullarının bozulduğu ve bu durumun insan doğasının olanak ve gizilgüçlerini gerçekleştirilmesini ve gelişimini engellediği ve sonuç olarak evrensel yabancılaşmaya tümel nevroza yol açtığı biçiminde anlaşılabilir.

Bu ya da şu tarihsel toplum tipini değerlendirmede kullanılabilecek bir ölçütü, toplumun kendisinde aramak, Fromm'a hayalcilik olarak görünmektedir. İnsanların gereksinimlerinin karşılanmasında «insanlık dışı» yolların toplumsal kurallar sistemine yüceltildiği çağdaş kapitalist toplumu değerlendirmek için bu toplumun kendisinde bir ölçüt bulunabileceği olasılığın düşünememektedir. Nesnel ve kalıcı bir ölçütün yalnızca sözü edilen toplumun dışından, aslın-

da tarih dışından alınabileceğini ileri sürmekte, daha da ileri giderek; işi, insanın varoluşu için tarih-üstü bir alan, «insanlık konumu» diye tanımladığı evrensel bir çerçeve «bulmağa» vardırmaktadır. Fromm insan doğasında kaynaklanan ve onun içeriğini belirleyen gereksinimleri, her somut tarihsel toplumda ve genelde bir bütün olarak tarih için «örnek» bir norm olarak görmektedir. Fromm'a göre tarihsel anlamda daha ileri bir toplumu nesnel ve yansız olarak değerlendirebilmeyi olanaklı kılan tek ölçüt, insan doğasıdır. Böyle bir toplum, toplumsal yapısı nedeniyle, insan doğasında var olan gereksinimlerin olumlu biçimde doyurulmasını ve insanın başlıca olanaklarını gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaktır.

Marksistler; bu tür metafizikçi ve soyut ölçütleri yadısayarak, gözlerini tarihin kendisine çevirmekte ve gerçek tarihsel gelişime ilişkin değerlendirmelerin, kuramcıların zorlama ile saptadıkları ölçütlerle değil toplumsal sürecin kendi mantığı ve yasaları ile yapılabileceğini göstermektedirler. Tarihsel zorunluluk ile insanın gerçek gereksinimleri arasındaki uyumun nedeni, insanın toplumsal-tarihsel değişirici özünde yatmaktadır. İnsan, toplumsal ilişkilerin ürünü olarak ortaya çıktığı kadar aynı zamanda tarihsel etkinliğin de öznesi durumundadır. Kendisinden önceki kuşakların başarılarını özümleyen insan, bu başarılardan kendi tarihsel görevlerini yerine getirmek için yararlanır. Bu tarihsel görevleri belirleyen de gerçek çevrenin nesnel koşullarında gizli olan gelişme istemleridir. İnsanın değişimini gerçekleştiren tüm eylemleri, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurar. İnsanın tüm tarihsel etkinliği ilerleme ve gelişmenin tek mantıklı sürecinin temsilcisidir ve insanın sürekli olarak kendi ellerinde biçimlenişini yansıtır.

Tarihsel sürecin temel özelliğini değerlendirebilmek için, gerekli ön koşul, bu gelişimin iç mantığına dayanan bir ölçütün saptanmasıdır. Fromm, çağdaş kapitalist toplumun temsil ettiği gerçekliği, insan doğasının gerçek istemlerini karşılayamadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Marksistler ise kapitalizmi, bireylerin kendilerini geliştirme olanakları

olarak değerlendirdikleri gerçek somut tarihsel gereksinimlerinin karşılanmasını engellediği için eleştirmektedir. Toplumun tarihsel gelişimini değerlendirirken, Fromm, soyut insancıl varsayımlardan yola çıkmakta, Marksistler ise, insanın toplumsal yaşamına ilişkin çağın somut sorunları ışığında toplumun ileriye dönük gelişim düzeyini ele almaktadırlar.

Fromm; tarihsel gelişimin itici gücü olarak soyut insan doğası ile toplumsal gerçek arasındaki çelişkiyi gösterirken, Marks ve Engels, bireyin de ayrılmaz bir parçası olduğu toplumsal gelişimin çelişkili özünü yeğlemektedirler. Marksistler, tarihsel değişimlerin ortaya çıkışının; insan doğasında var olan sonsuz ve bilinç dışı gereksinimlerin belirli bir toplumca karşılanamamasından değil, yeni toplumsal koşulların ve tarihsel çerçevenin belirlediği somut gereksinimlerden kaynaklandığını belirtirler. Bir başka deyişle, toplumsal - tarihsel değişim ve dönüşümler, tarihin akışını belirleyen etmeni içinde barındırmaktadır.

İnsanın psikolojik gereksinimlerini araştırırken, insanoğlunun uzak geçmişini deşmenin hiç gereği yoktur. Aksine, insanın içinde yer aldığı toplumsal koşullardaki çelişkilere başvurmak yeterlidir. İşte bu iç çelişkiler, insanın gerek toplumsal eyleminin gerekse tarihsel gelişimin nedenlerinin ve izlediği yolun kaynağını oluşturmaktadır. Marks, tarihsel gelişimin diyalektiğinin üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiye dayandığını ortaya koymuştur. Bu çelişkinin özü kısaca şöyle özetlenebilir: Özgül nitel kimliğini, kendisine uyan bir toplumsal yapıda ortaya koyan her somut tarihsel toplumun üretimi geliştikçe, daima bu kimliği özellik değiştirmekte, kendisini olumsuzlamakta ve daha ileriye doğru gelişmek için yeni olanaklar yaratmaktadır. Bu fırsatların gerçekleştirilmesi, her zaman, bir önceki toplumsal yapının sınırlarını aşmayı gerekli kılmaktadır.

Şimdiye dek, bu çelişkinin çözümü, çelişkinin karşıt kutuplarını oluşturan tarihsel olarak belirlenmiş sınıflar arasındaki mücadeleye bağlı olmuştur. Marks ve Engels şöyle demektedir, «toplum şimdiye dek, daima [bu] çelişkinin çer-

çevesi içinde gelişmiştir. Eski çağda özgür insanlar ile köleler arasındaki, Orta Çağda soylular ve serfler arasındaki, çağımızda ise burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki»⁵⁴ Egemen sınıf eski toplumsal kimliği korumak, ezilen sınıf ise, bu eski kimliği olumsuzlayan her türlü olanağı değerlendirebilmek amacındadır. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki, daima, farklı gereksinimleri olan iki sınıf arasındaki çelişkili ilişkide yansımaları bulur. Uzlaşmaz sınıflı toplum yapısı bir kez ortadan kaldırıldıktan, sosyalist ilişkiler kurulduktan ve gelişmeye başladıktan sonra, toplumun görünümü değişir. Sosyalizmde bile çelişki hâlâ vardır ve önemlidir. Ancak artık uzlaşmaz niteliği yoktur. Gelişen sınıfa bağlı olarak ortaya çıkan olanakları gerçekleştirebilme koşulları, bir kez yaratıldığında bu çelişki çözülür. Sosyalist toplumda çelişkinin çözülüşü, var olan toplumsal yapının çerçevesi içinde gerçekleşir.

Marks'ın değer biçilmez katkısı; birey ile toplum arasındaki ilişki sorununu çözebilmek için, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerde var olan gerçek çelişkileri araştırmasıdır. Tarihsel gelişimin özünü, soyut insan kavramı ile tanımlanmamış bir toplum arasında olduğu var sayılan çelişki yoluyla kavrayabilmek olanaksızdır.

Fromm, tarihin dinamizmini kendi soyut ruhbilimsel yöntemi ile araştırırken, tarihsel eylemin öznesini görmekte ve soyut insan doğası kavramına varmaktadır. Marks ise soruna sınıf ilişkileri açısından yaklaşarak ışık tutmaktadır. İnsanı bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak sunmakta ve bu ilişkiler özünde çelişkili olduğuna göre, genel insan kavramının söz konusu edilemeyeceğini söylemektedir. Birey daima belirli bir toplumsal gurubun temsilcisi olmak durumundadır. Tarih sahnesine çıkan tekil birey değil, şu ya da bu belirli sınıfın çıkarlarını temsil eden insanlardır.

Marksizm öznelci idealistlerin soyut insan anlayışına son vermiş ve bunun yerine var olan gerçek insanların bilimini ve tarihsel gelişimlerini koyarak, insanın yaratıcı eyleminin amaç ve yönünü ilerici toplumsal güçlerin mücadelesi ışığında değerlendirerek soruna tek doğru yanıtı getir-

miştir. Sınıfların tarihsel eylemini toplumsal - ahlâksal açıdan değerlendirdiğimizde, toplumsal gelişmeye ilişkin ilerici eğilimlerin tarihsel zorunluluğun ve evrimleşen toplumsal gerçeğin istemlerini yansıtan sınıfın eğilimleri olduğunu görürüz. Gerici eğilimler ise, tarihsel zorunluluğun ve evrimleşen toplumsal gerçeğin taleplerine tutucu biçimde yaklaşan sınıfın eğilimleridir. Bir yandan insanın gelişimine ve ilerlemesine ilişkin temel güçleri yansıtan bir sınıfı, diğer yandan da bu güçlerin gerçekleştirilmesini engelleyen bir sınıfı içinde barındıran toplum, sözü edilen çelişkiye ve insanın temel doğası ile varoluşu arasında bir boşluğa sahne olmaktadır. Bireyin değişen toplumsal gereksinimleri ile toplumsal yapı arasındaki bu çelişki, ancak bağrındaki ilerici güçlerin gerçekleşmesini tümü ile olanaklı kılan bir toplumda ortadan kaldırılabılır. Marks'a göre bu çözümü ancak insanlığın gerçek gelişimini yansıtan ve tarihsel gelişme sürecinde ortaya çıkan olanakların değerlendirilebilmesini sağlayan sınıfsız komünist toplum getirebilir.

BİREY VE TOPLUM ARASINDAKİ SOMUT TARİHSEL ETKİLEŞİMİN PSİKOLOJİK YORUMU

1. Yeni-Freudçu toplumsal kişilik [karakter] kavramı

Bireylerin yazgısını etkileyen toplumsal güçlerin varlığıyla belirlenmiş çağımızda, psikoloji sorunlarının, siyasal sorunlar biçimine dönüştüğü gözlemlenmektedir. Şimdilerde, Batı'da, toplumbilimciler, antropologlar, tarihçiler ve psikologlar arasında şu görüş yaygınlaşmaktadır. «Bireysel hastalıklar tümün [toplumun] bozukluklarını daha önce ve daha dolaysız biçimde yansıtır. Kişisel hastalıkların tedavisi öncelikle genel hastalığın [toplumsal bozuklukların] iyileştirilmesine dayanır.»¹

Kapitalist sistemdeki geniş kapsamlı bunalımı «insanca özelliklerin yitimi», «kişilik yitimi», «tümel yabancılaşma ve kendine yabancılaşma» [total alienation and self-alienation], «bireysel özerkliğin ortadan kalkması» vbg. olgular örnek verilerek, bir psikolojik bunalım olarak sunma ve yorumlama eğilimi görülmesi, modern sanayileşmiş kapitalist toplumlardaki sosyo - ekonomik çelişkilerin, yoğun ifadelerini bireyin psikolojik bunalımında göstermesiyle açıklanabilir. Burjuva toplum felsefesindeki bu eğilimlerin ve toplumsal gerçeği psikoloji düzeyinde ele almaya çalışan akademik çevrelerin çözümlemelerini mevcut konunun dışına taşımak istemeleri ilginçtir. Pek çok toplumbilimci, toplumsal olguyu araştırma girişiminde daha geniş bir uygulama için, çağrıda bulunmuşlardır. Örneğe; Amerika'lı psikolog Arthur Brodbeck «bizler ekonomik sorunlarda ve bedensel hastalıklardaki dalgalanmalarda olduğu gibi, tarihi de fiziksel özellikte bir bunalımın terimleri ile açıklamak alışkanlığındayız.

Fakat henüz süreç içinde artan ve ortadan kaybolan psikolojik hastalıklar yolu ile tarihi yorumlamayı öğrenemedik.»² demektedir. Tarihsel gelişimin özünü salt psikolojik açıdan yorumlamaya girişen Fromm'un kuramı, toplumda, çalışma sürecine yorum getirme gereksinimini yansıtmaktadır.

Tarihteki öznel etmene büyük önem veren Fromm, yazılarının pek çoğunda tarihsel süreci açıklamak için doğrudan çeşitli toplumsal - psikolojik olguların çözümlemesine yönelmiştir. Tarihsel gelişim konusundaki tüm metafizikçi ve öznel idealist kavramlara karşın, Fromm'un anlayışı, bazı öğelerin bilimsel çözümüne dayanır. Fromm'un ilgilendiği önemli toplumsal - psikolojik sorunlar bireyin, toplumsal - psikolojik tanımının temel ilkeleri [bireyin toplumsal kişiliği], insanın tarihsel etkinliğinde bilinçdışı etmenlerin rolü ve önemi [toplumsal bilinçdışı], bilinçdışının oluşum mekanizmasının ve «bastırılma» [repression] olgusunun incelenmesi olmuştur. Bunlarla birlikte Fromm, toplumun gelişimini ve işlevini sağlayacak toplumsal ve psikolojik koşulların belirli, kesin, anlaşılır tanımını ve doğru çözümünü getirmeyi amaçlamaktadır.

Marksistler, toplumsal - psikolojik etmenlerin tarihteki rolünü hiçbir zaman yadsımazlar. Fakat aynı zamanda, bu etmenlere gerektiğinden fazla önem veren ya da -Marksist görüş açısından- bunların yanlış yorumunu getiren görüşleri de yoğun biçimde eleştirmişlerdir. Fromm'un insan ve toplum arasındaki psikolojik etkileşimle ilgili toplumsal - psikolojik sorunları ele alma karşı çıkmayan Marksistler, Fromm'un ileri sürdüğü soyut - psikolojik yorumların gücünün bu sorunları çözümlemeye yetmeyeceği görüşündedirler.

Fromm'un kuramsal araştırmalarında dayanak olarak kullandığı Freudçu öznel idealist yöntem, özellikle «toplumsal kişilik kavramının» yorumunda açıkça kendini gösterir. Çeşitli somut tarihsel toplumların psikolojik açıdan çözümlemesinde, Fromm, bu toplumların herbirinde ortak ve kalıcı bir özellik bulunduğu görüşünü benimser. Fromm bazı bireysel - psikolojik farklılıklara karşı, herhangi bir toplumdaki bireylerin daima, genelde toplumun kendilerine verdi-

ği tipik bir yapı ve psikolojik özellikleri gösterdikleri görülmektedir. «Aynı kültüre bağlı kişilerin birbirlerinden farklı bireysel kişiliklerinin aksine, aynı kültürün tüm üyeleri tarafından paylaşılan kişilik yapısının çekirdeği»³ olarak tanımladığı bu temel ögeyi, Fromm «toplumsal kişilik»⁴ deyimi ile tanımlamaktadır.

Fromm'a göre, her toplumda, toplumsal yapıya bağlı olmakla, yaradılıştan bir kişilik yapısı vardır. Bu yapı, toplumdaki grupların çoğunluğu ve toplumsal sınıflar için de genel geçerlidir. Bu kişilik bireyin psikolojik özüdür, yalnızca davranışlarını biçimlendirmekle kalmaz aynı zamanda, onun düşünce biçimini, coşkularını, giderek dış dünyayı ve bu dünya ile ilişkilerindeki tüm algılarını etkiler. Fromm; bireyin uyumunda çok önemli bir rolü olan kişilik sistemi, insanda, «hayvandaki içgüdüsel aygıtın yerini almış»⁵ gibidir, diyerek yorumunu sürdürür.

Fromm'a göre; bireylerin davranışları toplumun istemleri ile uyumlu olmak zorundadır; «toplumsal kişiliğin esas işlevi, toplum üyelerinin güçlerini biçimlendirmektir. Bireylerin davranışlarının bilinçli ve iradi ya da toplumsal modele uygun olup olmaması sorun değildir. Fakat, önemli olan, kişilerin davranmak zorunda oldukları gibi davranmak istemeleri ve aynı zamanda kültürel gereksinimlerine bağlı davrandıkları için doyum bulmalarıdır.»⁶ Diğer bir deyişle, toplumsal kişiliğin işlevi «belli bir toplum içinde o toplumun işlerliğinin «işlevinin» sürdürülmesi amacı ile insan gücünün yönlendirilmesi ve biçimlendirilmesidir.»⁷

Bu nedenle, Fromm, toplumsal kişiliğin toplumun işlerliğini sağlayıp dengeleyen bir psikolojik etmen olduğuna kesinlikle inanır. Fromm'a göre, aslında, «toplumsal kişilik» birey için çok önemlidir. Bireyin toplumun istemlerine en az psikolojik yıkımla ve olabildiğince etkin biçimde uyum göstermesini sağlar.

Toplumsal kişilik bir yandan, öğretim sistemi, din, sanat, edebiyat gibi toplumsal etmenlerle bir yandan da çocukların aile çevresinde yetiştirilmesi sürecinde biçimlenir. Aile, Fromm için özellikle çok önemlidir. Çünkü aile «toplu-

mun psikolojik temsilcisi toplumun istemlerini, büyümekte olan çocuklara iletme işlevini gören bir kurumdur.»⁸ Fromm'a göre çocuğun henüz biçimlenmekte olan toplumsal kişiliği üzerine ana babanın doğrudan etkisi söz konusudur. Bu etki ve kültürel çocuk yetiştirme yöntemleri, ailenin görevini başarıyla yerine getirmesini sağlar. Bu görev, çocuklarda, içinde yaşadıkları toplumca benimsenecek bir kişilik biçimlendirme görevidir.

Bu arada Fromm'un bireyin kişiliğinin, karakterinin oluşumunda, çocukluk çağının oynadığı rol konusundaki düşüncelerinin, son yıllarda değişiklik gösterdiğini de belirtmek gerekir. Öğrencisi ve arkadaşı psikolog Michael Mac-coby ile birlikte yazdıkları «Bir Meksika Köyünde Toplumsal Kişilik», «Bir Sosyo - Psikoanalitik Çalışma (İnceleme)» isimli son kitabında bu değişim açıkça görülmektedir. Yaptıpta, bir Meksika köyündeki toplumsal kişilik tipleri çerçevesinde uzun yılların getirdiği toplumsal araştırma sonuçları irdelenmektedir. Fromm, Freud'un insan kişiliğinin (5-6 yaşlarında) gelişiminin erken devrelerinde tamamen biçimlendiği ve bundan sonra değişim göstermediği şeklindeki kesin savma karşı çıkar. Bu arada, kişilik oluşumunda bu devrenin önemli rolünü de yadsımaz. Fakat çocukluktan sonra kişilikte geç değişikliklerin olabileceğini benimser. Fromm kişilikteki geç değişim olgusunu, kesinlikle, dış koşulların etkisine bağlar.

Fromm, insanın her şeyden önce toplumsal bir varlık olduğu ve «bir yandan toplumun yapısının, öteyandan bireyin toplumsal yapı içindeki işlevinin, toplumsal kişiliğin içeriğini belirledikleri»⁹ görüşünü her fırsatta yineler. İlk bakışta bu tür düşünceler, Fromm'un birey ile toplum ilişkileri sorunuyla ilgili görüşlerinde isabetli davrandığı izlenimini uyandırabilir. Fakat bu savların altında gizlenenler, ayrıntıları ile incelendiğinde, Fromm'un kanıtlarının gerçekten çelişkili ve tutarsız olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Somut tarihsel bireyde yansıdığı biçimiyle toplumsal kişiliğin psikolojik içeriğinin ne olduğu konusunda Fromm toplumsal kişiliği «özgül bir biçim» olarak niteler, ve de-

vam eder: «Bu biçim içinde insan etkinliği, insan çıkarlarının belli bir toplumun kendine özgü varoluş tarzına dinamik bir şekilde uyumlanmasıyla biçimlenmiştir.» ¹⁰ Giderek diyebiliriz ki, toplumsal kişilik, insan doğasının belli bir toplumun kendine özgü yapısına dinamik bir şekilde uyumunun sonucundan biraz farklı birşeydir.

Bu uyum biçimi ve böylece de toplumsal kişilik tipleri çeşitlidir, ve toplumsal yapıya göre belirlenir. Fromm, toplum tarihini gözden geçiren şu toplumsal kişilik tiplerinin varlığını ileri sürer: *Alıcı, sömürücü, istifçi ve pazarlayıcı*. Bireylerin, insan varoluşunun sorunlarını kendileri için çözümlemelerinde etkin olan özgül psikolojik mekanizmaların ve yöntemlerin altında, farklı mazohist, sadist, yıkıcı ve uzlaşmacı kişilik tipleri yatmaktadır. Fromm, bireyin engellendiği zaman geliştirdiğini ileri sürdüğü bu mekanizmalara savunma mekanizmaları -zorlayıcı tepkiler- denmesini önermektedir. Bunların temel özelliği, bireyin geçerlikteki toplumsal yapı içinde kendi doğal gücünün bilincine varmasına izin vermemeleridir.

İnsan, mazohizm ve sadizm gibi psikolojik mekanizmalar aracılığı ile bir yandan kendi isteği ile boyun eğerken ya da aksine bazı şeylere ya da bazalarına hükmederken, kendisinin bağımsız ve güçlü olduğu yanılgısına düşer. Varoluşsal sorunlar karşısındaki, güçsüzlük, çaresizlik, güvensizlik duyguları, bireyin, kendi iç bunalımının dıştaki nedenleri olarak kendi dışındaki herşeyi yok etme, yıkma dürtüsü ile telafi edilir. Bireyin kendisi, son çözümlemede, yıkımcılık mekanizmasının en yüksek noktasma ulaşabilir. Uzlaşmacılık insanın, kendisinin kitle içinde kaybolup gitmesine izin vererek kendi ben'ini yadsımasıdır. Varolan sorunları çözümlemekteki bu yöntemleri Fromm, evrensel yöntemler olarak görmektedir, ona göre bireyin şu ya da bu yöntemi seçmesi, tümüyle toplum tarafından önceden belirlenir. Fromm toplumsal koşulların, daima kişilik tiplerinden birinin başbelirleyici olmasına yol açtığına inanır. Örnekse alıcı yönlenme [receptive orientation] biçimi feodal toplum için, sömürücü ve istifçi yönlenme biçimleri 17. ve 18'nci

yüzyıl kapitalizmi için tipiktir. Sonuncu pazarlayıcı yönelenme biçimi ise çağdaş kapitalist toplumdaki en tipik kişilik biçimidir.

Bu kişilik yönelimlerinin her biri, yalnızca, bireyin topluma uyumu için gerekli özel mekanizmalar olmaktan öteye, bireyin kendine yönelmesini olanaksız kılan toplumsal koşullara karşı bir tepkisidir de. Fromm'a göre bu yönelim biçimlerinin hiç biri üretici değildir. Çünkü insanın varoluş sorununu çözümlemede yetersiz kalmaktadır.

Fromm için insanın varoluş sorununun tek akla yakın ve güvenilir anlamı sevgi ve üretici kişilik yönelmesinden kaynaklanır. Fromm birey ve dünya arasındaki birlikteliği, birey ile bireyselliğinin ve bütünselliğinin korunduğu bir dünya arasındaki birliği, ancak gerçek sevginin sağlayacağına inanır. Fromm açısından sevginin temel öğeleri «özen, sorumluluk, hoşgörü ve bilgi»¹¹ dir. Bütün bunlar, insanın varoluş sorununu çözümlemede bireyin kendi iç dünyasını bulmasını ve kendine yönelmesini engellemeyecek bir yöntem getireceklerdir. Fromm insanlık tarihinde, üretici yönelimli toplumsal kişiliğin belirleyici olmadığı hiç bir toplumsal düzene rastlanamayacağına bizi inandırmaya çalışır.

Toplumsal kişiliğin geçmişte yaşamış üretici olmayan tüm tarihsel tipleri, belirli bir toplumsal yapının işlerliğini sağlamak için çalışan tutucu psikolojik güçleri temsil ederler. Davranışları, -her türlü «dış otoriteyi» içleştiren, toplumsal normlar koyan, belirli bir toplumun ürünü olan istemler, hedefler getiren «dış otorite» tarafından- içten, bilinçaltından düzenlenenlerin tümü de yapıcı otoriterdirler.

Öte yandan, toplumsal koşulların dönüşümünü ve değişimini sağlayacak tutucu olmayan yaratıcı psikolojik ilke, tüm dış otoriteyi [authority] yıkar. Ve Fromm'a göre, insan doğasının iç sesi ve «insancıl bilinci» ile üretici kişilikte somutlaşır.

Fromm'a göre, üretici olan ve olmayan kişilik biçimlerinin her ikisi de tarihsel süreç içinde psikolojik güçlerin birer kesimi olarak etkin rol oynarlar. Aradaki tek fark, üretici olmayan toplumsal kişilik tipinin varolan toplumsal ya-

pıyı sürdürme ve pekiştirme eğilimi, diğerinin yani üretici tipin ise aynı yapıyı değiştirme ve olumsuzlama [negation] eğilimi taşımasıdır.

Fromm'un insanın özü sorununa; tarihsel süreci ve toplumsal sınıfları göz önüne almayan yaklaşımı, toplumsal-tarihsel sistem içinde kişilik tiplemesinde tek yönlü davranışını ve psikolojik eğilime çok fazla yer verdiğini gösterir.

Fromm, toplumsal kişilik ile toplum arasındaki ilişkileri araştırdığı çalışmasında, durağan toplumsal koşullarda, toplumsal kişiliğin daima dengeleyici bir işlev gördüğünü ileri sürer. Tarihsel süreç içinde toplumsal kişiliğin temel dengeleyici rolünü kabul ederken aynı zamanda, özel koşullarda olumsuz, yıkıcı rol oynayabileceğini de ortaya koyar. Toplumsal koşullarda öze ilişkin değişiklikler ve konumlar ortaya çıktığı ve bu değişikliklerin ışığı altında yeni gereksinimler biçimlenmeye başladığı zaman, toplumsal kişilik artık topluma uyum göstermez olur. Yeni sosyo-ekonomik koşullar durdurulamaz biçimde tümüyle ortaya çıktığı halde, geleneksel kişilik varolmaya ve işlevini sürdürmeğe devam eder. Toplumsal kişilik ve değişen toplumsal koşullar arasındaki bu çelişki, kişiliğin dengeleyici işlevini bozar ve belli ölçüde çözülmeye yol açar.

Fromm'un kendisinin de belirttiği gibi, eğer, toplumsal kişilik toplum üyelerinin büyük çoğunluğunu kapsıyorsa ve toplumun sürekliliğini ve dayanıklılığını sağlıyorsa, doğal olarak şu soru akla gelmektedir: Toplumsal koşulları değiştirecek olanlar hangi güçlerdir?

Fromm, psikolojik etmenin, tarihte, en az toplumsal kişiliğin tutucu işlevi kadar önemli olduğunu belirtir. İnsanın, içinde bulunduğu toplumsal koşulları, olumlu yönde değiştirme ve dönüştürme erki olan psikolojik etmenin hareketini açıklamak için insanın psikolojik yapısında varolan güce gereksinim olduğunu ileri sürer. Fromm'a göre psikolojik etmenin yaratıcı ya da olumlu yönde işleyişi «insan doğası» tarafından belirlenir. Bu işleyiş, geçerlikteki toplumsal modelin bozukluğunu aşmak başarısını gerçekleştiren, insan doğasının amaçlarını ve istemlerini değerlendiren bireylerin

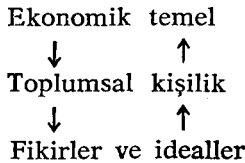
etkinliğinde kendini gösterir. Bu bireylerin davranışlarının iç düzenleyici, insan doğasının tarihdışı istemlerinin oluştuğu «insancıl bilinç»leridir.

Böylece Fromm'un açısından, toplumsal kişilik ve insan doğası, tarihsel süreci biçimlendiren etkin psikolojik etmenler olarak değerlendirilir. Aralarındaki fark, aslında yalnızca, toplumsal kişiliğin etkisinin geçerlikteki toplumu dengelemeye ve pekiştirmeye, insan doğasının etkisinin ise aynı toplumu değiştirmeye yönelik olmasıdır. Fromm, insan tarihindeki kesintisiz ilerleyici değişiklikleri kendi «insan doğası» kavramına dayanarak açıklar. Somut tarihsel toplumun işlevlerini, şu ya da bu biçimde, toplumsal kişilik kavramına dayandırarak açıklamaya çalışır. Tarihsel gelişim sürecini ele aldığı bir uçta «geçerlikteki toplumda varolan modele göre biçimlenen» «toplumsal kişilik anlayışına»¹², diğer yanda «insan doğasının içinde yaşadığı toplumsal koşullara göre biçimlendiği»¹³ yorumunu getirir.

Toplumsal kişilik kavramı, Fromm'un, tarihsel gelişimin Yeni - Freudçu yorumunun en üst noktasını temsil eder. Bu kavramın temelinde, Fromm yalnızca şu ya da bu toplumun işlevinin gerisindeki psikolojik koşulları değil, aynı zamanda, o toplumdaki özgül düşünce ve ideallerin nereden kaynaklandığını açıklamaya çalışır. Fromm toplumun ekonomik temeli ile fikirsel üst yapısı arasındaki bağlamın da toplumsal kişilikle açıklanabileceğini düşünür. Her kavram ve düşüncenin, bireyin kişilik oluşumundan kaynaklanan özel bir psikolojik temeli olduğu görüşündedir. Ve bu düşünceden hareketle, ancak bu psikolojik temele uyan düşüncelerin, birey için belirleyici olduğu ve onun eylemini biçimlendirdiği savını ortaya koyar: «Farklı toplumların ya da bir toplumdaki farklı sınıfların özgül bir yapısı vardır. Farklı düşünceler, bu özgül öz yapı temeli üzerinde gelişir ve güçlenir.»¹⁴ Diğer bir deyişle, bu görüş açısından, toplumsal kişilik, toplumdaki çok sayıda düşünce akımından kendi psikolojik temeline uyan düşünce ve idealleri seçme rolünü üstlenmiştir. Bu psikolojik temele ters düşen düşünce ve idealler birey tarafından yalnızca benimsenmemekle kalmaz,

aynı zamanda anlaşılamaz da. Özgül toplumsal kişilikten kaynaklanan düşünce ve idealler kişilik yapısını güçlendirir ve pekiştirir.

Fromm, temel ve üst yapı arasındaki ilişkilerin yapısı konusundaki Marksist kuramı yeterli bulmaz.»¹⁵ Marksizmi «geliştirmeye» ve «tamamlamağa» girer. Bir yandan psikolojik temelin düşünce ve idealleri biçimlendirdiği konusunda Marksist görüşe katılırken, diğer yandan, bazı ideallerin topluma bağlı olmaksızın, bağımsız olarak geliştiğini ileri sürer. Örneğe özgürlük, adalet ve sevgi ideallerinin insan doğasından kaynaklandığına inanır. Fromm'un temel ve üst yapı arasındaki ilişkilerde temel yapının toplumsal kişiliği belirlediği, üstyapının düşünce ve idealleri biçimlendirdiği konusundaki görüşleri farklıdır. Temel ve üstyapı arasında bir çelişik ilişki vardır. Böylece düşünce ve idealler toplumsal kişilik zemininde temel yapıyı etkileyebilirler. Dahası düşünce ve ideallerin ekonomik temele bu çelişkili etkileri, tümüyle temelin yapısal özelliğine dayanır. Toplumsal kaynaklı düşünce ve idealler toplumsal kişilik aracılığı ile ekonomik temeli pekiştirirler ve ancak insan doğasından kaynaklanan bu düşünce ve ilkeler, ekonomik temelde birden ortaya çıkan değişiklikleri yaratabilirler. Böylelikle Fromm' a göre «toplumsal kişilik, sosyo - ekonomik yapı ve toplumda etkin düşünce, idealler arasında aracıdır.»¹⁶ Toplumsal kişilik ekonomik temel ile düşünceler ve düşünceler ile ekonomik temel arasında iki yanlı aracıdır. Fromm bu görüşünü şu şemayla anlatır:

Toplumsal dengeli işlevini sürdürmesini sağlayıcı bu üç etmenin birbirleriyle ilişkilerini yansıtan şema, yapay ve yetersiz kaldığı halde, Fromm, bu şemayı toplumsal gelişimi ve değişimi açıklamak için hemen kullanmaya girer.

Marks, toplumsal gelişimde belirleyici rolü, maddi zenginliklerin üretiliş tarzının üstlendiği görüşünü getirir; fakat bu, hiç bir zaman tarihteki öznel etmene değer vermediği anlamına gelmez. Marksist kuram, toplumsal bilincin görece bağımsızlığını ve tarihsel süreç içindeki etkisini yadsınmaz. Engels, W. Borgius'a bir mektubunda; somut durumun ortaya farklı çıktığını, yalnızca ekonomik konumun etkin neden; ve bunun dışında herşeyin edilgen sonuçlar olduğunu yazmaktadır.¹⁷ Fakat, Marksist kuram toplumsal düşünce ve ideallerin etkin rollerinin önemini belirttikten sonra aynı zamanda bunların bağımsızlık özelliklerinin görece bir özellik olduğu gerçeğine dikkati çeker. Çünkü son çözümlemede, düşünce ve idealler sosyo-ekonomik koşullar tarafından belirlenirler. Durmadan ilerleyen gerçeğin modeli düşünce ve ideallere yansır. Toplumsal düşünce ve ideallerin toplumsal gelişme süreci içinde biçimlendiği yadsınmaz bir gerçektir. Toplumsal psikolojinin de gösterdiği gibi, bu düşünce ve idealler tarihsel süreci etkiler - süreci hızlandırabilir ya da yavaşlatabilirler -.

Toplumsal kişiliğin tarihsel süreç içindeki rolü gözönüne alındığında, Fromm kendisinin tarihsel - psikolojik sorular olarak tanımladığı şu sorularla karşı karşıya kalır: «Köleler özgürlük isteğini hissedecek kadar nasıl değişebilirler? Köle kaldıkları sürece özgürlüğü tanımadılar ve özgürlüğe kavuştuklarında devrime gerek kalmadı. Acaba devrim her zaman gerekli midir? Kölelikten özgürlüğe geçiş olası mıdır?»¹⁸

Tarihsel değişim ve toplumsal devrim sorununu Fromm mantıksal bir çelişki olarak görür. «Kölede özgürlük kavramı yoktur. Kölede özgürlük kavramı gelişmedikçe gerçekten özgür olamaz.»¹⁹ Bu çelişki nasıl çözümlenecektir? Bu kısır döngüyü kim kıracaktır? Fromm; özgürlüğe giden yolun, insan doğasından kaynaklanan ideallere ve insancıl modellere uygun temel ilkeleri koyan üretici kişilikli insanlar, peygamberler tarafından çizildiğini varsayar. Onlar tüm insanlığın insancıl bilincini yüklenirler. Ve tarihsel görevleri şunları içerir: (a) insanın varolma amacının, insan doğasının gizil

güçlerinin etkinleştirilmesine yönelik olduğunu diğer insanlara anlatmak. (b) insanların kendilerinin seçebileceği hedefler ve daha sonra bunları izleyecek sonuçlar arasındaki seçenekleri göstermek. (c) insanlar yanlış yolu seçtiklerinde tüm çabasıyla, her fırsatta buna karşı çıkmak. (d) bireyin «kurtuluşunu» toplumun «kurtuluşuna» bağlamak. Peygamber; yalnızca, yeni gerçekleri herkesten önce ortaya koyan bir önbilici (kahin) değildir. Aynı zamanda gücünü, insan doğasına, sevgi, adalet ve gerçek ilkelerine uygun bir toplum kurma mücadelesinde yoğunlaştıran bir güçlü kişidir.

Günümüze dek görülen tüm devrimlerin dramı, Fromm'a göre, aslında buyurgan yapı tarafından belirlenen toplumsal kişiliğe sahip, acılı, köle bireylerin, kendi doğal özlerinin gerçekleştirilmesi için özgürlük gerektiğinin farkında olmamaları değil, daima otoriteye bağımlı özgürlükten korkmalarıdır. Otorite ile bağlar koptuğu, gerçek özgürlüğe giden yol açıldığı ve birey yaşamın tümü olarak bu olguyu kavradığında, korkudan, yıkımdan ve konumunun güvensizliğinden kendini kurtarmak için daima eski putlar ve otoriteler yerine yenilerini koyacaktır. Peygamberler tarafından muştulanan özgürlük, sevgi ve adalet, insanlar tarafından anlaşılamaz. «Hazırlıklı olmayan bir kişinin özgürlük duası etmesini nasıl bekleyebiliriz,»²⁰ diye sorar Fromm. Ona göre insan yüreği, henüz insan doğasının ideallerini özümlemeğe hazır değildir; böylece, günümüze dek tüm devrimler başarısızlığa uğramışlardır. Çünkü bir otoritenin gücünün yerine bir başkası geçmiştir.

Fromm, ancak, insan kendi özüne döndüğü ve eylemleri «insancıl bilinç» ile yönetildiği zaman, özgürlük gününün geleceğine bizi inandırmaya çalışır. Her birey, insan soyunun bir temsilcisi olduğu kadar aynı zamanda toplumun bir üyesidir. Toplumda yaşayan her bireyde, aralarındaki denge değişse bile, daima, otoriter ve insancıl olmak üzere iki tür bilinç vardır. Tarih boyunca Peygamberlerin tüm çabası, insanda, uykuda bulunan insancıl bilinci harekete geçirmeye yönelmiştir. Aynı zamanda insanı kendisine dönmeye,

tüm sorunlarda gerçek ölçütü ve eylemlerine örnek olacak özgün modeli yalnızca kendisinde araması gerektiğine inanı dırmaya çaba göstermişlerdir. Fromm'a göre insanı «gerçek özgürlük» evrenine götürecek «gerçek devrim» için en önemli koşul, insanın manevi ve ahlaksal aydınlanmasıdır. İnsanın kendi özünde saklı değerleri ve erdemleri kavrayabilmesi ve toplumun alıştırdığı dışsal istemleri bir yana bırakabilmesi için, iç dünyasının yeniden biçimlendirilmesi gerekmektedir.

Fromm, toplumun dışındaymış gibi görünen «iletici kişilik taşıyan» Peygamberlerin toplumda nasıl ortaya çıktıklarını açıklamamış, aslında, açıklayamamıştır. Bununla birlikte Fromm, tarihteki tüm hareketleri ve ilerlemeleri bu tür kişilerin varlığına bağlamıştır. Peygamberler, sezgileri ve insanın özünü gizemli [mystical] kavrayışlarıyla kendilerini toplumsal yaşamın sefaletinin üstünde tutmuşlar, insanların gönüllerine ve kafalarına yerleşmişler, onları, insanın doğasından kaynaklanan idealleri izlemeye çağırmışlardır. Ve ancak peygamberlerin yol göstermesiyle tarihte ilerleme sağlanabilmiştir. Aslında Fromm, zamanında Lenin tarafından sert biçimde eleştirilen ve rafa kaldırılan Rus Narodnik'lerinin tarihteki önemli kişiler konusundaki öznelci, tutarsız toplumbilimsel görüşlerini yeniden gündeme getirmekten başka bir şey yapmamıştır. ²¹

Fromm, psikolojik, etmenin etkinliğinin, yalnızca toplumun sağlamlaştırılmasına değil, değiştirilmesine ve çöküşüne de yöneltebileceği gerçeğini doğru olarak vurguladıktan sonra, bu değişikliği insan doğasından yola çıkarak açıklamaya çalıştığında, yanılgıya düşer. Böylece toplumsal gerçeği değiştirmeye yönelik insan etkinliğinin gerçek kaynağını görmezden gelir.

Günümüzde burjuva antropologları, toplum psikologları, ve toplumbilimcileri, toplumsal - psikolojik kişilik tiplerini içinde yaşadıkları toplumdaki toplumsal kurumlarla ilişkili ilişkileri içinde tanımlamak konusunda çok çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. (Abram Kardiner'in «temel kişilik»i, Margaret Mead'ın «ulusal kişilik»i ve David Ries-

man ile Theodor Adorno'nun «toplumsal kişilik»i). Bu burjuva yazarları, bireyin topluma uymasına yardımcı olan çeşitli uyum mekanizmalarını tanımlamakta yetersiz kalmışlardır. Ayrıca, bireyin toplumsal süreçteki değiştirici etkin rolünün, toplumsal değişimde, bireyi hataya düşüren nedenlerin ne olduğu sorunlarına da çözüm getirememişlerdir. Tarihîsel süreçte psikolojik etmenin etkin rolünün belirleyici özelliğinin ne olduğu bu yazarlar için esrarını korumuştur.

Fromm'un, toplumsal kişiliği bireye özgü işlevsel ve psikolojik bir yapı olarak sunması ve bu yapıyı tarihîsel gelişim bağlamındaki çeşitli toplumsal kişilik tiplerini açıklamakta kullanmak istemesi, kuşkusuz ilginçtir ve üzerinde durulması gerekir. Fakat; toplumun yalnızca, toplumsal sistemin sağlamaştırılması ve pekiştirilmesi işlevini üstlenen toplumsal kişilik tipini belirlediği görüşüne katılmak olanaksızdır. Fromm'un diğer bir çıkış noktası olan ve «toplumsal sistemde olumlu ve yaratıcı işlevsel değişiklik» diye adlandırılan düşünceyi, tümüyle tarih-dışı özellikteki insan doğasına bağlamasına da aynı biçimde katılamayız.

Fromm'un, toplumsal kişiliğin işlevi ve içeriği konusundaki çözümlemesi, toplumun, insan kişiliğinin oluşumu ve gelişimindeki yaratıcı rolünü doğru olarak değerlendirememiştir. Bu çözümleme Freud'un görüşlerinin doğruluğunu biçimsel olarak benimser ve sıklıkla yapıtlarından alıntılar yaparken, diğer yandan, kendisi ile Freud'un görüşleri arasındaki farklılıkları vurgulamaya çalışır. Aslında Fromm, topluma temelde olumsuz ve bastırıcı bir rol veren klasik psikoanalizin esas ilkelerine ve geleneklerine gerçekten sadık kalmıştır.

Fromm'un yanılgısı, kapitalist toplumdaki kişiliğin gelişme ve oluşma sürecini çok basitleştirmesinde, bu süreci insanların davranış tiplerini tekdüzeleştiren ve tekbiçime indiren ve sonuçta toplumsal kişiliğin yalnızca uzlaşmacı tipini yaratan tekyanlı bir süreç olarak görmesinden ileri gelir.

Fromm, iki yanlı çelişki içeren kapitalist toplumda, bireyin toplumsallaşmasının diyalektik sürecini değerlendire-

memiştir. Kapitalist toplumda toplumsal modellerin ve o topluma özgü istemlerin benimsetilmesi yanında, bu olguya ters düşen ve diyalektik olarak onu olumsuzlayan -insan doğasından kaynaklanan- istemlerin ve gizilgüçlerin de benimsenmesi söz konusudur.

Bu süreç nesneldir; birey ile toplum arasındaki etkileşimin ve diyalektik bütünlüğün özünü gösterir. Toplum içindeki birey, bir yandan toplumun bireyin önüne koyduğu kuralları ve istemleri yadsıyamazken, bir yandan da kendi içinde taşıdığı değişme ve gelişme eğilimlerini dışlaştırmaktan kendini alakoyamaz. Toplum dayatmaları ile bireysel eğilimlerin karşılıklı etkileşiminin insan kişiliğinin normal, gerçek gelişiminin koşullarını da yaratabilmesi, bu etkileşimin olumlu sonuç vermesi demektir. Toplumsallaşma süreci, belirli bir toplum içinde yürür ve bu toplumun koşullarınca belirlenir. Bu süreç içinde diyalektik çelişkinin birinci yanı, yani toplumun bireye dayatmaları göz önüne alınır ve süreç böyle tek yanlı bir gelişmeyle sınırlanırsa, bireye toplumca dayatılan ve benimsetilmeye çalışılan kuralların ve istemlerin özümlendiği bir süreç olur; canlılığını yitiren bu süreç, sonuçta elbette uzlaşmacı birey tipini doğuracaktır.

Sürecin ikinci yanını, yani bireyin eğilimlerini bir yana bırakarak, kişiliğin gelişimi için gerekli koşulların açıklanmasını da olanaksız hale getiren Fromm, kişiliği belirleyen, biçimlendiren her psikolojik süreci, bireye dıştan dayatılan toplumsal normlar ve kurallar aracılığıyla açıklamaya çalışarak tutucu bir yol izlemiş, olumlu biricik sürecin ise, insan doğası içinde kökleşmiş iç değerler ve normlarca belirlenebileceğini ileri sürmüştür. Fromm'un doğrudan değinmemekle birlikte, birinci sürecin tutucu özelliğinin, bireye tepeden dayatılan normlar ile onun kendi öz gereksinimleri arasındaki çelişkiden kaynaklandığını, ikinci sürecin olumlu özelliğinin, toplumsal normlar ve istemler ile bireyin öz yapısının bütünleşmesini içermesinden ileri geldiğini düşündüğünü belirtmekte yarar var. Özünü yorumlamadan ele alacak olursak, Fromm'un bu görüşünün doğruya yaklaştığını söyleyebiliriz.

Gelgelelim, insanın tüm oluşumunu ve gelişmesini, insan davranışlarını düzenleyen ve biçimlendiren toplumsal normların ve istemlerin bir yana bırakılmasına bağlayarak doğru'nun uzaklarına düşer. İnsan doğasıyla uyusabilecek kimi toplumsal kuralların ve istemlerin varolabileceğini kabule yanaşmayan Fromm, gerçek değerler sistemini, ancak insanın doğasının yaratabileceğini ve kişinin, özgür ve etken bir birey olabilmek için bu değerler sistemini izlemesi gerektiğini ileri sürer.

Diğer bir deyişle, Fromm, «toplumsal» etmenlerin insan için «temel» olduğu görüşüne karşıdır. Ona göre «toplumsal» etmenler, daima insanın dışında, ona yabancı, insanı tek düzeleştirmeye ve kişiliğini yok etmeye yarıyan öğelerdir. Bundan ötürü Fromm, tarihsel ve geçici olma özelliği taşıyan kişilikle ilgili toplumsal kural ve istemlerin her tür-lüsüne olumsuz tavır alıp, kalıcı, mutlak tarih dışı kurallar ve istemler araştırmaya yönelir.

Fromm, tüm kurallar ve değerler sisteminin süreç içinde toplumun canlı etkinliğinin somut ürünü olduğunu ve bu nedenle değişirliğini kişilik olgusunun da zamana bağlı-lığını kavrayamaz. İnsanın etkinliğinin bu sistemi değiştirebileceğine, fakat geliştirme ve ilerletmeye yardımcı olamayacağına inanır. Kalıcı olan, insan davranışlarının, gide-rek insanın tüm etkinliğinin normlara göre düzenlenme ilkesidir. Toplumsal norm ve değerlerin hangisinin insanın gelişmesini desteklediği sorusu bireylerin somut tarihsel istemleri ile belirli bir toplumda yaygın kurallar ve değerler arasındaki bütünlülük ve bağlamlığın analiziyle çözümlene-bilecektir.

İnsan ilişkilerinin düzenlenmesinin dayandığı değerler ve normlar sistemi, yalnızca, bireyin nesnel gereksinimleri-nin doyurulması engellendiği zaman, dışsal, yabancı bireye zorla benimsetilmiş bir olgu olarak işlev görür. Buna karşı bu gereksinimler, normlar ve değerler sistemi ile uyuşur biçimde yansıtıldığında bireyin ilerlemesi, etkin ve yaratıcı bir kişilik oluşumu gerçekleşebilir.

Fromm, üretim tarzının maddi temelinin, kişiliğe ters düştüğü kapitalist toplumda, kişilik oluşumu sürecinin özünü de kavrayamaz. Toplumun üyesi olarak, birey, kendisini yaratıcılığına yardımcı olabilecek bir toplumsal ilişkiler sistemi içinde bulabilir. Toplumsal ilişkilerin özelliğinin, bireyin etkin oluşunda belirleyici ve somutlaştırıcı rol oynadığı kesinlikle söylenebilir. Kapitalist toplumda hangi toplumsal kişilik tipinin biçimlendiğine karar vermek için, bu toplumsal ilişkilerin farklı özelliklerini çözümlemek gerekir. Kapitalizmde kişilik oluşumunun altında yatan gerçek mekanizmayı anlamak, ancak bireyler arasındaki ve sınıflar arasındaki gerçek ilişkilerin çözülmesi ile başarılabilir.

Toplum içinde biçimlenen toplumsal ilişkilerin çözülmesinde Marksistler öncelikle, kişilik oluşumunun önkoşullarını oluşturan özgür toplumsal grup ve sınıfların tarihsel süreç içindeki etkinliklerinin sonucu olarak, bireyin toplumdaki yerinin belirlendiğini kabul ederler.

Fromm, toplumsal gelişimin diyalektiğini psikolojik açıdan yanlış olarak değerlendirdiği için bu önkoşulları da görmezden gelir.

Tarihte psikolojik etmenin gerçek yerini ve rolünü göstermek, ancak, Marksizm temelinde, tarihin, sosyo-ekonomik kuruluşların sınıf ve sınıf savaşı teorilerinin diyalektik materyalist açıdan değerlendirilmesi ile mümkündür.

Fromm, süreç içinde tarihsel dönemin birinde veya diğerinde yer alan herhangi bir toplumu, özgül, nitel bir olgu olarak benimser, fakat bu olgunun mahiyetini çözümlerken yanılgıya düşer. Fromm için bu tür sosyo-ekonomik kuruluşların varolması söz konusu değildir. Bu durum, Fromm'un toplum yapısının nitel özelliklerini göz önüne almaksızın, kişiliğin toplumsal-psikolojik sınıflaması sorununu niçin böylesine basitleştirdiğini açıklamaktadır.

Toplumun oldukça karmaşık bir yapısı vardır. Bireylerin bağlı bulundukları toplumsal eylemin eğilimlerindeki sayısız çeşitliliği kavramak için, öncelikle üretim ilişkilerinin yapısını ve bu ilişkilerin belirlediği sınıfsal yapıyı çözümlemek gerekir. Marksistler uzlaşmaz sınıflı bir toplumun ya-

pısını irdelerken, eğer sınıf mücadelesi sorununun önemine inanılıyorsa, bunun ancak «toplumbilimi, bilim düzeyine çıkarmakla»²² olabileceğini ortaya koymuşlardır. Marks tarafından dile getirilen sınıf kuramının, toplumsal bilimler tarihinde ilk kez, kişilik tiplerinin toplumsal-psikolojik açıdan tanımlanması konusunda, doğru, kesin, etkin yöntemler getirdiği yadsınmaz bir gerçektir. Bu kuramın anlamı ve önemi, aslında ilk kez «sosyo-ekonomik yapı kavramını...» ortaya koymasıdır. Böylece öznelcilerin toplum konusundaki küçük burjuva hayalciliğinden öte gitmeyen anlamsız savlarının yerini Marksist kuramla toplum yapısının belli biçimlerinin araştırılması olgusu almıştır. İkinci olarak bu tür sosyo-ekonomik yapı sınırları içinde «yaşayan bireylerin eylemleri genelleştirilmiş ve birey gruplarının toplumun gelişimini belirleyen sınıf eylemleri, sınıf mücadelelerine dönüştürülmüştür.»²³

Marksist kurama göre, toplumun sınıflara ayrılması üzerinde -toplumsal girişim örneklerinin bir araya toplanması görevini üstlenecek- çeşitli toplumsal kişilik tiplerinin gelişeceği nesnel temeli yaratır.

Dünyaya gelen her birey, geleceği için hazır koşullarla karşılaşır. Bireyin bağlı bulunduğu sınıfın o toplumdaki toplumsal üretim sistemi içindeki nesnel konumu ve rolü, bireyin kendi dünya görüşünün biçimlenmesini hazırlar. Bireyin kendi sınıf temelini, o sınıfa ve kendine karşı tutumunu kavrama derecesi, sınıfının tarihsel toplumsal etkinliğe katılma oranı ile belirlenir. Bireyin davranışları daima kendi sınıfının çıkarları doğrultusunda biçimlenir.

Kişilik olgusunu soyut ve spekülatif yaklaşım yerine somut tarihsel yaklaşım ile çözümlemeyi yeğlersek, uzlaşmaz sınıflarla belirlenen toplumsal yapıda, karşıt sınıflar içinde yer alan iki farklı tipte toplumsal kişilik olduğunu açık seçik görebiliriz: Köleler ve köle sahipleri, köylüler ve feodal toprak sahipleri, işçiler ve kapitalistler. Bu olgu hiç bir biçimde; Marksistlerin, iki temel toplumsal sınıfın birbirlerini etkilemeleri sonucu, bu kişilik tiplerinde değişiklikler olabileceğini, benimsemedikleri anlamına gelmez. Le-

nin bu bağlantıyı şöyle açıklar: «Kuşkusuz, sınıf ve grup tiplerinde bireysel ayrıcalıklar her zaman vardır ve olacaktır. Fakat toplumsal tipler kalıcıdır.»²⁴

Fromm'un bizi inandırmak istediği gibi, karşıt sınıflar arasındaki çelişkilerle belirlenen toplumda, sınıflardan bağımsız, bir tek toplumsal-psikolojik kişilik tipi bulunamayacağı açıktır. Marksistler, kişiliği toplumsal açıdan sınıflandırırken, öncelikle bireyin sınıfsal kökenini temel alırlar. Marks ve Engels şöyle yazmışlardır: «bireylerin belirli sınıflar içinde toplanmaları kuralı, egemen sınıfa karşı kendi çıkarlarını savunmasına artık gerek kalmayacak bir sınıf biçimleninceye değin terkedilemez.»²⁵ Ancak toplumun uzlaşmaz sınıflara ayrılması ortadan kaldırıldıktan sonra, genel bir toplumsal kişilik tipi oluşabilecek ve bireyin kendisini toplumsal ilişkinin gerçek ve özgür yaratıcısı sayması süreci başlayabilecektir.

Marksistlerin bireyin araştırılması konusundaki somut tarihsel yaklaşımları, yalnızca uzlaşmaz toplumsal oluşumlar içinde kişiliğin toplumsal açıdan sınıflanmasında temel ölçütler getirmekle ve tipleri sınıflamakla kalmamış, aynı zamanda onların toplumsal-tarihsel etkinliklerindeki ve içeriklerindeki derin nicel farklılıkların nedenlerini de tanımlamayı mümkün kılmıştır.

Uzlaşmaz sınıflı bir toplumda, sosyo-ekonomik yapı güçlü ise ve ekonomik ilişkiler alanındaki çelişkiler kritik noktaya ulaşmamışsa, karşıt sınıfların uyuşmazlığı nispeten önemsiz kalır. Fakat sosyo-ekonomik yapı olgunlaştığında, toplumsal ve sınıfsal güçlerin kaçınılmaz kutuplaşması ortaya çıkar çıkmaz, ekonomik alandaki tüm çelişkiler su yüzüne çıkar. Böylece, tarihsel gelişim içindeki ilerleme eğilimini yansıtan sömürülen sınıfın gereksinimleri ile egemen sınıfın çıkarları arasındaki açık çelişkinin belirmesine engel olunamaz. Bu çelişki, daha önceki üretim tarzının değişmesinde ve yeni bir toplumsal sistemin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynar. Böylece yeni toplumun yapısı, genelde insan doğasının benimsettiği ilkeleri değiştirmez fakat gelişim süreci içinde doğmuş olan nesnel sosyo-ekonomik sis-

temlere yanıt arar. Bu istemlerin eski toplumsal yapı içinde gerçekleştirilmesi olanaksız olduğundan, yenilenme kaçınılmazdır.

Fromm, tüm tarihsel gelişimi, seçkin kişilerin, dünyaya ve insanlığa en yüce gerçeği -insan davranışlarının amacını ve bu amaca ulaştıracak yolları- açıklamak için yeryüzüne gelmiş peygamberlerin eylemine indirgemekle yanlış yol göstermiştir. Tarihte itici gücün odak noktasını araştırırsak «tek tek bireylerin yönelimlerinin önemli olmadığı, fakat asıl önemli ve belirleyici olanın bu yönelimlerin geniş kitlelerde, tüm halkta ve yine bireylerin içinde bulunduğu sınıflarda ortaya çıkması»²⁶ olduğunu kavrarız.

Engels, yapılmış tüm devrimlerin, halkın gereksinim ve istemlerinin bastırılmayan belirtilerinden başka birşey olmadığını yazar.

Kapitalist toplumun tarihsel gelişim içinde tutucu bir psikolojik etmen gibi davranan bir toplumsal kişilik tipi biçimlendirdiğini, ya da ilkinde karşıt olarak kapitalist toplumda hiçbir zaman nitel yönden farklı bir kişilik tipinin ortaya çıkma şansı olmadığını söylemek yanlış olur. Sonuçta Fromm'un tek olumlu psikolojik etmeni oluşturan, özünde tarih dışı, insan doğasının etkinliği görüşünü de önemli saymak güçtür.

Marksist açıdan insanlık tarihinin verdiği gerçek görünüm «tutucu» ve «olumlu» psikolojik etmenlerin burjuva toplumu içinde evrimini tamamlayarak ve değişerek biçimlendiği olgusudur. Psikolojik etmenlerin bir bölümü toplumun işlevini durağanlaştırıp pekiştirirken, diğerleri, devrimci yönde gelişimi sağlarlar. Bu etmenlerin her birisinin arkasında bir sınıf yatar. Bu sınıflar, her ikisi de, tarihsel hareketin temsilcileri olan burjuvazi ve proletaryadır.

Fromm, toplumsal gelişimin nesnel yasaları uyarınca, kapitalist toplumda, toplumun istemlerini yansıtan, gelişen toplumsal-tarihsel gereksinim ve istemleri ile yeni bir sınıfın (işçi sınıfının) varolduğu gerçeğini yadsır. Diğer bir deyişle, kapitalist toplum fabrikası içinde yeni bir kişilik tipinin doğuşu için maddi, toplumsal, siyasal ve kültürel önkoşul-

lar biçimlenmektedir. Bu kişilik tipinin psikolojik özellikleri ve içsel yapısı burjuva toplumunda bir kitle çizelgesine göre biçimlenmiş uzlaşmacı kişilik tipi ile kökten farklılık gösterir.

Fromm insan doğası ile toplum arasındaki çelişkiyi idealist, metafizikçi açıdan yorumlamış ve toplumsal kişiliğin tarihsel süreçteki işlevini tek yanlı olarak sunmuştur. Somut tarihsel kişiliklerin oluşumunda sosyo-ekonomik yapının rolünü de önemsememiştir. İşte bütün bunlar, Fromm'un kişilik oluşumundaki somut tarihsel ya da evrensel-tarihsel etmenlerin gerçek diyalektiğini görmesini engellemiştir. Bir başka deyişle Fromm toplumsal gelişimdeki psikolojik etmenin rolü konusuna, doğru bir yorum getirmeyi başaramamıştır.

2. «Bilinçdışı»nın Yapısı ve Toplumsal-Tarihsel Süreçteki Rolü

Yeni-Freudçu'larm, insanın özü ve tarihsel sürecin psikolojik dinamizmi kavramlarını doğru olarak değerlendirmek için; Fromm'un «bilinçdışı»nın yapısı, rolü ve insanın toplumsal-tarihsel etkinliğindeki önemi konusundaki görüşlerini tanımlamak gerekir.

Fromm, toplumsal sistemin işlevini ve değişim mekanizmasını kavrayabilmek için yalnızca toplumsal kişiliğin içeriğini ve işlevini çözümlemenin yeterli olmadığına inanır. Ona göre, insanın kendisini, içinde bulduğu toplumsal gerçeğin bilincinde olma derecesini, özgül yöntemler aracılığıyla düzenleyen ve belirleyen-toplumun olumsuz işlevi olarak adlandırılan-olguyu göz önüne almadan, bu işlev ve değişim mekanizmasını anlamak olanaksızdır. İşte bu nedenle Fromm, «bilinçdışı»nın tarihsel süreçteki rolü üzerinde önemle durmuştur.

Fromm; yıllardan beri, bilimsel psikoloji ve psikoanaliz dergilerinin yazarlarının baş uğraşı olan «bilinçdışı» konusunu saran esrar perdesini kaldırmak girişiminde bulunmuş, bilinçdışını bireyin biyolojik olarak ya da özünde sahip olduğu bir şey gibi gören psikologları ve psikoanalistleri acı-

masızca eleştirmiştir. Freud, kişilik kavramına yaklaşımında; «bilinçdışı»nı, toplumla uyuşmayan ve bu nedenle bilinç düzeyine çıkması engellenen biyolojik ve içgüdüsel tutkular için bir depo olarak görmektedir. Fromm'a göre, «bilinçdışı»nın insanın özünde sahip olduğu, biyolojik bir olgu gibi değerlendiren görüşün böylesine benimsenmesinde ve yayılmasında Freud'un «bilinçdışı» tanımı önemli rol oynamıştır.

Fromm'a göre, «bilinçdışı» terimi esrarlı bir sözcüktür... «Bilinçdışı diye birşey yoktur; yalnızca bilincinde olduğumuz ve olmadığımız davranışlarımız vardır. İşte bu bilincinde olmadığımız davranışlarımıza bilinçdışı diyoruz.»²⁷

Özgül bir düşünce sistemi olarak, psikoanalizde bazı temel önermeler belirtilebilir: Birinci görüş; insan istese de istemese de, günlük yaşamında çeşitli duygularını ve coşku- larını bastırmaya zorlanır. İkincisi, «bilinçdışı» ile bilinç arasındaki dolaşıklık (birbirinin içinde olma hali) hemen daima nevrozla sonuçlanan bir çatışma ortaya çıkarır. Üçüncüsü de «bilinç dışı» insanın bilinç düzeyine getirildiğinde, bu çatışmanın kesinlikle ortadan kaybolacağı kuralıdır.

Fromm; klasik psikoanalizin «bilinçdışı»nı ve bastırma mekanizmasını içeren temel öngörüşlerini özünde hiç değış- tirmeden olduğu gibi bırakmış ve bu iki kavramın Yeni- Freudçu görüş açısından yeniden yorumlamaya ve çözümle- meye girişmiştir.

Öncelikle «bilinçdışı»nı biyolojik yapıda, tarih- dışı ve topluma karşı bir olgu olarak gören Freud'un aksine, Fromm; «bilinçdışı»nın tıpkı bilinç gibi, «toplumsal süzgeç» [socialfilter] tarafından belirlenen toplumsal bir olgu»²⁸ olduğunu ileri sürer.

Fromm, kendi kuramında, «bastırma alanları» olarak adlandırılan ve bireysel olmayıp «bir toplumun üyelerinin hemen tümü için geçerli» «toplumsal bilinçdışı»²⁹ üzerinde durur. Toplum, ancak «toplumca koşullanmış bir süzgeç» yardımıyla, üyelerini «toplumsal bilinçdışı»nı kavramaktan alakoyarak kendi işlevini sürdürebileceğini bilmektedir. Bu nedenle, söz konusu toplum kendine özgül iç çelişkilerine rağmen işlevini sürdürür. Fromm «bu süzgeci geçemeyen de-

neyimler bilince ulaşamazlar,»³⁰ yalnızca bu süzgeci geçenler bilinç alanına ulaşabilirler demektedir. Fromm, insanın yaşamındaki deneyimlerin büyük bir bölümünün bilincin sınırları dışında kaldığını üzülerek belirtir.

«Toplumca koşullanmış süzgecin» temel öğeleri; a) Dil, b) Mantık, c) Toplumsal tabulardır. Bunların en önemlisi üçüncüsüdür. Çünkü «toplumsal tabular bazı duyumların bilince ulaşmasına izin vermezler ve bu alana ulaşabilen duyumları kovma, dışarı atma eğilimindedirler. Toplumsal tabular tarafından yakışıksız, kötü, tehlikeli olarak bildirilen düşünce ve duyumların bilinç alanına ulaşmaları engellenir.»³¹

Fromm'un «bilinçdışı»nın temel yapısını ve kökenini değerlendirirken, «bilinçdışı»nın evriminde toplumun rolünü çözümlemek için izlediği yolun sınıfsal yaklaşım ilkelerine kesinlikle ters düştüğünü ve bu ilkeleri yadsıdığını da belirtmek gerekir. Toplum konusunda söyledikleri genel bir takım kavramlardır. Tarihsel gelişim sürecindeki somut toplum biçimlerinin nitel özelliklerini saptırması, Fromm'un insanlık tarihindeki «bilinçdışı» olgusunun ardındaki gerçek nedenleri anlamasına engel olur.

Yeni - Freudçu görüşe göre toplum; kendi istemleri ile uyuşmayan ve geçerlikteki toplumun düzgün, yolunda giden işlevi için tehdit oluşturan duyumsal deneyimleri, insanın kavramasını engellemeye ve bu duyumları bastırmaya çalışır. Tabuların -özel toplumsal yasaklar sistemi- varlığı, toplumun yapısını pekiştirecek ve sürekli etkisiyle o toplumun temel özelliklerini yeniden üretecek toplumsal kişiliğin biçimlendirilmesini kolaylaştırır. Toplum, toplumdışı sayılabilecek, insanın gizlenmiş duyum ve deneyimlerini silip atamaz. Fakat; toplumsal bilinçte bir çeşit sıkı -denetimci [sansürcü] rolünü üstlenmiş olan «toplumsal süzgeç» yardımıyla bu deneyim ve duyumları bilinç dışına iter ve bastırır. Fromm'a göre kapitalist toplumda sürekli olarak yürütülen, -istenmeyen duyumları insanın bilincinden- kovma işlemi ile insan bilincini çeşitli ideolojik uydurmalarla doldurma çabası elele gider.

İnsanın belirli bir derecede toplumun istemleriyle uyuşmayan gerçek duyumsal deneyimlerinin farkına varması olgusu ile bireyin arasına giren en önemli etmen, Fromm'a göre, toplumdan soyutlanma ve yalnız kalma korkusudur. İnsan, kendisini başkalarından ayrı tutacak bir konumda bulunmaktan korkar ve bu nedenle de çoğunluğun düşüncesine katılmak, kendi düşüncesine sahip çıkmaktan daha önemli hale gelir. Fromm; insanın toplumsal etkinliğinin içeriğinin ve yönünün, toplum tarafından onaylanmış ve toplum üyelerinin büyük çoğunluğunca benimsenmiş örnekler ve normlar aracılığı ile belirlendiğine inanır. Fromm'a göre «insanın gerçek, doğru, akli başında saydığı ne varsa, kendi toplumunun onayladığı klişelerdir. Bu klişelere uymayan ve farkına varılma alanının dışında tutulan her şey ise bilinçdışıdır.»³² Fakat toplum insanı sonsuza kadar baskı altında tutamaz, çünkü «insan yalnızca toplumun bir üyesi değil, aynı zamanda insan soyunun da bir üyesidir.»³³ İnsan kendi toplumunun ve kendi grubunun dışında kalmaktan korktuğu kadar insan doğasını oluşturan, içinde taşıdığı kalıtsal- insanlık ilkelerinden ve insan soyundan koparılmaktan da korkar. Fromm'u, toplumun, insana tümüyle boyun eğdirmeyi başaramayacağı yorumuna götüren işte bu anlayıştır.

İnsan ve toplum sorununu çözmekte bu temel ilkenin mantıksal çizgisine bağlı kalmaları Yeni - Freudçu'larm, genelde, somut tarihsel toplum ile insanlık arasında yanlış bir karşıtlık ortaya koymalarına neden olmuştur. Fromm «tarihsel gelişim içinde, her toplum, varlığını sürdürmek için gelişimini gerçekleştirecek ayrı bir yol izler. Genellikle bu varlığını sürdürme olgusu, tüm insanlar için genel geçerliliği olan insancıl amaçlar yadsınarak başarılı,»³⁴ diye yazar. Fromm'a göre toplumun amaçları ile tüm olarak insanlığın evrensel amaçları arasında var olan çelişki, toplumun bu çelişkiyi örtmek için çeşitli aldatmacalar, yanıltmacalar üretmesinin esas nedenlerinden biridir. «Kişinin kendi bilincine göre davranması yeteneği o kişinin kendi toplumunun sınırlarını aşıp dünyaya açılabilme derecesine,»³⁵ diğer bir deyişle, insanın; toplumun kendi amaçlarına uygun olarak koyduğu sınırları

kavraması ve insan doğasının özünün ortaya konduğu evrensel insanlık amaçlarını kendisine önder sayma derecesine bağlıdır. İnsanın kendi geçerlikteki insancıl amaçlarını gerçekleştirmesi yalnızca, geçerlikteki toplumsal sistemin işlevini tehlikeye sokmakla kalmaz, gerçekleştirme çabaları sistemi değiştirmeye yönelik toplumsal çabalara önderlik ettikçe, toplum her ne pahasına olursa olsun, insanın kendi doğal özünü kavramasına engel olacaktır.

Fromm, bilinçdışını iki tipe ayırır. Birincisi, insanın gerçek duygusal yaşamı yani temelde ele alınan toplumun işlevinde düzensizlik doğuran öğelerin bilincinde olma olgusudur. Bilinçdışının bu tipiyle Fromm, kendi kafasında, toplumsal kişiliğin altında yatan toplumsal - psikolojik davranış mekanizmasını kurmuştur. Eğer insan, kapitalist toplumda, yaşamının anlamsızlığını, yaptığı her şeyin sıkıcı ve tekdüze olduğunu farkederse, istediği şekilde düşünemediğini, istediklerini gerçekleştiremediği ve özgür olmadığını kavrayacaktır. Fromm'a göre böylece birey, içinde bulunduğu toplumdaki işlevini tam olarak yerine getirmeyecektir.

Fromm tarafından «evrensel bilinçdışı» olarak tanımlanan «bilinçdışı»nın ikinci tipi, insan doğasını oluşturan her şeyi içine almış görünmektedir. Geçerlikteki koşulları değiştirmeye ve insan doğasına daha çok uyan bir toplum yaratmaya yönelen birey kesiminde, «bilinçdışı»nın bu tipinin bilincinde olunması «evrensel bilinçdışı»nın etkinliğini artırır.

Fromm'a göre bilinçdışının her iki tipi de toplumsal karakterlidir. Çünkü, daima toplumların olumsuz işleyişinin sonucudurlar. Bu olumsuz işlev, bireyin toplumun amaçlarına ters düşen ve istenmeyen duygu ve düşüncelerinin toplum tarafından bastırılması ile kendini gösterir.

Bilinçdışı sorunu, Yeni - Freudçu açıdan incelenirken «bilinçdışı» bireyin toplumsal davranışlarının olumlu yönlendirilmesinde olduğu kadar genelde; tarihsel gelişim sürecinin itici gücü sayılmakta, aynı zamanda insan doğasının gereksinimi olan güç olarak tanımlanmaktadır. Fromm, insanın tarihsel etkinliği sürecinde bilince ikincil bir yer verir.

Çünkü «bilinç, toplumsal insanı temsil eder.»³⁶ Bu görüş baştan sona yanlıştır. Gerçek ve olumlu hiçbir şey içermeyen, insan doğası ile uyuşmayan bir sonuçtur ve yalnızca yanılıdır. Fromm'a göre insanın toplumsal eğilimleri kendisi için başbelasıdır. Gerçek olan, insanın kendi doğal özünde odaklandığıdır. Fromm geçerlikteki toplumun pratik gereksinimleri çerçevesinin ötesindeki herşeyi, tarih dışı kökenli ve «bilinçdışı» özellikte sayar.

Fromm, Freud'un psikoanalizinin temel ilkelerine bağlı kalırken, bilinçdışını mutlaklaştırarak, insanın davranışlarındaki rolünü abartır. Ayrıca insanın etkinliğinin farklı biçimlerini ve karmaşıklığını «bilinçdışı» ile özetler ve açıklar. Ona göre Freud'un biyolojik içgüdülere ters olduğuna inandığı «bilinçdışı», içinde insan doğasının gereksinimlerinin yansıdığı gibi, aynı zamanda toplumsal kişiliğin dürtüsel temelini oluşturan bilinçdışı psikolojik savunma mekanizmalarını içeren bir olgudur da. Freud ve Fromm «bilinçdışı»nı farklı yorumladıkları halde, her ikisi de insan beninin temel gücü ve insanın evrimleşme sürecinde gerçeklik kazanan tarihdışı gereksinimleri olarak bilinçdışını gösterirler. Onlara göre tarih tümü ile «bilinçdışı»nın gerçekleştirilmesinden doğan üründür.

Fromm, «bilinçdışı»nı ve tarihsel süreçteki rolünü çözümlerken, bastırmanın kaldırılması sorunu üzerinde önemle durur ve toplumsal tedavi yöntemlerinin yetkinleşmesiyle, insanı, «bilinçdışı»nın ağır yükünden kurtarabileceğine inanır. Fromm, «bilinçdışını bilince dönüştürmek, insanın evrenselliğini yalnızca bir düşünce olmaktan çıkarıp canlı bir yaşantı durumuna getirecektir; işte bu, insancılığın yaşanarak gerçekleştirilmesi demektir.»³⁷ diye yazmaktadır. Fromm'un açısından «bilinçdışı»nın baskıdan kurtarılması sorununun çözümü, öncelikle insanın duygu ve düşüncelerini engelleyen korkuyu ortadan kaldırmak, onu duygu ve düşüncelerini özgürce gerçekleştirebileceğine inandırmaktan geçer. İkinci olarak, eleştirel düşünceyi geliştirme kuskulanma, yaşamsal sorunlara bağımsız çözüm yolları bulma konusunda, insan yeteneklerinin geliştirilmesi ve bunun so-

nucu olarak, bireylerin zihinsel gelişimini sağlayacak insan-cıl düşüncelerin yaygınlaştırılması gerekir.

Bilinçdışındaki baskıyı ortadan kaldırmanın ilk koşulu, toplumun, bireyleri bilinçlendirmeyi amaçlayan klişeler ve uyduruk inançlar engelini ortadan kaldırılmasıdır. İnsan, toplumsal gerçeği aslında olduğu gibi gördüğünde bu başarılmış olacaktır. İkinci koşulun yerine getirilmesi, bireyin, toplumsal dinamizmi anlamasını ve «kendi toplumunun evrensel insancıl değerler açısından eleştirisini»³⁸ yapmasını sağlayacaktır. Nihayet, üçüncü koşulun benimsenmesi, bireyin ancak etkinliğini gerçek insancıl toplumun yaratılmasına yönelttiği zaman kendi doğasının gereksinmelerinin doyum bulacağını kavramasına olanak sağlayacaktır.

«Bilinçdışı»nın baskıdan kurtarılması konusundaki bu Yeni - Freudçu program bir burjuva aydını olan Fromm'un düşüncelerini açıkça yansıtır. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu program, Fromm'un düşüncelerinin kuramsal temelini oluşturur.

Fromm'un, burjuva toplumunun tüm kültür alanlarını sarmış genel umutsuzluk ve düş kırıklığı içinde, «bastırılmış toplum» adını verdiği yeni bir toplumun yaratılması umudunu vurgulayan birkaç çağdaş burjuva düşünüründen biri olduğu unutulmamalıdır. Bu toplumda öncelikle «toplumsal bilinçdışı» saf dışı bırakılacak ve insan doğasında gizli gereksinimlerin engellenmeden gerçekleştirilmesi için, tüm olanaklar kullanılacaktır. Freud uygarlığın ilerlemesi ile «bastırma»nın arttığını ve tarihin «bastırma»yı saf dışı bırakmayı başaramadığı gibi, aksine güçlendirdiğini ileri sürerken kötümserdir. Diğer yandan Fromm, Freud'un aksine «tam anlamıyla insancıl bir toplumda» bastırmaya gerek kalmayacağına, böylece toplumsal bilinçdışının ortadan kalkacağına»³⁹ inanır.

Böylelikle Fromm, «bilinçdışı» sorununu ortaya koyma ve çözümleme konularında, Freud'tan farklı olarak, «bilinçdışı»nın karmaşık niteliklerini tanımlarken, özellikle bireyin «üretici, yaratıcı içsel güçlerini» vurgular. «Bilinçdışı»nın «iyi, yararlı», bir ilke olduğu görüşlerinin Yeni - Freud-

çu'ların ve onlara yakın olan psikoanalizcilerin bir özelliği olduğunu da belirtmek gerekir.⁴⁰ Fromm, bastırma mekanizmasını çözümlerken, bilinç ve bilinçdışı aracılığı ile toplumun, insanın duygusal yaşamını doğrudan etkilediği düşüncesinden hareketle, toplumsal - psikolojik düzeyde çok sayıda önemli noktalar ortaya çıkarmıştır; bilinçdışının bu ilginç tanımında, hiç bir zaman, soyut antropolojik psikolojinin etkisinde kalmadığı söylenebilir. Fromm «bilinçdışı»nın birinci tipi konusunu başlangıçta materyalist açıdan değerlendirerek anlatıyor gibi görünür. Gerçekten de, temelde toplumdaki bozguncu, yıkıcı etkileri yüzünden, toplum tarafından, insan bilincinden atılmak istenen duygusal yaşamın bu öğelerini ortaya koyarak, gerçek toplumsal kişiliği belirlemeyi başarır. Duygusal yaşamın bu öğelerinin saf dışı bırakılma nedenlerini açıklarken, Fromm, sıklıkla tarihten alıntılar yapar. «Bazı ilkel toplumlar dışında, insanlık tarihinin özelliği; toplumların çoğunda, bir küçük azınlığın çoğunluk üzerinde egemenlik kurması ve çoğunluğu sömürmesidir. Bunu gerçekleştirmek için, azınlık, genellikle zor kullanmış ama zor kullanmanın da yeterli olmamış olması zamanla, çoğunluğun sömürüyü gönüllü olarak benimsemek zorunda kalması ancak kafaların çeşit çeşit yalanlar ve uydurmalarla doldurulması ile açıklanabilir»⁴¹ diye belirtiyor Fromm. Fromm, insanın, gerçeği değerlendirme yeteneğini kaybettiğini söyler ve bu olguyu doğru yorumlar. Toplumun bu amacı gerçekleştirmek için «bireylerinin kendi duygu ve gözlemlerinin bilincinde olmasını engellemesi gerektiğini» ve bunun «bastırma mekanizmasının kullanılmasına yol açtığını» belirtir. «Bu gereklilik tüm üyelerini temsil etmeye, bir toplum boyutuna dek ulaşabilir.»⁴² Fromm, duygusal yaşamın öğelerinden başka birşey olmayan «bilinçdışı»nın toplumca belirlenmiş içeriğini, yalnızca, insanın içinde bulunduğu toplumsal gerçeğin saçmalığının bilincinde olabilmesiyle sınırlamış; insanın, eylemini bu gerçeği değiştirmeye yöneltebileceğini görmemiştir. Böylece de «bilinçdışı»nın toplumsal yapısını açıklama şansını yitirmiştir.

Fromm, «evrensel bilinçdışı» nı insan doğası ile özdeşleştirmiş ve toplumsal kökenli saymış, fakat yine de her koşulda, öznel - idealist kavram ötesine geçememiştir. Çünkü toplum, «bilinçdışı» nın toplum dışı özelliklerinin belirtilerini engelleyebildiği ya da ilerletebildiği ölçüde «evrensel bilinçdışı» nı toplumsal saymaktadır. Oysa Fromm'a göre «bilinçdışı», toplumun dışında var olan, toplum tarafından yaratılmayan, aynı zamanda da toplumun gelişimini biçimlendiren bir olgudur. Marks'ın diyalektik materyalist yönteminin özüne inmeyi beceremeyen Fromm, insanlarca anlaşılmayan ve toplumda iş başında olan tarihsel güçlerin özünü açıklayamamıştır. Marksist görüş açısından «toplumsal bilinçdışı» esrarını çözmek için egemen azınlık ile ezilen çoğunluk arasındaki tüm siyasal, ekonomik ve psikolojik karmaşık ilişkilerin temel analizini yapmak gerekir. Soruna, soyut yaklaşımlar bir yana bırakılmalı, tarihsel gelişimin öğeleri de göz önünde tutularak, bu ilişkiler konusunda somut çözümlemeye varmak için harekete geçilmelidir. Toplumsal gerçeğin bastırılmasında, hangi sınıfın çıkarı olduğu ve geçerlikteki toplumsal düzeni değiştirebilecek sınıfın hangisi olduğu açıkça ortaya konmalıdır.

Marks, sermaye ile işçi sınıfının çıkarları arasındaki uzlaşmaz çelişkinin, tarihsel gelişimin temeli olarak vazgeçilmez olduğunu ortaya koymuştur. Toplumdaki sosyo - ekonomik yapıya egemen olan sınıf, daima kendi çıkarını tüm toplumun çıkarı imiş gibi göstermeye çalışır. Ve toplum adına konuşur. «Her dönemde egemen sınıfın görüşleri, toplumda egemen görüşler olmuştur. Toplumda üretim araçlarını elinde bulunduran, yani toplumun maddi gücüne egemen olan sınıf, aynı zamanda, toplumun manevi [zihinsel] gücüne de egemendir. Bir toplumdaki egemen görüşler o toplumdaki egemen üretim ilişkilerinin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir; bunlar, bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin, bir başka deyişle, o sınıfın egemenliğinin düşünceleridir.»⁴³ Uzlaşmaz sınıflar ile belirlenen sosyo - ekonomik yapının ortaya çıkışının başlangıç evresinde ilerici sınıf, egemen sınıf olarak gücü ele geçirirse, yalnız-

ca çok kısa bir süre için, bu sınıfın çıkarları diğer sınıfların çıkarları ile uyuşabilir. «Şimdiye kadar varolan koşulların baskısı altında bu sınıfın çıkarı belirli bir sınıfın belirli çıkarı olarak gelişmemiştir.»⁴⁴ Sosyo-ekonomik yapının gelişiminin bu başlangıç evresinde, bazı ortak çıkarlar kendini gösterebilir. Bunlar, eski toplumun safdışı bırakılması sonucu ortaya çıkan ve sınıfların büyük çoğunluğu tarafından benimsenen ortak çıkarlardır.

Sınıflı toplumlardaki sınıf yapısını, bunların toplumsal üretim sistemi içindeki yerlerini ve rollerini Marksist açıdan çözümlemek, hangi sınıfın «toplumsal koşullanma süzgecine» gereksinimi olduğu ve toplumdaki mantıksızlığın yaygınlaşmasında çıkarı bulunduğu sorusuna yanıt getirecektir. Marksist kurama göre, egemen sömürücü sınıf, gücünü korumak ve pekiştirmek için sadece açık zorbalığa başvurmaz; kendisine karşı olan sınıfın ve toplumsal grupların siyasal ve psikolojik eğilimlerini çeşitli incelikli yöntemlerle değiştirir. «Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf, aynı zamanda, manevi (fikirsel) üretim araçlarını da denetiminde bulundurur. Böylece genelde fikirsel üretim araçlarından yoksun olanlar, bunlara sahip olanların düşüncelerine boyun eğler egemen sınıfı oluşturan bireyler kendi çağlarının düşüncelerinin üretimini ve yaygınlaşmasını düzenlerler.»⁴⁵

Egemen sınıfın ideolojisi olarak isimlendirilen, sınıflı toplumdaki egemen ideolojinin görevi, öncelikle, ezilen sınıfları varolan toplumsal düzen ile uzlaştırmaktır. Ekonomik ve siyasal güce sahip olan egemen sınıf, tüm kültürel ortamdan ve toplumsal tabular sisteminden de yararlanarak bir toplumsal kişilik tipi biçimlendirmeye çalışır. Bu toplumsal kişilik tipi, geçerlikteki toplumsal düzene karşı çıkmayacak ve kendisine verilen ile yetinecek özelliktedir.

Egemen sınıf, bazı olumsuz yaptırımlar yardımı ile karşıt sınıfın toplumun nesnel istemlerini yansıtan kendi tarihsel gereksinimleri ve çıkarlarının, kendi gerçek konumlarının şuurunda olmalarını bastırmaya çalışır. Bu ezilen sı-

nıfların somut tarihsel gereksinimleri, egemen sınıf tarafından bastırılan ve sınıflı toplumda «bilinçdışı» m oluşturan gereksinimlerdir. Sonuçta henüz toplumsal uygulama yeterli olmadığı halde, ezilen sınıf gerçek bir mücadele alanına çekilir. Bu sınıfın kendi konumunun bilincinde olması ve gereksinimlerinin gerçekleştirilmesi, eski toplumun kökten devrimci değişimiyle birlikte olacaktır. Bu demektir ki, «bilinçdışı» nın yapısı ve tarihsel süreçteki rolü konusunda ipuçları, bireyin aklının derinliklerinde var olan, soyut çelişkilerde değil, insanın toplumsal yaşamına ilişkin nesnel gelişim yasalarında aranmalıdır. Ezilen sınıfların, sömürücülerin imtiyazlı azınlığının çıkarlarına karşı toplumsal ilişkilerin gelişmesinin belli bir evresinde kendiliğinden gerçekleştirdikleri ayaklanmalar, tarihte «bilinçdışı» mn iş başındaki en canlı ifadesidir. Kendiliğinden ortaya çıkan başkaldırma, ezilen sınıfın o güne dek farkında olmadığı kendi nesnel toplumsal ve sınıfsal özlerini vurgulama gereksiniminin bir sonucudur.

Marksist kuram, uzlaşmaz sınıflar ile belirlenen toplumsal yapıda, üretimin gelişmesinin, ezilen sınıfların tarihsel süreçteki rollerinin ve önemlerinin bilincine varmaları olgusunu getirdiğini, buna karşılık, egemen sınıfın «toplumsal koşullanma süzgeci» ve diğer yöntemler ile bu oluşumu engellemeye çalıştığını göstermektedir. Marksistler, toplumsal gelişim yasalarının, tarihsel etkinlikleri içinde kendilerine belirli amaçlar koyan ve bunları başarmaya çalışan bilinçli kişilerin eylem ve hareketlerinde ifade bulduğu gerçeğinden yola çıkarlar. Engels bu bağlantı konusunda şöyle yazar: «toplum tarihinde oyuncuların tümü bilinçle donatılmışlardır. ölçülü ya da coşkulu davranırlar; çalışmaları belli amaçlara yöneliktir. Bilinçli bir amaç, belirli bir amaç olmaksızın hiç birşey yapılamaz.»⁴⁶

«Bilinçdışı» etmeni insanın tarihsel etkinliğindeki temel öğelerden biridir. Fakat «bilinçdışı» ile birlikte, bilincin belirleyici, kesin rolü de vurgulanmalıdır. Marksist kurama göre insanın toplumsal - tarihsel etkinliğinde «bilinçdışı» ile bilinç arasındaki ilişkinin diyalektiği, bilinçdışının daima bi-

İnci özgür bıraktığı olgusudur. Son çözümlemede, insanın toplumsal etkinliğini ve toplumu değiştirme ve eylemini belirleyen, bilinçtir. Lenin, kitlelerin toplumsal varlıklarının yarı-içgüdüsel [semi-instinctive] yansıması olan kendiliğinden harekete gereken önemi verirken, bu tür hareketlere siyasal bilinç kazandırmak gereğini de önemle belirtmiştir. Bu konuda Birinci Dünya Savaşındaki kardeşlik duygusu [fraternization] konusundaki görüşleri örnektir. «Kardeşlik duygusu bir dereceye kadar içgüdüselidir. Bu konuda kendimizi aldatmayalım. İnsanları kandırmamak için bu gerçeği benimsememiz gerekir. Birbirlerine yakınlaşan askerler açık seçik bir siyasal görüşle hareket etmemişlerdir. Onları böyle davranmaya iten, yorgun, tükenmiş ve kapitalistlerin sözlerine güvenini yitirmeye başlamış ezilen halkın içgüdüsi olmuştur. Bu gerçek sınıf içgüdüsidür. Bu içgüdü olmaksızın devrimin gerçekleşmesi umutsuz olabilecektir. Fakat yalnızca içgüdü yeterli midir? yalnızca bu sınıf içgüdüüne güvenirseniz ilerlemeniz olanaksızdır. Bu sınıfsal içgüdü mutlak sınıf bilincine dönüştürülmelidir.»⁴⁷

Lenin'in çalışmaları işçi sınıfının yalnızca acı çeken bir sınıf olmayıp kapitalist düzen içinde bilinçlenen militan bir sınıf olduğunu ayrıntılı olarak göstermektedir. Ezilen sınıfın kapitalizme karşı yönelen yarı bilinçli eylemi, kendi içinde henüz bir devrim yapamamıştır. Bir işçi hareketi, ancak proletarya kendi sınıf çıkarlarının bilincine vardığı zaman gerçek bir devrimci hareket özelliğini kazanacaktır. Lenin «kendiliğinden hareketin sakıncaları ve eksik yanları görülmeli, hareket bilinç düzeyine yükseltilmelidir.»⁴⁸ derken, proletarya'nın kendiliğinden hareketine sosyalist bilinç kazandırmanın yaşamsal önemi olduğunu da sözlerine eklemektedir.

Lenin, Marksist ideolojinin, proletaryanın zihinleri üzerindeki sistemli etkisine, tüm sınıfın siyasal bilincinin gelişmesini hızlandırma görevini yapan etkiye çok büyük önem verir. Çünkü bu olgu, emekçilerin birleşmelerini, örgütlenmelerini sağlayacak ve onları sınıf mücadelesine çe-

kecektir. Sömürülen sınıflar, ancak bu mücadele içinde eğilebilirler. «Yalnız bu mücadele onların [emekçilerin] güçlerinin büyüklüğünü ortaya çıkaracak, ufuklarını genişletecek, yeteneklerini artıracak, kavrayış güçlerini billurlaştıracak, amaçlarına doğru, yavaş fakat sürekli biçimde ilerlemelerini sağlayacaktır.»⁴⁹ Proletarya süreç içinde ancak kendi sınıfının çıkarlarının bilincinde olmayı başardığı zaman, somut tarihsel etkinliğini devrimci eyleme dönüştürebilir. Görülüyor ki; birey, toplumdan soyutlanmış bir varlık değildir; daima bu ya da şu sınıfın temsilcisidir; ve bağlı bulunduğu sınıfın gelişimini sağlayan bir araçtır. Marksist kurama göre bir bireyin, insan olarak kendi toplumsal ve sınıfsal özünü kapsamlı şekilde özümleme derecesini, her bireyin kendi kişiliği belirler. İnsanın kendi özünden kaynaklanan istemlerini korumadaki becerisi, gücü, Fromm'un bizi inandırmak istediği gibi bireyin kendini toplumun sınırlarının üstüne yükseltmesi ve dünya yurttaşı olmayı başarmasıyla gerçekleşmez. Birey; egemen sınıfın istemlerini önemsemediği, kendisini yanıltmacalardan kurtardığı, kendi toplumsal - tarihsel özünü kavradığı zaman, ezilen sınıfın gerçek evrensel insanlık ilkelerinin toplamı olan, çıkarlarının koruyucusu olmayı başarabilir ve bu çıkarların gerçekleştirilmesini sağlayabilir. Marksistler, sınıf mücadelesinin, gerek proletaryanın kişilik yapısının oluşum ve gelişiminde, gerek kendi varlığının bilincine varmasında en önemli etmen olduğunu ileri sürerler. Bu nedenle, işçi sınıfı partisi, kitleleri daima kapitalist toplumun eskimiş ilkelerine ve bunların uygulanmasına karşı devrimci mücadeleye çağırılmaktadır. Proletaryanın kendi sınıfsal özünü ve tarihsel amaçlarını kavraması ve bu olgunun bilincinde olması, yalnızca içgözlem [introspection] ile ve aydınlatma [bilgilendirmel] yolu ile sağlanamaz. Bu, proletaryanın uzun vadeli toplumsal - tarihsel eylem sürecinin sonucunda ortaya çıkar.

Marksist kurama göre, kapitalist toplumu değiştirebilecek gerçek tarihsel güç işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı kazanılacak hedef için, Fromm'un dediği gibi «evrensel bilinçdışı»nı ya da insan doğasının özünü temsil eden, genel olarak insanlı-

ğın henüz soyut düzeydeki olası olanaklarını değerlendirmeye çabalamak yerine, toplumsal gelişmesinin mantıksal kalıplarını yansıtan kendi somut tarihsel gereksinimlerini değerlendirmeye çalışmalıdır.

Fromm «evrensel bilinçdişi» mın karmaşıklığını ve toplum yapısı ile ilişkilerini çözümlerken, kapitalist toplumdaki çalışmada «bastırma»nın esas olduğunu ileri süren Marks'a bu noktada katılmadığını belirtir. Fromm'a göre kapitalist toplumda «varolan toplumsal yapı ile insanın tüm gelişim gereksinimleri arasındaki çelişkilerin sonuçları»⁵⁰ belirleyicidir. Fromm, Marks'm çalışmalarında kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşun ortaya koyduğu somut gerçeği çözümlerken, bu sosyo-ekonomik kuruluşun bir yandan insanın genel gelişimin gerçek önkoşullarını öteyandan varolan üretim tarzının çatısı içinde gelişme olanaklarının gerçekleşmesini önleyen nesnel engelleri birlikte yarattığını belirtmiş olduğunu görmemezlikten gelir. Marks kapitalist toplumdaki gelişimin nesnel olanaklarının, köleci ve feodal toplum yapısında bulunduğu varsayılan evrensel özellikteki olanaklar olduğunu hiçbir zaman ileri sürmemiştir.

Marks'm toplum yapısına gerçek materyalist sınıfsal açıdan yaklaşımı gözönünde tutularak, Fromm'un bastırma süreci tanımını şöyle düzeltilebilir: Toplumun kendi gelişimi ve ilerlemesi için yardımcı olacak olanakların yine toplum tarafından bastırılması olarak isimlendirilen bastırma, varolan üretim tarzı ile bu fırsatların gerçekleştirilmesi istemi arasındaki çelişkilerin sonucudur. Gerçek Marksist ilkelerin açısından bakıldığında- geçerlikteki kapitalist toplumda, bastırmaya ve akıldışıcılığa gerek vardır; çünkü bu toplumda ezilen ve egemen sınıf yer almaktadır. İlerici toplumsal gelişim için gerekli gereksinmelerin ve istemlerin biçimlendirilmesi ve daha güçlü girişimler, işçi sınıfının bu olanak ve gereksinimleri kavramasını, ne yolla olursa olsun engellemek isteyen egemen sınıfın direnci ile karşılaşır.

Bastırma gereksinimi ancak sınıflar ortadan kalktığında ve toplumun gereksinimleri ve çıkarları, tüm üyelerinin gereksinim ve çıkarları ile uyduğu zaman, ortadan kaldırılabilir.

bilir. «Toplumsal düzenleyeceği bir biçimde sınıf egemenliği ortadan kaldırıldığında, denilebilir ki, bundan böyle özel çıkarları toplumun çıkarı olarak ya da 'genel çıkarları' egemen çıkarlar olarak ortaya koymak gereği kalmayacaktır.»⁵¹ Sınıfsız bir toplum, varlığını sürdürmek için, mantıksızlığı, akıldışıculuğu güçlendirmeye ve insanın akıl gücünden kendi duygusal yaşantısının büyük bir bölümünü sürüp atmaya gerek duymayacaktır.

Fromm, insanın olanaklarının ve fırsatların tarihsel döneme bağlı olmaksızın, daima tek ve aynı olduğunu savunurken, Marks bu fırsatların toplumsal gelişimin somut tarihsel sonucu olduğunu vurgulamıştır. Marks'ın kapitalist toplumdaki, özellikle, toplumun yapısı ile içerdiği gerçek olasılıklar arasındaki çelişkilerin çözümlemesini, Fromm, antropolojik açıdan yorumlamıştır.

Fromm'un «bilinçdışı» sorununa yaklaşımındaki yanılması; birey tarafından kavranması ve değerlendirilmesi gereken düşünceleri, evrenselleştirmesi olmuştur. Ona göre «toplumsal bilinçdışı» insan doğası için geniş kapsamlı bir gerçekleşme olasılığı bulunan olanaklar sorunudur. Çünkü bu olanaklar gerçek düzeyine çıkmamışlardır. Örnekse; köleci toplumdan feodal topluma, feodal toplumdan kapitalizme geçişte, Fromm'a göre bir toplum yapısından diğerine geçildiği halde, «toplumsal bilinçdışı» daima aynı kalmıştır. Tek sınıfın egemen olduğu sosyo - ekonomik yapıda, gelişimin özgül bir evresinde, «bilinçdışı», insanın tarihsel etkinliğinde ifadesini bulur. Fakat Fromm'a göre «bilinçdışı», daima durağandır. Böylece de eleştirel araştırmaya yönelmez. Fromm'un tartışmaları izlendiğinde, tarihsel süreç içinde ta başlangıçtan beri «bilinçdışı» güçlerinin durağan bir olgu olarak değerlendirildiği görülür.

Her sosyo - ekonomik yapıda ortaya çıkan fırsatlar ve olanaklar bu yapıya özgü toplumsal üretimin gelişim eğilimini yansıtır. Toplumsal üretim o toplum yapısının sınırlarını aştığı zaman, bu eğilimi gösteren sınıfın gelişmesine koşut olarak istemler de gerçekleştirilme alanı bulur. Bu

sınıf, bu istemleri yerine getirmek zorunda olduğu gibi, etkinliğiyle birleştirmek gücüne sahiptir. Bu görüş açısından tarihsel malzemenin parçalarının doğası çeşitli sosyo-ekonomik kuruluşlardaki belirli sınıflarca henüz tam olarak değerlendirilmemiştir. Marksistler, bir tarihsel toplum biçiminden diğerine geçişte, bilinçdışının bir ölçüde daima aynı kaldığını ileri süren Fromm'a karşı çıkarlar.

Marksistler kendi gereksinimlerinin ve olanakların bilincinde olan ilerici sınıfın, özgül sosyo-ekonomik yapı içinde olası olanı gerçekleştirdiğini ve böylece de geçerlikteki yapının oluşturduğu «bilinçdışı»nın silinip gittiğini ortaya koymuşlardır.

Uzlaşmaz sınıfların egemen olduğu bir sınıflı toplum kuruluşundan diğerine geçişte, güçlü sınıfın çıkarları, tüm toplumun çıkarları ile uyduğu devrede, yeni bir bilinçdışı eskinin yerini almadan önce eski sosyo-ekonomik kuruluşa özgü eski «bilinçdışı»nın somut-tarihsel özü saf dışı bırakılır. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler keskinleştğinde ve yeni kurulmakta olan sosyo-ekonomik yapı içinde yeni fırsatlar ve gereksinimler ortaya çıktıklarında, toplumsal gelişiminin bu evresinde, insanın tarihsel etkinliğinde «bilindışı» öğeleri daima ön plana geçerler. İşte devrimci sınıfın, bu fırsatların ve gereksinimlerin bilincine varmaları, egemen sınıf tarafından engellenir.

Ezilen sınıfın, gelişim eğilimleri doğrultusundaki kendi tarihsel çıkarlarını kavramasının egemen sınıfça çeşitli yollarla yapay olarak durdurulmaya çalışıldığı kesindir. Ezilen sınıfın tarihsel etkinliğinin başlangıç evrelerinde, bu sınıf, henüz tümüyle kavrayamadığı kendi nesnel çıkarlarına yönlendirilmedikçe, bu sınıfın mücadelesi, kendiliğinden hareketin çeşitli biçimlerini içeren geniş kapsamlı bir mücadele biçiminde ortaya çıkar. Sosyalist toplum ortaya çıkınca ya dek, tarih, çıkarları birbirine taban tabana zıt uzlaşmaz sınıfların mücadele bağlamı içinde sürüp gidecektir. Görülüyor ki, devrimci sınıf, kendi toplumsal gereksinimlerinin ve tarihsel zorunluluğunun tümüyle bilincine varmazdan, tarihsel etkinliğini toplumsal gelişim yasalarına uygun biçim-

de toplumsal gerçeği bilinçli olarak değiştirmeye yöneltmezden önce, kendiliğinden ayaklanmanın ve mücadelenin karmaşık güçlüklerle dolu yolunda ilerlemek zorunda kalacaktır. Uzlaşmaz sınıflar tarih alanından silinip de, toplumda emekçi kitlelerin nesnel istemlerini değerlendirmelerini engelleyecek toplumsal güçler ortadan kalktığı zaman, insanın tarihsel etkinliği, bilimsel temel üzerinde ve toplumsal sürece uygun yönde biçimlendirilecektir. Toplumsal gelişimin nesnel örneklerinin çözümlenmesinde, sosyalizm koşullarındaki uygulamada, toplumsal sürecin bir seri çatışmalar biçiminde değil, fakat, sistemli, ileriye yönelik basamaklar biçiminde ilerlediğini, zaman göstermiştir.

Toplumsal gelişimin yapısını belirleyen, insanın gizilgüçleri ile toplum arasındaki çatışkılar değil, insanın somut tarihsel etkinliğidir. İnsanın etkinliği, birbiri içine girmiş iki ögenin -bilinç ve «bilinçdışı»nın- yapı ve işlevinin bir bileşimidir. Bazı olgularda yer almıyormuş gibi görünse de, daha önemli ve önder olan bilinçtir. İnsan etkinliğinde bilincin kesin rolünü vurgulaması, Marksist kuramın en önemli özelliklerinden biridir ve Freudçu okulun görüşüne tümüyle karşıt bir görüştür.

İnsanın yaşam etkinliği ve faaliyeti herhangi bir biçimde engellenmezse, doğal olarak, insanın bu gereksinimlerin ve olanakların bilincinde olmasa da, bunlar zamanla ortaya çıkacaktır. İnsanın temel güçlerinin biçimlenmesi sürecinde, bunların bilincinde olmaması, başlıca özellik değildir; çünkü insan etkinliğinin, insan faaliyetinin diyalektiği, belirli bir amaca yönelmiş bilinçli etkinliğin sonucu olarak, kaçınılmaz şekilde bu gereksinimlerin değerlendirileceği ve hayata geçirileceği bir konuma götürecektir. Fakat insan, toplumsal ve pratik etkinliğini ortaya çıkarmak için, yeterli olanakları bulamaz ve insan faaliyetinin doğal süreci ile bunun uygulamadaki düzenlenmesi arasında birtakım sürüşmeler doğarsa, sorun son derecede karmaşık hale gelmektedir. İnsan etkinliği, kimi yapılarla ve somut tarihsel karakter ile sınırlandırılıyorsa, bu etkinliğin düzenlenmesinin aynı zamanda somut -tarihsel karakterin düzenlenmesi

olduğunu da söylemek gerekir. İnsan etkinliğinin, insan faaliyetinin düzenlenme biçimi, bu gereksinimlerin gerçekleşmesini engelliyorsa, bunlarla bu gereksinimlerin gerçekleştirilmesini sağlayacak fırsatlar arasında bazı çelişkiler ortaya çıkar. Bu çelişkiler, etkinliğin yer aldığı bağlam içinde, bu toplumsal ilişkilerin özünü ve yapısını yansıtır. Bu çelişkiler, sosyolojideki üretim güçleri ve üretim ilişkileri, yani o toplumda emekçilerin artan istemleri ile toplumsal yapı arasındaki çelişkilerden başka bir şey değildir. Bunlar bireyin hem psikolojik düzenine hem de faaliyetlerine damgasını vurur.

İnsan bir yandan kendi gerçek faaliyet sürecinin istemlerini, bir yandan da içinde bulunduğu toplumdaki toplumsallaşma sürecinin istemlerini taşır; ve ilkinin zıt olan toplumsal yapının istemlerini içselleştirir [internalize]. Kökeninde tümüyle dışsal [external] özellikteki varolan gerçek ile toplumsal yapının çatısı arasındaki bu çelişkiler, tümüyle bireyin akıl gücüne aktarılır ve bu içselleştirme sağlanır. Uzlaşmaz sınıflı sosyo-ekonomik kuruluşlarda, özellikle kapitalist üretim tarzı için karakteristik olan yukarıda sözü edilen çelişkiler, iç-psikolojik çatışma olarak ortaya çıkarlar.

İç yaşamı bu tür çatışmalar tarafından biçimlendiren birey, kendini kurtarmaya çalıştığı büyük bir psikolojik gerilim altındadır. Bu çaba, çağdaş kapitalist toplumdaki yabancılaşmış bireyin temel yapısını anlatmakta yardımcı olacaktır. Kapitalist toplum, dengesini korumak için, aslında gerçek toplumsal çelişkilerin yansımaları olan psikolojik çelişkilerini çözümlemekte yardımcı olmak ve bu yardımı geniş boyutlarda başarmak zorundadır. Bireylerin toplumsal işlevi, geçerlikteki toplumun istemleri ile çatışmadan ve bu istemlerle uyum içinde sürdürülürse, kapitalist toplum ayakta kalmayı başaracaktır. Bu amaç «bastırma» olgusu ile ve davranışları topluma uyumlu tipler yaratmakla gerçekleştirilebilir. Fromm'un belirttiği bastırma sürecinin ve bunun gerçekleştirildiği toplumsal mekanizmanın yeri vardır; fakat, gerçek anlamı, ancak insanın doğasının olanaklarının

somut tarihsel içeriği ve toplumsal uygulamada kazandığı yönelim göz önüne alınarak anlaşılabilir. Marksist açıdan sınıfların tarihsel etkinliğindeki «bilinçdışı» hem içeriği, hem de kökeni yönünden toplumsaldır.

Daha önce de değinildiği gibi; insan etkinliğinin, insan faaliyetinin gelişimi, yeterli koşullar içinde yürüdüğünde, kendi istemlerinin şuurunda olmama olgusu ile bilinçdışı öğeleri, aynı anda birlikte uyum içinde bir arada olmazlar. Fakat bilinçdışının işe karışması, toplumsal etmenlerin sonucu olan bu bilinçte olmama olgusunun uzamasına ve yapay bir gerilimin ortaya çıkmasına neden olur. Bastırma olgusu, geniş kapsamlı ve başarılı şekilde uygulanırsa, toplumsal yapının kendi norm ve istemleri, bireyin toplumsal yöneliminde merkez bir yer tuttuğu zaman, bilinçdışını oluşturan somut tarihsel gereksinimler, birey tarafından kavranamaz. Bazan birey kendi gerçek gereksinimlerinin, pek güçlü biçimde olmasa da farkındadır. Fakat bu istemleri tanımaya, benimsemeye istekli değildir. Ve bu olguya karşı bir direnç oluşturur. Bazan da birey, geçerlikteki toplumsal yapı içinde kendi istemlerini gerçekleştirmesinin olanaksızlığı ve mücadelenin yararsız olduğu yargısına varır. Ya da bazan kendisini korkutan koşullar kolayca bireyi uysallaştırır. Genellikle bu etmenler yanyana gelirler ve birlikte işlevlerini sürdürürler.

Marksistler; bu psikolojik gerginliği ortadan kaldırmak ve insan etkinliğindeki temel çelişkileri çözümlemek için en güvenli yolun geçerlikteki toplumsal yapının fikirsel sınırlarını kırmak olduğunu ileri sürmüşlerdir. İnsanın somut tarihsel gereksinimlerini kavraması ve bunları kazanması ancak toplumsal yapının devrimci değişimiyle mümkündür. Bu devrim uygulaması eyleminde, insanın toplumsal varlığının özü, insanın eylemci özü, insan etkinliğinin diyalektik ilkeleri kendini ortaya koyar. Süreç içinde insan etkinliğinin değişen ve ilerleyen koşullara bağlı olarak gereksinimleri de değişir ve artar. İnsan etkinliğinin, insan faaliyetinin özel bir düzenlenme biçimi olan toplumsal yapı, bu gereksinimlere yanıt vermek için değişmek zorundadır.

Daha önce de değinildiği gibi, insan etkinliğinin öz yapısı, bağlam içinde bu etkinliğin ortaya çıktığı toplumsal ilişkilerin özgül yapısını yansıtır. Demek ki; «insanın temel gereksinimleri», «toplumsal yapı ve istemleri» gibi soyut kavramlar, gerçek toplumsal güçlerin «sınıflar»ın ya da özel toplumsal grupların yansımasıdır. Fromm'un biçimlendirip sonuçta çözüm getiremediği bu toplumsal-psikolojik sorunların nasıl çözümlenebileceği, ancak somut tarihsel yaklaşımla, bilimsel olarak açıklanabilir. Tarihin ve insanın özünün Marksist yorumu, toplumsal sistemlerin ortaya çıkış ve gelişimlerinin çözümlenmesine olanak sağlayan tek doğru temeldir. Toplumda, çalışmanın, toplumsal emeğin ruhsal-toplumsal sürecinin gerçek bilimsel anlatımı, ancak bu Marksist yorumla ortaya konulabilir.

BÖLÜM IV

YENİ - FREUDÇULARIN TOPLUMSAL - TARİHSEL (SOCİO - HİSTORICAL) YANILGILARI

1. *Yeni - Freudçuların Kapitalist Toplum Eleştirilerinin Temel Özellikleri.*

Erich Fromm'un toplumcu felsefesi, çağdaş burjuva toplum düşüncesinde eleştirel eğiliminin temsilcisidir. Yazılarında çağdaş kapitalist toplumu, soyut doğalcı insancılık [naturalistic humanism] açısından eleştirir.

Fromm; tarihsel gelişim sürecini, insan doğasının gereksinimleri ile bunların özel toplumsal koşullarda gerçekleşme olasılığı arasındaki çelişkiler açısından ele alır. Bir yandan da insanın doğal özünü ortaya koyma gereksinimi ile bunu engelleyen dış toplumsal etmenler arasındaki çelişkilerin yapısını göstermek için, somut tarihsel gelişim olgusundan alıntılar yapar.

Fromm çağdaş kapitalist toplumu çözümlerken, bu toplumun insan doğasının gereksinimleri ile uyuşmadığını vurgulamış ve insanın içsel değerlerinin insancıl görüşte yer aldığına inanmıştır. Fromm kapitalist toplum eleştirisinde kendi insan doğası kavramının temelini oluşturan «hümanist psikoanaliz» kuramının «normatif hümanizm» [düzgüsel insancılık] kuramı olduğunu ileri sürer. Ona göre; kendisinin ortaya koyduğu «kural» ve kuraldışı ölçütlerine dayanarak insanı ve toplumsal koşulları değerlendirmek olduğu doğmaktadır. Fromm insan doğasında varolan gereksinimlerin gerçekleştirilmesini engelleyen toplumların, kaçınılmaz olarak, yabancılaşmış, «nevrotik» bireyler ortaya çıkardığına inanır.

Fromm, çağdaş Amerika konusundaki çalışmalarında ve insan doğasında varolan gereksinimler ile kapitalist toplum arasındaki çelişkileri anlatırken, tam yabancılaşmayı «insanın emeğiyle, tükettiği nesnelerle, devletle, yakın çevresi ve kendisiyle ilişkilerini kapsayan bir olgudur»¹ diye tanımlar. Fromm yabancılaşma «toplumsal hastalık», «içe dönük kendine - yabancılaşma» tanımlarını önermektedir.

Yabancılaşma, Fromm'a göre burjuva toplumunun belirleyici temel özelliklerinden biridir. Fromm'un yabancılaşma kavramını ele alması ve çeşitli psikolojik olguları çözümlerken, kuşkusuz Marksizmin etkisi ile, bu kavramı kullanması, gerçekten ilgi çekicidir. Fromm'un kendisinin de benimsediği gibi, yabancılaşma sorununun anlaşılabilmesi için, temel Marksist görüşler, Hegel ve Marks tarafından ve özellikle de «tüketim fetişizmi» ve «yabancılaşmış emek»² kavramları ile ortaya konmuştur. Fromm, kişiliğin ilksel özünün belirlenmesi konusunda, en doğru sınıflamanın «yabancılaşma» olduğuna inanarak, bu olguyu toplumsal - psikolojik araştırmalarında kuramsal bir araç olarak seçmeyi öngörmüştür. Fakat yabancılaşmanın Marksist yorumunun özünü tümü ile kavramayı başaramamış ve bu kavramı kendi antropolojik - psikolojisi açısından ele alarak yorumlamıştır.

Yabancılaşmayı, öncelikle psikolojik bir olgu olarak ortaya koyan ve genelde bu olguyu bir çeşit, insanın, dünyanın bilincinde olması özelliğine çeviren Fromm, böylece yabancılaşma olgusunun gerçek toplumsal - tarihsel anlamını gözden kaçırmıştır. Yabancılaşma olgusunu, insan etkinliğinin toplumsal - ekonomik koşullarından soyutlayan pek çok burjuva düşünürü ve toplumbilimcisi tarafından paylaşılan görüşü, Fromm da benimsemektedir. Psikolojik açıdan, Fromm, yabancılaşmayı, «kişinin içinde kendisinin kendisine yabancı görüldüğü bir yaşam biçimi olarak değerlendirmektedir. Kişi giderek kendisine bile yabancılaştırılır denilebilir. Kendisinin, davranışlarının yaratıcısı ve kendi dünyasının merkezi olmadığını, fakat boyun eğdiğini, giderek taptığı davranışları ve bunların sonuçlarının kendisine ege-

men olduğunu kavrayamaz. Yabancılaşmış kişi, diğer insanlarla olduğu gibi, kendisi ile de ilişkisini yitirir.»³

Yabancılaşma olgusunu, öncelikle, kişilerin psikolojik durumlarının bir özelliği olarak ele alan Fromm'un, kapitalist toplum eleştirilerinde kendi etkinliğini azalttığı ve belirsiz hale getirdiği yadsınmaz bir gerçektir. Fromm, hemen tüm çalışmalarında ve çok sayıda yazılarında, tüm amacı «nesnelerin» yoğun üretimine yönelik çağdaş burjuva toplumundaki yabancılaşmanın çeşitli görünüş biçimlerini oldukça çarpıcı biçimde tanımlamıştır. Fromm, kapitalist toplumda insanın kendisinden güçlü bulduğu bazı şeylere olduğu kadar daha önce kendisinin yarattığı maddi şeylere de boyun eğdiğini belirtmiştir. Bu nesnelerin evrensel egemenliği sürecinde, kişi çaresiz kalmış, kendisi de yavaş yavaş, bir nesneye dönüşmüştür: «nesnelerin kişiliği yoktur, nesnelere dönüşen insanın da kişiliği olamaz.»⁴

Kapitalizmin tüm ekonomik sistemi, bu toplum biçiminde yaşamı düzenleyen ve dengeleyen temel unsur olan pazar'a dayanır. Bu pazar'da her şey alınır, satılır ve giderek, Fromm'a göre, bu konu, alım-satımdaki ilişkilerde de söz konusudur; ayrıca insanlar arasındaki ilişkilere de uygulanabilir. Tüm yaşamı, üretim, satış, malların [meta'mn] tüketimi çerçevesinde toplanan insanın kendisi de sonunda bu mallardan [meta'dan] biri haline dönüşür. Kişi kendisini pazarda, tıpkı bir mal [meta] gibi sergileyerek olabildiğince çıkarına uygun biçimde satmaya çalışır. Kapitalist pazarın «tatlı alış-veriş» [fair deal] kuralları kişi için de uygulanmaya başlamıştır. Bu kurallar, yaşamındaki tüm önemli ahlâk ilkelerini biçimlendirir. Kişinin yaşama karşı tavrı farklılaşır, yüzeysel, tümü ile mekanik bir konum alır; dostlarına karşı ölçülü ve soğuk davranır. Tüm dostluk ve güven duygularını yitirir; bundan böyle, onun için yaşamın anlamı kalmamıştır.

Sermaye birikiminin artması, küçük işyerlerinin batmasına ve büyük işyerlerinin gelişmesine neden olmuştur. Kapitalistler; iflas etmiş bu eski mal sahiplerine iş verirken, yönetimde etkili olmalarını da engellemişlerdir. Burjuva

toplumsal sisteminin tüm kesimlerinde, yönetimde geçerli bürokratik yöntemler, gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Çok büyük kapitalist sanayi merkezleri, öncelikle herşeyin iyi yağlanmış tekerlekler üzerinde yürümesini sağlamakla görevli profesyonel bürokratlar tarafından yönetilmektedir. Yoğun üretim ve her yola başvurularak yaratılan yapay eğilim ve isteklerle kamçılanan tüketim girdabı, kişiyi yutmaktadır. İnsanın kişiliği ve akli standartlaştırılmaktadır, insanlar bir çok şeyde olduğu gibi, korkunç büyüklükteki şehirlerde de yönlendirilmektedirler. Yönetenler ve yönetilenler, sonunda nesnelere dönüşmekte ve meta dolaşımı yasasının ögeleri haline gelmektedirler. Kapitalist toplumda insan «kendisini, kendi gücünün zenginliğinin yaratıcısı olarak değil, yaşamının özünü ortaya koymayı başarmaya dek, kendi dışındaki güçlere bağımlı tükenmiş bir 'şey' olarak görür.»⁵ Kendi yarattığı belli ekonomik, siyasal koşulların tutsağı haline gelir. Kapitalist toplumda bireyin yaşamı; korku, güçsüzlük, bunaltı, güvensizlik ve suçluluk duyguları ile doludur. Fromm, «ondokuzuncu yüzyılda sorun Tanrı'nın ölümü idi. Yirminci yüzyılda sorun insanın ölümüdür»⁶ demektedir.

Bu cümle, Fromm'un çağdaş kapitalist toplumu çözümlemesi sonucunda çizdiği iç karartıcı tablonun geniş kapsamlı bir özetidir.

Toplumsal, gereksinim duyduğu toplumsal kişilik tipini oluşturduğu görüşünü benimseyen Fromm, çağdaş bürokratik kapitalist toplum ne tür kişiler ister; sorusunu ortaya koymak gereğini duyuyor, ve bu soruyu şöyle yanıtlıyor: «kapitalist toplum, büyük gruplarda kolay uyum gösteren, tüketmeye, hep daha çok tüketmeye şartlandırılmış, beğenisi standart kişiler ister. Kapitalist toplumun kendilerini özgür ve bağımsız sayan, bununla birlikte yönetilmeye ve istenilenleri yerine getirmeye istekli, toplumsal mekanizmayla sürtüşmeden uyum gösterebilen, güç kullanılmadan ve önderler olmadan da yönetilebilen, hareket halinde olmak, ilerlemek, çalışmak dışında hiç bir amaçla harekete geçirelemeyen kişilere gereksinimi vardır.»⁷

Fromm'un kendisi de, çağdaş kapitalist toplumun, «örgütlenmiş insanı» denilen fakat tüm koşullarda «yabancılaşmış insan»dan başkası olmayan insanı yaratmayı başardığını, üzülererek gözlemlemek zorunda kalmıştır.

Her yerde var olan yabancılaşmanın, kapitalist toplumun içsel yaşamında da etkin olması, Fromm'a göre kapitalizmin insana karşı özünü ve içerdiği hastalıklı koşulları yansıtmaktadır. İnsan doğası ile kapitalizm arasındaki temel çelişkiyi saptadıktan sonra, Fromm'un yabancılaşma olgusunu, insanın «üretkenliğinin» ve «imkânlarının zenginliğinin»⁸ yadsınmasına, insan doğasının özünün yok sayılmasına bağlaması oldukça mantıklıdır. Fromm; insancıl bakış açısından, kapitalist toplumun kendi varlığının akılcı temellerinin son görüntülerini de yitirmekte olduğu sonucuna varmaktadır.

Yaşamın amacı, anlamı ve doyuruculuğu, Fromm'a göre, güncel gerçeğin ötesinde, insan doğasında aranmalıdır. İnsanın kalıtsal olarak taşıdığı insana özgü olanakları ortaya koymasını engelleyen ve insanda kendi doğası ile uyum içinde gerçek bir özgürlük duygusu yerine -Fromm'un kendi deyimi ile- «özgürlük korkusu» yaratan bir toplum, normal ya da sağlıklı sayılamaz. Fromm, «bu açıdan günümüzde kapitalist toplumda; intihar ve boşanma oranının yüksekliğinin, alkölizmin, bunun yanında çocuk suçluların, çetelerin şiddet hareketlerinin ve topluma karşı kayıtsızlığın, toplumdaki «normalin hastalığı» [pathology of normalcy] olgusunun tipik belirtileri olduğunu»⁹ ileri sürmektedir. Çağdaş burjuva toplumu tüm olarak hasta sayılır.

Modern Amerikan toplumunu böylece değerlendiren Fromm, bu yorumunun ışığı altında şu soruyu sormaktadır: Nevroz, insanın iç güçleri [inner potentialities] ile bu gücün gelişimini ve gerçekleştirilmesini engelleyen dış güçler arasındaki çatışma sonucu ortaya çıkıyorsa, kapitalist toplumun yabancılaşmış, rahatsız kişileri, kendilerini niçin hasta saymazlar ve yine niçin toplum bunları nevrotik olarak sınıflandırmaz? Bu sorunun yanıtı, Fromm'a göre kapitalist toplumdaki «toplumsal olarak onaylanmış hastalık» olgusun-

da aranmalıdır. Bu koşullarda, kendi doğal özlerini ve olanaklarını ortaya koyamayan tüm bireyler, toplumun büyük çoğunluğu, sözü edilen trajik yazgıyı paylaşmak zorundadırlar. Bireyin kendi birbaşinalığının ve kendisi ile birlikte olmasının tadına varma fırsatının yokluğu, kendisinin de çevresindekilerden ne daha iyi, ne daha kötü olduğu konusundaki bilgisi ve güven duygusuyla telafi edilir.

Fromm'a göre, kapitalist toplum, bireylere standart davranışları benimsetir. Bu konu: bireylerin «belirli bir bozuklukla fakat hastalanmadan yaşamalarına»¹⁰ olanak verecektir. Dahası, kural olarak bu bozukluk (bireyin [kendi] imkânlarını, ortaya koymaktaki yetersizliği) çağdaş kapitalist toplum tarafından taklit edilmesi gereken bir ahlak örneği konumuna, üstün bir nitelik konumuna yüceltilmiştir. Oysa bu durum, bireye yardımcı olamayacak, aksine onu, içsel gelişimini sağladığı yanılgısına düşürecektir. Aslında, kişiliklerini korumayı başarabilen, yaşamlarında «üretici» olmaya çalışan bireylerin aşağılanması, toplum tarafından hasta ya da anormal, giderek zararlı ve tehlikeli ögeler sayılmaları, kapitalist toplum için hiç de şaşırtıcı değildir. Fromm'a göre, çağdaş burjuva toplumunda bireylerin hastalıklarının böylesine toplumsal bir örnek düzeyine yükseltilmesi, toplumdan soyutlanmanın, yalnızlığın, aşağılanmanın dayanılmaz etkilerini hafifletmeye ve bireylerin bu duyuların bilincine varmalarını engellemeye yardım etmektedir.

Çağdaş kapitalist toplumda insan, davranışlarını doğru olarak değerlendirme ve öz eleştirisini yapma gücünden yoksundur. Aynı zamanda nevrotik olmasının sonucu olarak, birey, henüz ortaya çıkmamış bile olsa, doğasındaki gerçek kalıtsal gereksinimleri de kavrayamamaktadır. Fromm insanın çağdaş kapitalist toplumdaki konumunun tüm trajedisinin bu olgulara dayandığına, içtenlikle inanır.

Çağdaş burjuva toplumunun çözümlenmesindeki eleştirel yaklaşımı, Fromm'a, toplumda mantıksızlığın, daha doğru bir deyimle «tersine dönmüş bir mantığın» nasıl egemen olduğunu göstermek olanağını sağlar. Fromm'a göre tüm toplumu sarmış bulunan kendini aldatma olgusu, hakikati

içine almış gibidir ve anormallik normal, hastalık ise sağlıklılık olarak görünmektedir.

Kuşkusuz Fromm, burjuva toplumundaki egemen mantığın ve yanlış bilinçlenmenin, değişmeksizin yinelenmesine neden olan toplumsal etmenleri ortaya çıkarmayı başaramamıştır. Fakat bu olgunun burjuva gerçeğinin vazgeçilmez özelliklerinden ve bu toplumun temel hatalarından biri olduğuna da dikkati çekmiştir.

Fromm günümüzde, Batı'nın kapitalist toplumlarında, insanın dünyanın bilincinde olmasının psikolojik temellerini tanımlarken «yabancılaşma» olgusunu kullanır. Bu arada insanın davranışlarına ve kapitalist toplumdaki etkinliğinin yapısını araştırırken, toplumsal otoriteye boyun eğmenin ya da uzlaşmanın temellerini oluşturan «bilinçdışı» zorlayıcı [compulsive] ruhsal mekanizmaları da araştırmaya yönelmiştir. Yabancılaşmış insanın davranışlarının «bilinçdışı» akıldışı yapısı, Fromm'a göre, kapitalist gelişimin son ürünü oluşturduğu ve «olumsuz özgürlük» olarak adlandırılan olgunun sonucudur.

Fromm, feodal toplumun yok oluşunu ve kapitalizmin doğuşunu çözümlerken şu gerçeğe dikkati çeker: Bu değişim süreci, sonuçta, insana bir yandan özgürlük, bağımsızlık gibi yeni duygular, diğer yandan da yalnızlık, çaresizlik, bunaltı gibi yeni duygular getirmiştir.

Bu durum, Fromm'a göre, feodal toplum biçiminin yerini alan kapitalizmin getirdiği bir sonuçtur. Kişinin toplumdaki yerini bilebildiği ve çevresindeki dünyayı bir bütün olarak kavrayabildiği feodal toplumdaki sınıf hiyerarşisi yıkılmış, kilisenin etkinliği zayıflamış, aynı zamanda, toplumun boyun eğdiği geleneksel örnekler, uyum gösterdiği temel yapı yok edilmiştir. Böylece kapitalizm, kişiyi feodal toplum biçimindeki çeşitli kısıtlamalardan kurtarıırken, ona birtakım yeni duygular da getirmiştir. Kişinin feodal toplumda uyum gösterdiği yapılan kopması, dayanışma duygusunu ortaya çıkardığı toplumsal ilişkilerin de kaybolmasına yol açmıştır. Fromm'a göre kapitalist gelişimin tekeldi evresi, insana «olumsuz özgürlüğü» bağışlamıştır, ama in-

sanın kendisini değiştirebileceği bir başka evrensel uyum taslağı ve boyun eğme modeli vermemiştir. Hatta insana, doğasındaki güçlerini gerçekleştirme olanağı veren «olumlu özgürlüğü» [pozitif özgürlük] kavrama şansını da vermemiştir.

Bir uyum taslağının eksikliği, kişinin hem kendisiyle hem de diğer insanlarla ve tüm doğayla ilişkilerinin temel ilkelerini belirlemesini olanaksız kılmıştır. Bağışlanmış «olumsuz özgürlüğün» ortaya çıkışı ve buna eşlik eden tüm duyumlar -«güçsüzlük, yalnızlık, bunaltı»- insan için altından kalkamayacağı bir yük olmuş ve Fromm'a göre, onu kurtuluşunun anlamını araştırmaya zorlamıştır. Olumsuz özgürlük, kişi için ezici, acı veren ve korkutan bir ağır yüküdür. İnsan kendi doğal özünü ortaya çıkaracak olumlu özgürlüğe sahip olmadıkça, suçlu olduğunu hissettiğinde, kendisi ile yüz yüze gelmesi olanaksızdır. «Olumsuz özgürlük» duygusu onu kendinden kaçmaya zorlayacak ve olabildiğince çabuk kendini unutmamanın arkasına gizleyecek ve böylece dayanılmaz yalnızlık ve sıkıntı duygularını bastıracaktır. Fromm'a göre bu açıklamalar, özgürlükten kaçışın farklı ruhsal mekanizmalarının nasıl yaratıldığını ortaya koymaktadır. Bunlar zorlayıcı [compulsive] «bilinçdışı» kişilik özellikleridir ve kapitalist toplumda yaşayan tüm kişiler için geçerlidir. Fromm, çeşitli kişilik tiplerinin temelini oluşturan ve kişilerin toplumsal davranışlarını belirleyen dört mekanizma olduğunu ileri sürmüştür. -Sadizm, mazoşizm, yıkıcılık ve mekanik uzlaşmacılık- İçinde bulunduğumuz dönemde, kapitalist toplumdaki koşullarla ilgili olarak, diğer üçüne de hemen her zaman rastlanmakla birlikte, özellikle, son mekanizma, yani mekanik uyum sağlama pek gözdedir.

Olumlu özgürlüğün gerçekleştirilmesine engel olan hastalıklı toplumsal koşullara karşı, bilinçdışı zorlayıcı ruhsal etkenin kapitalist toplumda yaşayan insanın duygu, düşünce ve hareketlerinin temelini oluşturduğuna, Fromm bizi inandırır. Daha önce Freud'un yaptığı gibi, Fromm, ruhsal açıdan normal ve hasta arasındaki nicel farklılıkları bir yana bırakarak, kuramsal çalışmalarında da görüleceği gibi,

klasik psikoanaliz geleneğine bağlı kalır. «Nevrotik hastalarda gözlemlediğimiz olaylar temelde normallerde bulduğlarımızdan farklı değildir.»¹¹ Fromm nevroitik olayların, kapitalist toplumda gittikçe artmakla birlikte normale eşit değerde olduğu görüşündedir.

Aslında kişilik sorununa yaklaşırken izlediği antropolojik - psikolojik görüşü, Fromm'un kapitalist toplumdaki farklı sınıfların davranışları ve ruhsal durumları arasındaki farklılıkları gözden kaçırmamasına neden olmuştur. Fromm'un düşüncesine göre kapitalistler ve işçiler aynı derecede hastalanırlar.

Fromm, işçi sınıfı ve kapitalist sınıfın toplumsal konumları ve bilinçleri açısından farklı olduklarını belirtmeye istekli değildir; ve bu yanılğı, onun kapitalizm eleştirisine de yansiyarak, bu eleştiriyi tutarsız kılar. Bu konuda Fromm'un -gerçekte diğer bir çok konuda olduğu gibi- benimsediği konum, temelde Marks'inkinden farklıdır. Marks ve Engels, ayrıcalıklı sınıf (burjuvazi) ve proletarya için, kendine yabancılaşma sorununun sözkonusu olduğunu belirtirken, aynı zamanda, bu sınıfların kendi konumlarına farklı biçimde tepki gösterdiklerini, altını çizerek vurgulamışlardır. Marks ve Engels'in kendi sözcükleriyle, burjuvazi; «bu kendine yabancılaşmada kendi yetkinliğini, güvenciliğini ve kendi öz gücünü bulur: bu olgu insan varlığının görüntüsünü taşır.»¹² Proletarya «kendine - yabancılaşmada kendi hiçliği ni hisseder, güçsüzlüğünü ve insanlık dışı bir varlık olduğunu görür. Proletarya aşağılanmasının öfkesi içindedir. Ve insanın doğası ile bu doğayı kesinlikle doğrudan ve tümü ile yadsıyan yaşam koşulları arasındaki çelişkiler tarafından zorunlu olarak yönlendirilmesine karşı çıkar.»¹³

Aslında; çağdaş kapitalist toplumun bu hastalık olgusunu, mutlak ve evrensel özellikte bir olgu gibi sunması, doğal olarak Fromm'un, proletaryanın konumunun diyalektiğini kavramasını engellemiştir; çünkü işçi sınıfı, toplumun tek ve aynı zamanda en yabancılaşmış sınıfı ve kapitalist toplumun en devrimci gücüdür.

Fromm çağdaş kapitalist dünyada, kişiliğin aşağılatıldığı bu geniş kapsamlı görünümün ardında, gerçeklikteki toplumsal uygulamaya karşı, proletaryanın apaçık, görmezden gelinemeyecek mücadelesini belirtmeye yanaşmaz. Ayrıca, bu mücadele sürecinde, işçilerin somut tarihsel gereksinimlerinin ıttıkçe daha fazla bilincine vardıklarına ve kendi nesnel istemleri doğrultusunda, iş yaşamının şimdiki konumunu değıştirmeye nasıl uğraştıklarına da dikkat etmez. Tüm bireyleri kişiliksizleştiren ve köleleştiren kapitalist topluma karşı verilen güncel mücadele sürecinde, işçi sınıfının dayanışma, arkadaşlık, temel ilkelere bağlılık gibi özellikler taşıyan yeni bir toplumsal kişilik kazandığını da görememiştir. Fromm gerçek insancıl ilkeleri açıkça ortaya koyan tek sınıfın proletarya olduğunu belirtmeye de yanaşmaz.

Fromm'un temel yanılması, yabancılaşma olgusunun, kapitalist toplumda tüm kişilik, karakter yapılarını içine aldığı konusundaki yorumunu, yabancılaşmanın insan varlığının tarih-üstü bir özelliğı olduğunu doğrulamak için kanıt olarak kullanması olmuştur. Marks, yabancılaşmanın nedenlerinin, insanın içinde bulunduğu somut sosyo-ekonomik koşullarda yaptığını görmüştür. Marks'a göre yabancılaşma, insan etkinliğinin, insan faaliyetinin nesnel bir değışim sürecidir. Bu süreç, iş - bölümü ve özel ayrıcalıkların baskısı ile biçimlendirilir ve sonuçta insanın kendi gücü dışında, ona egemen olan bir güç ortaya çıkar. Fromm yabancılaşma biçimlerinin ortaya çıkışlarını, insanın doğasını etkileyen toplumsal travmalara bağlarken, yabancılaşmanın nedenlerini de insan ve doğa arasındaki antropolojik çelişkiye indirgemıştır.

Fromm, kapitalist toplumda yaşayan bireyin yabancılaşmasının, psikolojik açıdan yeterli tanımını getirirken, yabancılaşma ile toplumun sosyo - ekonomik temelleri arasındaki bağı ortaya koymayı başaramamıştır. Fromm'a göre yabancılaşma, insanın bir çeşit «doğal» özelliğidir. Yabancılaşma olgusu, insan toplumunun belli bir gelişim evresinde ortaya çıkmamıştır. Bu özellik, toplumun çok çok öncelerinden

beri vardı. İnsan, doğa ile bağlarını kopardığı anda, «o ve doğa düşman oldular ve insan gerçekten insan haline gelinceye dek barışmadılar. İnsan ve doğa arasındaki bağların kopmasının ilk basamağında, tarih -ve yabancılaşıma- başlar.»¹⁴ Tarih ilerledikçe, yabancılaşıma da yaygınlaşıp derinleşir. Fromm'a göre burada toplumun rolü, özgün, doğal yabancılaşmayı alıp farklı bir biçimde ve daha etkin olarak bireye geri vermektir. H.K. Wells, Fromm'un, insanın doğadan ayrılması konusundaki görüşünü şöyle tanımlamaktadır: Doğadan kopma «bir çeşit bilinçdışı, özgün [original] günah olarak, tüm devirlerde, bilince geçip, yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik, bunaltı, suçluluk ve utanma duyguları biçiminde insana kendisini hissettirdi.»¹⁵ Fromm, aslında kendi yapıtlarında yer alan, «özgün günah» [originalsin] kavramının psikoanaliz açısından yeniden yorumundan öte birşey getirmemektedir. Ona göre yabancılaşıma, her insanın dünyaya gelmesinin sonucu olarak boynunda taşımak zorunda olduğu ağır bir haçtır.

İnsanın çağdaş kapitalist toplumdaki trajedisini, bir çeşit metafizik trajedi olarak sunan Fromm, yabancılaşımanın özünde «doğal» bir fenomen ve insan varlığının evrensel bir özelliği olduğunu vurgularken, varoluşçuluğa çok yaklaşıyor. Hem Yeni -Freudçular, hem de varoluşçular için «yalnızlık, engellenme, suçluluk duygusu, endişe, korku ve umutsuzluk duyguları biçiminde kendini gösteren duyumların karmaşası»¹⁶ odak noktasını tutarlar. Bu nedenle «pekçok psikoanalist, kendi çalışma alanlarına Freud tarafından önerilenden daha geniş bir kapsam kazandırma girişimlerinde, varoluşçuluğa yönelmektedirler.»¹⁷ Yeni -Freudçuluk ve varoluşçuluk ayrıcalıklı sınıfın orta ve alt üyelerinin ve Batı aydınlarının bazı grupları arasında yayılmış geleneksel burjuva bireyselliğine özgü düşüncelerin ve umutların kırılıp dağılmasının yansıması ve ürünleridir. Yeni -Freudçuluk ve varoluşçuluk, çağdaş kapitalist toplumda çalışma dünyasındaki yabancılaşımanın güncel süreçlerinin, tipik, abartılmış esrarlı görüntüsüdür. Her iki kuram da yabancılaşmayı tanımaktan uzaktır ve gerçek toplumsal nedenlerini vurgulamaksı-

zın, yabancılaşmanın bazı biçimlerinin yüzeysel tanımlamalarını getirirler.*

Yeni - Freudçuların, soyut - doğalcı insancılık açısından, aldıkları kapitalist toplum eleştirisi, burjuva toplumsal eleştiri tipine uyar. Marks bunu şu sözcüklerle ifade etmiştir: «geçerlikteki [düzeni] nasıl yargılayacaklarını ve suçluluğuna karar vereceklerini bilirler. Fakat onu kavramayı başaramazlar.»¹⁸ Bu cümle, Yeni - Freudçulara toplumsal düzeni değiştirmeye yönelik pratik yöntemler geliştirmek yerine, niçin toplumu, yalnızca manevi ve ahlâksal açıdan ortaya serdiklerini ve bu yönde eleştirdiklerini açıklamaktadır.

Fromm'un geçerlikteki kapitalist topluma yönelttiği eleştiri yalnızca soyut özellikte değil, tümü ile yüzeysel olaylara yöneliktir. Fromm, temel özelliklerine dokunmayarak, kapitalist toplumu olumsuzlarken, toplumu gerçekten değiştirme yeteneği olan toplumsal güçlere yer vermez. Fromm'un toplumsal eleştirisi, insana yaraşır toplumsal koşullara duyulan özlemin ve varolan kapitalist gerçeğe bir çeşit manevi düzeyde bireyci karşı çıkışın, felsefe açısından ifadesidir. Böylelikle; devrimci ruhtan yoksun bu yüzeysel toplumsal eleştiri, kapitalist toplum tarafından kolayca hoşgörü ile karşılanmıştır. Burjuvazi, bu tür eleştirilerin kendi için tehlikeli olmadığını farketmiş, böylece yayılmasına izin vermekle kalmamış, aynı zamanda bu tür görüşleri desteklemiştir. Çünkü kitleler içinde örgütlü devrimci hareket yerine aydınlar arasında «romantik» isyancılar yetiştirmek burjuvazinin işine gelmektedir.

Günümüzde, kapitalist toplumun soyut eleştirisi, liberal burjuva aydın kesiminde «yücelme»nin [sublimation] bir biçimini oluşturmaktadır. Toplum tarafından da pek güzel benimsenen bu olgu, aslında, toplumsal karşı çıkışın bir çeşit yeniden yönlendirilmesidir. Liberal burjuva aydınlarının salt yüzeysel radikalizmi, toplumun geçerlikteki konumunu

* *Yabancılaşma sorununda geniş bilgi için bak: Sosyalizm ve Hümanizm, Sorun Yayınları s. 15 - 39.*

değiştirmekte ne kadar güçsüz ve şaşkın olduklarını görün-tülemeye pek de yeterli değildir.

Fromm'un kendi soyut insancıl felsefesinden kaynakla-nan toplumsal eleştirisi, toplumdaki kötülüklerin kökenleri konusunda, liberal aydınların ve küçük burjuvanın yanlış anlayışının ve yanılmasının canlı bir örneğidir. Bu eleştiri, aynı zamanda toplumdaki kötülükleri ortadan kaldıracak et-kin ve doğru yöntemleri araştırmada da yetersizdir.

2. *Kapitalist Toplum Yapısını Yenilemede Toplumsal Bir Program «İnsancıl Ortaklaşmacı» Sosyalizm İdeali*

Fromm, günümüzde, kapitalist toplumun, hastalıklı, nevrotik olduğunu ileri sürerken «insanın gerçek varoluş koşullarından kaynaklanan gereksinimlerine uygun»¹⁹ sağ-lıklı bir topluma yerini bırakması gerektiğini de vurgular. Kendi insan doğası kavramıyla, toplumsal hastalığın yaygın-lığı konusunda fikir verdiği ölçüde, sağlıklı bir toplumun nasıl olması gerektiğini tasarlama olanağı getirdiğini de var-sayar. Fromm'a göre; insan doğasının içsel gereksinimlerini bilmek, hem bunların gerçekleştirilmesi için gerekli toplum-sal koşulların, hem de insanın doğal özünü açığa çıkarıp iler-lemesini sağlayacak toplum yapısının kesin olarak belirleme-sine olanak sağlar. İnsanın bütünüyle cinsel iç güdülerini ile toplumun değer yargıları arasındaki uzlaşmaz çelişkiler ne-deniyse, insanın ilerlemesini trajedi olarak gören Freud'a karşı, Fromm, insanın, gizli güçlerini, olanak ve yetilerini or-taya koyabileceği toplumsal koşulların varolacağı bir toplu-mun, dünyamızda yaratılabileceğine inanır. Freud'un, uygar-lığın gelişimi ve gelecek konusundaki beklentisi yadsınmaz biçimde karamsar ve kuşkucu olduğu halde, Fromm, gele-cek için iyimserdir.

Kapitalizmdeki tam yabancılaşma sorununa çözüm ge-tirecek tek yapıcı yol, Fromm'a göre, sağlıklı toplum idea-lini gerçekleştirecek olan sosyalizmdir. Kuşkusuz bu sonuç Fromm'u birtakım mantıksal sorunlarla karşı karşıya geti-recektir. Örneğe; «insan - toplum» ikilemini [dilemma] yo-

rumlarken kullandığı, açıkça çarpıtılmış ideolojik yöntemsel dayanakları ve idealinin gerçekleşmesi için önerdiği akılcı olmayan, yanıltıcı yöntemleri açıklaması gerekecektir.

Daha önce de değinildiği gibi, Fromm, yabancılaşmanın, kapitalist toplumun bireylerinde, yalnızlık, çaresizlik, soyutlanma ve yaşamın yararsızlığı duygusu olarak görüldüğünü ileri sürer. Fromm'un kendisinin de belirttiği gibi eğer insanın davranışları, nevrozdan pek de farklı olmayan «bilinçdışı» zorlayıcı-psikolojik mekanizmadan kaynaklanıyorsa, insan bu dağılımşlık, panik duygularından kendisini nasıl kurtaracaktır?

Gerçekten de, bu hasta kapitalist toplumdaki «yabancılaşmış» sağlıklı bireyler, akılcı, sağlıklı bir toplum düşüncesine nasıl ulaşacaklar ve bu ideali gerçekleştirme yollarını yalnız başlarına nasıl bulacaklardır?

Fromm'a göre; hasta bir toplum olan kapitalist toplum, bir kitle çizelgesi uyarınca, yönelimleri toplumun işlevini dengede tutacak ve pekiştirecek, ayrıca sürekli olarak kapitalist toplumun tipik özelliklerini yeniden üretecek nevrotik ve yabancılaşmış kişiler yaratır ve biçimlendirir. Kapitalizm var oldukça, bireyin davranışlarının mantıksız ve zorlamalı olacağı açıktır. Fakat bu durumda farklı toplumsal yapıda yeni bir toplumun doğuşu umuduna yer yoktur. Öyleyse, bu kısır döngüyü nasıl kırabiliriz?

Fromm, «insancıl psikoanalize» başvurmamızı önerir. Kapitalist toplum bir bütün olarak hasta olduğuna ve hastalık evrensel boyutlara ulaştığına göre, bireysel bozuklukların tedavisinde kullandığımız bu «tedavi yöntemlerini» topluma da uygulayabiliriz. Fromm; toplumu oluşturan bireylerin her birinin toplumsal tedavi yöntemleri ile ruhsal açıdan değiştirilerek, kapitalist toplumun sağlıklı bir topluma dönüşebileceğine inanmaktadır. Bu sonuca ulaşmak için; kapitalizmin özüne-üretim araçlarının özel mülkiyeti- el uzatmaksızın kapitalizmin çerçevesi içinde kalarak, insanın manevi açıdan yeniden eğitimi gerekir. Böylece kişinin «pazara yönelimi» [marketing orientation] yerini «üretici» davranışa bırakacaktır. Tedavi, öncelikle psiko-

lojik hastalığı olan bireylere, kendi «bilinçdışı»nın, olumsuz özgürlükten kaçış olan zorlayıcı - ruhsal mekanizmanın bilincinde olması için yardımcı olmaya yöneliktir. İkinci olarak «bilinçdışı»nda bastırılmış bulunan olumlu özgürlük için savaşımının bilincine varması konusunda bireye yardımcı olur. İnsan; kendi doğasından kaynaklanan öz gereksinimlerinin bilincine varmayı başardığı an, yabancılaşma ortadan kalkacaktır. Fromm'a göre toplumsal tedavinin amacı, insanın uyuşmuş «insancıl bilinci»ni manevi - psikolojik aydınlatmayla harekete geçirmektir. Fromm, insanın öncül, manevi - psikolojik yeniden doğuşu gerçekleştirilmedikçe sağlıklı bir toplumun kurulacağına inanmaz.

Fromm, kapitalist toplumda çağdaş insana tanınan «tanrı tanımaz gizemcilik [nontheistic mysticism]»²⁰ gibi fırsatları değerlendirmede, kendisinin benimsediği kuramı önerir. Fromm'a göre yabancılaşmanın tüm biçimlerini yenmek ve insancıl idealleri gerçekleştirmek, ancak bireylerin «ben»in derinliklerine inerek kendi bilinçlerinin sınırlarını genişletmeye çabalamasıyla mümkündür. «Bilinçdışı, evrensel insanı, tüm insanları temsil»²¹ edinceye dek, insan, soydan gelen gizli doğal özünü değerlendirebilmelidir, değerlendirmek zorundadır. Kapitalist toplumda yabancılaşmanın ortadan kaldırılabilmesi için, özellikle insanın özü ve kendi varlığı arasındaki uçurumun giderilmesi, bireyin içten yenilenmesi, bireysel dünyasının değişmesi ve gerçek doğasının onarılması gerekir.

Burjuva aydını konumunu benimseyen Fromm, kapitalist toplumu iyileştirmek için, insancıl psikoanaliz ve Yeni - Freudçuların özgün görüşü olan «düzgüsel insancılık» yönteminin olabildiğince yaygınlaşmasının temel olduğunu ileri sürer. Bu propagandanın etkisinde kalan bireyler, doğalarında saklı gereksinimlerin farkına varacak ve içsel güçlerini gerçekleştirmek için mücadeleye başlayacaklardır. Fromm, insancıl değerlerin tek tek bireylerin bilincine kolayca girmesi sonucu, kapitalist toplumun yavaş yavaş sosyalist topluma dönüşeceğini umut etmektedir.

Böylece Fromm, kapitalist toplumun -evrensel yabancı-

laşma, kişilik çözülmesi vb.g.- gerçek kusurlarım saptadıktan sonra, bunları değiştirmek için gerçekçi etkin bir yöntem önermeden, insanın iç, psikolojik dünyasına ve bilinç alanına yönelir.

Bunu izleyerek, «hasta kapitalist toplumu» değiştirecek tek «tarihsel» gücü; yabancılaştırmış kişiliğin manevi, ahlaksal düzeyde yeniden eğitimi için gerekli tedavi yöntemleriyle psikoanalistlerin oluşturacağını ileri sürer. Bu görev «insancıl psikoanaliz» okulunun temsilcilerine düşecektir. Fromm, kapitalizmden sosyalizme geçişte, psikoanalistlerin belirleyici rolüne kesinlikle inanmaktadır. H.K. Wells'e göre «Fromm, ütöpik teorisini yine ütöpik bir tedavi içinde yeniden biçimlendirir.»²²

Fromm'un kapitalist toplumun değişimi sorunuyla ilgili yanlış ve yanlışlarının bu değişim için öncelikle gerekli toplumsal etmenler konusunda da sürdüğü açıkça görünmektedir.

Yeni - Freudçuların, toplumsal program uygulanması manevi ahlaksal yeniden eğitimin gerçekleştirilmesi ve psikolojik hastalıkların tedavisi konusundaki istemler yanında kapitalist toplumun sosyalist topluma dönüşmesinde bir bütün olarak tüm yaşam koşullarının değişmesinin de kaçınılmaz olacağını düşünmektedir. Birinci istemin amacı yeterince açıksa; şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Görece devrimci bir görünüş taşıyan ikinci istemin gerçek özü nedir?

Fromm; bireyin, kapitalist toplumda aşağılanma ve kişiliksizleştirilmesinin sıkıntılı tablosunu çizerken; yalnızca bu toplumda görülen, ona özgü yabancılaştırma biçimlerini ortaya koymak ve toplumsal koşulları eleştirmekle yetinmemiştir. Daha ileri giderek «toplumsal yapımızda önemli ve köklü değişiklikler gereklidir»²³ demekten kaçınmamıştır. Çalışmalarının çoğunda insanların «yabancılaştırma olgusunu psikolojik açıdan yenmek için mutlaka ekonomik ve siyasal değişikliklerin gerekli olduğuna inanmaları»²⁴ koşulunu vurgulamıştır. Fromm'a göre sağlıklı bir toplumun yaratılması için «insanı kendi amacının dışındaki şeylerin tutsaklığın-

dan kurtarıp özgürlüğe yöneltmek, geçerlikteki sosyo-ekonomik sistemde temel düzenlemeler» le mümkündür. «İnsanın dayanışmasının, üreticiliğinin ve haklarının kösteklenmediği, tersine ileriye götürüldüğü bir toplumsal düzen yaratmak gereklidir»²⁵ der. Bu düşünceler, başlangıçta, köklü, temel çözümler gibi görünüyorsa da, Fromm, daha sonraki uygulamada, düşüncelerinin liberal burjuva radikalizmini anımsatan, söz kalabalığından öte gitmediğini kanıtlamaktadır.

Fromm, yabancılaşmanın sorumlusu olarak, toplumdaki kapitalist yapıyı görmektedir; bu üretim tarzının değişmesi için çağrıda bulunur. Henüz, düşündüğü bir üretim modeli yoktur, fakat, sanayideki düzenleme biçimlerinin değiştirilmesini tasarlar. Yeni -Freudçuların dilinde; «toplumsal yapı» ve «toplumsal etmen» sanayinin «örgütlenme biçimiyle» aynı anlama gelir; çünkü üretim tarzını belirleyen teknik buluşlar ve ilerlemelerle gelişen üretim [sanayi], insana ve onun doğal yeteneklerine göre dışsaldır.

Fromm, yabancılaşma olgusunu, öncelikle, bir yandan üretimin örgütlenme biçiminin, diğer yandan çağdaş üretim güçlerinin ve teknolojinin, insan doğasının iç gereksinimlerine yaptıkları olumsuz etkinin sonucu olarak sunar. Toplumsal yapıda değişiklik istemi, hiçbir zaman kapitalist üretim ilişkilerine dokunmaz; yalnızca, üretimin düzenlenmesi biçimine yönelmiştir. Fromm, yabancılaşma gibi karmaşık bir toplumsal sorunu irdeleme girişiminde, sınıfsal ilkeleri yadsıyarak, kapitalizmin temel taşlarından birini -özel mülkiyeti- koruyarak bu olguyu saf dışı bırakabileceğini sanır. Fromm, «üretim araçlarının toplumsallaştırılması» kuralına kesinlikle karşıdır ve çağdaş kapitalist toplumun «insancılaştırılması» için bir şema ortaya koyar. Fromm; «tüketim ve üretimin bürokratlar tarafından yönetildiği bir sanayi yerine, insanın ve onun sevgi ve adalet gibi yetilerinin gelişimini tüm toplumsal girişimlerin amacı kılacak insancıl bir sanayi»²⁶ önerir.

Yabancılaşmanın, sınıflar üstü, çağdaş toplumdaki sanayinin özelliğinden kaynaklanan, sosyo-ekonomik düzenden

bağımsız bir olgu sayılması, burjuva felsefecileri ve toplum-bilimcileri arasında oldukça tutulan bir görüştür. Bunlar, yabancılaştırmanın, sınıflı toplumdaki çelişkiler sonucu ortaya çıktığını yadsıyarak, onu öncesiz ve sonsuz bir olgu sayar, giderek sosyalist toplumda bile görülebileceğini ileri sürerler.

Yabancılaştırmanın, temelde, soyut ve yaygın bir yorumunu yansıtan bu tür düşüncelerin toplumsal amacı ve hedefi, kapitalizm ve sosyalizm arasındaki nitel farkı ortadan kaldırmak ve sosyalizme yönelmenin burjuva toplumuna özgü bir zayıflık olduğunu anlatmaktır. Fromm, gerçek durumu, gözönüne almaksızın yabancılaştırma «siyasal yapılarına bağlı olmayarak Avrupa ve Amerika'nın sanayileşmiş ülkelerinde görülür.»²⁷ diyerek kapitalizm ve sosyalizmi eş değerde kılmaya çalışır.

Kapitalist ülkelerdeki ve Sovyetler Birliği'ndeki sanayi-de düzenleme biçimlerini karşılaştırarak bazı benzer özelliklere ve bu ülkelerin ekonomik gelişmelerindeki yönelimlerine (sanayi dallarında ve büyük yatırımlarda artma; sanayinin merkezileştirilmesi vb.g.) dikkati çekerek, «Sovyetler Birliği'ndeki [düzen] devlet kapitalizmi ya da idareci, bürokratik sistem olarak adlandırılabilir.»²⁸ yorumuna varır. Fromm'a göre kapitalist ve sosyalist ülkelerde sanayi üretimi büyük merkezi yatırımların varlığına dayanmaktadır. Bu sanayi merkezleri yönetici ve bürokrat seçkinler olarak adlandırılan, mühendisler ve idareciler tarafından kontrol edilmektedir.

Sovyetler Birliği konusundaki bilgisi söylentilere ve burjuva düşünürlerinin, bu ilk sosyalist ülke için kasıtlı olarak gerçeği çarpıtan görüşlerine dayanan Fromm, kapitalizmin toplumsal sistemiyle sosyalizmi özleştirir. Bu konuda tek dayanağı, her iki sistemdeki «üretimin sanayideki yönetiminin» aynı olduğunu varsaymasıdır. Bu yöntem geniş kapsamlı sanayi birimlerinin gelişimini amaçlamaktadır. «Batı ve Sovyet sistemlerini çok gelişmiş merkezi yönetimli toplumlardaki aynı sanayileşme ve ekonomik gelişme so-

runları ile karşı karşıya kaldıklarını»²⁹ ileri sürmesi, Fromm'un, iki farklı toplumsal sistemin sosyo - ekonomik özünü hiç anlamadığını göstermektedir.

Bu tür kuramsal tartışmalar anti - komünistlerin, kapitalizmin bu utanmazlık şampiyonlarının, işine yarar. Böylece «tek sanayii toplumu» görüşünü yaymaya çalışırken bir yandan da sosyalist düşünceye güvensizlik aşılamaı amaçlarlar. Fromm, temel ilkelerde Rostov ve Aron'un çağdaş ileri sanayi toplumları konusundaki kuramlarına katılır. Oduka tutulan bu kurama göre; üretim araçlarının sahipliğı değıl, üretimin nasıl yönetileceğı sorunu önemlidir. Fromm, ortaya konulduğundan beri uygulamada geçerliliğini koruyan Marksist kuramın temel ilkelerinden biri olan; toplumsal sistemi üretim araçlarının mülkiyeti belirler, ilkesini de yadsımayı yeğler. Kapitalizm ve sosyalizm nitel yönden farklı bu iki toplumsal sistem üretimin amacı açısından da tamamen karşıttır. Sosyalist ülkelerde üretimin tek bir amacı vardır: İnsanın mutluluğı. Kapitalist ülkelerde ise insanın en değerli başarıları, çabası son çözümlemede insana karşı kullanılmakta ve çabasının ürünleri üretim araçlarının sahipleri tarafından toplanmaktadır.

Sovyetler Birliğı ve diğler sosyalist ülkelerde çalışmadaki «iş» toplumsal sürecin özünü anlıyamaması Fromm'un «ortaklaşmacı» ya da «demokratik» sosyalizm terimleri ile ters düşmesine neden olmuştur. Fromm «günümüz insanı, en temel seçimini yapmak zorundadır. Bu seçim kapitalizm ve komünizm arasında değıl, robotlukla (kapitalist ve komünist çeşitlerinin her ikisi de), insancıl ortaklaşmacı sosyalizm arasındadır.»³⁰ demektedir. Fromm, çağdaş sanayinin kapitalist toplumda ve komünist toplumdaki işleyiş biçiminin yanlış olduğuna inanır. Bu yanlışlığın giderilmesi tüm üyelerinin yönetime katılacağı, «insancıl ortaklaşmacı sosyalizm» dediğı merkezi olmayan ufak toplumsal birimler temeline dayalı bir toplumsal düzenlemeyle mümkündür. Bu tip düzenleme; «her çalışan kişinin işin daha çekici ve anlamlı hale getirilmesi için etkin ve sorumlu bir eleman olacağı, sermayenin emeğı kullanamayacağı, fakat emeğın ser-

mayeyi kullanacağı bir düzenlemedir.»³¹ diye özetlemektedir. Fromm, bu sosyalizm türüne geçişte temel nokta «üretim araçlarının sahipliği değil yönetime ve kararlara katılmaktır»³² diye tanımlamasını sürdürür.

«İnsanın çalışma sürecindeki somut işlevini incelerken» Fromm, mülkiyeti bir soyutlama sayıp bir kenara bırakırken, insan doğasının içsel gereksinimlerinin, çabalarının, mücadelesinin, insanın tarihsel etkinliğinde yatan mülkiyet biçimleriyle ilişkisi olmadığını ileri sürer. Bu düşünceden hareketle işçi ile işveren, ya da kapitalist arasında fark olmadığı kanısına varır. Fromm'a göre; «mülkiyet hakkının kapitalistten devlete yahut topluma geçmesi, aslında, işçinin konumunu önemsenmeyecek derecede etkiler.»³³ Üretim ve çalışma koşullarının örgütlenmesi işçi için çok daha büyük önem taşımaktadır. «Devletleştirme» (üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması) sosyalizm ve kapitalizm arasında temel bir ayırım değildir.»³⁴ diye yazar. Bu nedenle Fromm'un kapitalizmden insancıl sosyalizme geçişteki temel sorunu «çalışma koşullarının»³⁵ ve «çalışmanın değişmesinde» görüp üretim ilişkilerinin yapısının değişmesine hiç değinmemesi şaşırtıcı değildir. Fromm, sosyalist devrimin Marksist programına karşı bir seçenek olarak ekonomik yaşamın «insancıl düzenlenmesini» içeren ve küçük burjuva özelliği taşıyan bir program önerir. Bu, merkezileşmeye yalnızca sanayi için gerekli olan noktalarda izin verilen, insancıl boyutlardaki işyerlerini içeren «yönetim devrimi»³⁶ programıdır. Fromm'a göre yönetimdeki devrim hem çalışmanın yapısını, hem de çalışma koşullarını değiştirecek ve evrensel - birlikte - yönetime yol açacaktır. Fromm, henüz işçilere ait olmayan bir işyerinde işçilerin yönetime ve karar üretimine katılmalarına kapitalistlerin nasıl izin vereceklerini düşünmez. Bütün bunlar açık bırakılırken, kendisini ve diğerlerini «bu tür ortaklıklar için yeni biçimler bulunabilir.»³⁷ umudu ile avutmaktadır. Kapitalizmin sosyalizme dönüşümü konusundaki programında, barışçıl bir reform önerir ve toplumsal ilişkilerde zorlu radikal değişimlere karşı çıkar: «Birlikte yönetimi sağlayacak yasa, mülkiyet haklarına kı-

sıtlama getirecektir. Fakat bu haklarda herhangi devrimci bir değişim söz konusu değildir.»³⁸

«Ortaklaşmacı sosyalizm»in yapısı için temel ilke, başlangıçta belirtildiği gibi, insan yaşamının yalnızca ekonomik alanını değil, aynı zamanda, siyasal ve kültürel alanlarını da değiştirmektir. Fromm'a göre «bir alandaki ilerlemeyi kısıtlamak tüm alanlardaki ilerlemeyi de zarara uğratar.»³⁹ Fromm'un, kapitalist toplumdaki toplumsal değişimin özellikleri ve ilkeleri konusundaki bu bölümde özetlenen görüşü, onun, toplumsal felsefesinin temelidir. Yazılarının çoğunda kendi düşüncesinin Marks'tan farklı olduğunu vurgulamıştır. Fromm'un toplumsal yaşamın tüm alanlarına aynı anda değişiklik getirme konusundaki zorlama işbirliği isteği, görünürdeki radikalciliğine karşın, uygulamada, kapitalist gerçeğe uzlaşmak için bir yakarıştan öte değildir.

Gerçekten; ekonomik, siyasal ve kültürel etmenlerin birbirleriyle bağıllığını ve önemini benimsediği halde, bu etmenlerin tarihsel gelişim süreci içindeki rollerinin tanımlanması konusundaki katkısı önemsizdir. Bu üç etmen arasındaki bağı genel bir doğrulamasından öteye gitmeyen, geçerlikteki toplumsal sistemdeki işleyiş ve gelişimde en önemli, en kesin etmeni yerine oturtmakta başarısız olan bir kuram, uygulamada etkisiz, kuramsal alanda da kısır kalacaktır.

Fromm Marks'ın «üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının, kapitalist toplumdan sosyalist kooperatif topluma geçiş için sadece gerekli değil aynı zamanda yeterli koşul olduğunu»⁴⁰ yazarken yanıldığı görüşünü öne sürer. Böyle bir cümle Fromm'un yalnızca Marks'm konumunu anlamakta yanılgıya düşmekle kalmadığını, fakat, bu konumu nasıl çarpıttığını ve kabaca basitleştirdiğini de açıkça ortaya koymaktadır.

Marks, sosyalizme geçişte üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının esas koşul olduğunu belirtmiş fakat bu özel koşulun yalnız başına yeterli olabileceğini asla ileri sürmemiştir. Marksist anlayışa göre, tarihsel gelişim içinde üretim tarzı, toplumsal etkinliğin tüm aşamalarının biçimlen-

mesinde en önemli etmendir. Öncelikle, bu nedenle, yeni, sosyalist bir toplum yaratmak için, kesin belirleyici koşul ekonomik alandaki değişmedir. Fakat, Marksist kuramın toplumsal yaşamın diğer alanlarını küçümsediğini gösteren bir kanıt da yoktur. Aksine Marksist kuram, toplumsal-tarihsel sürecin, ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan karşılıklı ilişkileri olan bir organik bütün olduğunu ileri sürer ve her bir etmenin birbirini etkilediği ayrıca her birisinin özel bir yapısı olduğunu belirler. Fromm, Rusya'daki sosyalist devrimde üretim araçlarının toplumsallaştırılmasından sonra, sosyalist ilkelere aykırı biçimde kapitalist üretimin benzeri bir çeşit sanayi düzenlenmesi [organisation] uygulandığı görüşünü ileri sürerek, Büyük Ekim Sosyalist Devriminin özü ve yapısı konusundaki tüm yanılgısını açıklamaktadır. Siyasal değişme, geniş oranda, Komünist Partinin [Bolşevikler] önderliğinde, halk kitleleri tarafından tamamlanmış ve sonuçta gerçekten demokratik, son derece insancıl sosyalist toplum kurulmuştur. Marksistler üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını kendi içinde asla bir son olarak görmezler. Toplumun toplumsal ve devrimci dönüşümü sürecinde, kapitalist toplumsal ilişkiler yadsınmadığı ve ortadan kaldırılmadığı aşamada, yabancılaşmanın saf dışı bırakılması gerçekleştirilemez. Her bireyin ortak gelişimi için nitel olarak yeni gereçlerin, yeni kültürel koşulların yaratılmasına gereksinim vardır. Ekim Devrimi insan yaşamının tüm alanlarında dünyanın gördüğü en büyük toplumsal dönüşümü vurgulamaktadır. Temeldeki ekonomik ilişkilerin değişiminden, uygulamada insancıl ideallerin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Günümüzde Komünist Parti tarafından yönlendirilen, Marksist-Leninist ilkelerden ilham alan Sovyet halkı, toplumsal farklılıkların ortadan kalkacağı ve dünya üzerinde ilk defa tüm insan ırkının en soylu ve en gururlu düşlerinin gerçekleşeceği Komünist toplumu kurma çabalarını başarıyla sürdürüyorlar.

Fromm; çağdaş kapitalist toplumu eleştirirken, insanın bu toplumun çatısı altında içinde bulunduğu aşağılatıcı koşulları gözler önüne serer ve buradan hareketle toplumsal

değişiklik için zor [strest] gerekli olduğunu ileri sürer. Fromm, çeşitli fırsatlarla, açıkça ortaya koymadığı, tasarımını yineler. «Kazanılması için zor kullanılması gerekli olmayan hiçbir değişim yoktur.»⁴¹ Aslında devrime karşı çıkmadığını fakat Marksist anlamdaki devrim düşüncesine katılmadığını ileri sürer. Kendi deyimiyle, Marksist kuramda tanımlanandan daha derin, daha geniş kapsamlı bir devrim türünü desteklemektedir. Kapitalist toplumdaki devrimci değişiklikte, özel mülkiyeti koruması ve üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına karşı çıkması ile Fromm, Proudhon'un «düşüncelerde ve yüreklerde kesintisiz devrim»⁴² kavramına bağlı gibi görünmektedir. «Yüreklerimizdeki devrim yeni akıl değil fakat yeni ağırbaşlılık ve özveri istemektedir.»⁴³ diye yazar Fromm.

Böylece Fromm'un ortaya koyduğu toplumsal devrim programı, manevi ve ahlâksal silahlanmayla, kültürel yenilenmeyle ve insanın iç dünyasının değişmesiyle ilgili istemlerle sınırlanmaktadır. Fromm'a göre bu program insan doğasındaki olanakların değerlendirilmesini ve insanın yeniden doğuşunu sağlayacaktır. Sömüren ve sömürülen tüm insanlar karşılıklı kötü davranışlarını ve eski çatışmalarını unuttacak ve böylece insan doğasının içsel ilkelerine uygun biçimde toplumu değiştirmek coşkusu ile hepsi bir araya geleceklerdir.

Kapitalist sistemi düzeltme sorununu böylece, tüm toplumsal sistemde değişime kendiliğinden yol açacak olan psikolojik alandaki devrim sorununa indirgedikten sonra, Fromm, çağdaş kapitalizmde saklı çelişkileri, her koşulda, haklı bulmaya başlar. Ve bu çelişkileri yok etmek için kitleler tarafından girilen somut mücadeleyi ve gerçek çabaları suçlar. Ona göre bu tür bir devrim için soyut sloganlar ve toplanma çağrıları hiçbir sonuç getiremez, olsa olsa devrimci hareket için zararlı olur. Çünkü; çalışan kitleleri sömürücü sınıfa, toplumsal ve devlet köleliğinin her türüne karşı etkin siyasal ve ekonomik savaşımdan ayırır.

Yeni-Freudçuların kendileri tarafından da ortaya konulduğu gibi bu «insancıl» devrimin bir de ters yüzü vardır. Bu

devrim sınıf savaşımını içermediği gibi kapitalist toplumun sürmesini isteyen güçlere karşı çıkan tüm direnişlerin bastırılmasından yanadır. Ayrıca, kapitalist toplumu savunur, onaylar, beğenir ve varolan gerçeğin benimsenmesi içinde çağrıda bulunur.

Fromm'un kapitalizmin barışçıl dönüşümüne inancı ve psiki üretim ilişkilerini kırarak bir radikal devrimci girişim olmadan gerçekleştirilebilecek «insancıllaştırılmış» kapitalizm şemasını tüm gücüyle savunması, kendisi istese de istemesi de, onu, eleştirdiği toplumun savunucusu durumuna düşürür.

Fromm'un çağdaş kapitalist topluma karşı eleştirel tavrından söz ederken, aynı zamanda sosyalist ideallere bağlı olarak ifade ettiği düşüncelerin ve bu ideale ulaşma yollarının ve araçlarının ütöpik karakterini gözden kaçırmak yanlış olur. Fromm'un kapitalizmdeki toplumsal çelişkileri çözmek için ileri sürdüğü yöntem çok güçsüzdür, soyuttur ve günümüzün somut, canalcı sorunlarına yanıt getirmekten çok çok uzaktır. Herşey bir yana Fromm'un çizdiği sosyalizme geçiş görüntüsü, gerçeküstü ve düşseldir. Sosyalizmin kapitalizmin yerini alması sürecinde, gerçek itici güç konusunda billurlaşmış düşüncelerin ve ilkelerin yokluğu, Fromm'un kapitalist toplumun değişimi programını yalnızca kuramlara aykırı kılmakla kalmaz, fakat toplumsal pratik açısından da zararlı hale getirir.

18. ve 19. yüzyılda, ütöpik sosyalizmin çeşitli biçimlerinde bazı eklentiler olmuştur. Bilimsel sosyalizmin, Marksist kuramın uzun bir deneme süresinden beri dimdik ayakta durduğu günümüzde, sınıf mücadelesi mutlaklıdır. Ve yukarıda belirtilen türde görüşler yalnızca bilimsellikten uzak değil aynı zamanda karşıdevrimci görüşlerdir de.

Yeni-Freudçuların «insancıl demokratik sosyalizm» kuramından kaynaklanan anlayış, yalnızca kapitalizmin pekiştirilmesi için çarpık yollar önermekle kalmayıp, kapitalizmden sosyalizme aşamalı geçişte hayalci bir tablo çizmekte ve böylelikle toplumsal görüşlere zarar vermektedir. Fakat en önemlisi bunların, tek gerçek sosyalizm kuramının kendi ku-

ramları olduğunu ileri sürmeleri ve sosyalist yapı uygulamasında doğmuş Marksist-Leninist kuramın doğruluğunu açıkça yadsıma- larıdır. Fromm, çok sayıda ülkede varolan ve gerçekten başarı ile gelişen asıl sosyalist düzen yerine kendi soyut «sosyalizm modelini» önerir.

Genelde, soyut insâncılık savunucuları liberal-burjuvalarda olduğu gibi, Fromm'un çalışmalarının tipik bir özelliği de, Marks'm tarihsel materyalizminin «yeniden eleştirisi» ni yapması ve tüm kendi farklı «değerlendirmelerini» biçimlendirerek okuyucularına tek, doğru Marksist felsefe olarak sunmasıdır.

Bilimsel sosyalizm kuramı Fromm tarafından «varoluşçu insancılık» olarak verilir. «Marks'm sosyalizm kavramı, tüm varoluşçu felsefede olduğu gibi, insanın yabancılaşmasına bir karşı çıkıştır.»⁴⁴ Bu açıdan Fromm, Marks, Kierkegaard ve Nietzsche'yi varoluşçu insancıl görüşü paylaşan düşünürler olarak tek ve aynı kalıba koymaya çalışmaktadır. «Marksist düşünciyi, dünyasal dilde peygambere ait - dinsel görev»⁴⁵ varsayarak ve Marks'tan alıntı yaparak, insanın, özünde zaman - dışı olan, bir yorumunu ortaya koyar ve görüşlerini şöyle sürdürür: «Marks'ın amacı, sosyalizm. aslında 19. yüzyıl dilinde, peygamberimsi bir kehanetten başka bir şey değildir.»⁴⁶ Fromm'un düşüncesine göre «Marks'ın ve -onun insancıl felsefesine dayanan- bir bütün olarak Marks'ın doğru şekilde yeniden değerlendirilmesi»⁴⁷, Marksist felsefenin sınırlarının çizilmesi, ancak varoluşçu bir yaklaşımla başarılabilir.

Marks'm yapıtlarının değerlendirilmesi ve yorumlanması görevini üstlenen, Marks adına hareket eden ve kendini «Marksist» olarak tanıtan Fromm; pratikte Marks'ın tüm dünya görüşünü ve gerçek düşüncelerini çarpıtmıştır.

Fromm, Marks'ı varoluşçu - antropolojik açıdan yorumlarken, onun ilk dönemindeki ekonomik ve felsefi el yazmalarına dayanır ve Marks'ın sonraki ekonomik ve siyasal kuramlarında ayrıntıları ile tartışılan ve tümünün hatalı olduğu ortaya çıkan bu ilk dönemdeki felsefi ilkelerle sonrakiler ara-

sında ayırıcı bir çizgi çekmeye çalışır.* Fromm'a göre gerçek Marksizm, Marksizmin antropolojik doğalcı - insancıl biçimidir. Fromm, Marks'ın tarih değerlendirmesini «antropolojik bir değerlendirme»⁴⁸ olarak kabul eder, «emek» ve «sermaye» gibi öncül ekonomik sınıflama olarak değil, antropolojik bir sınıflama⁴⁹ olarak varsayar. Ayrıca sosyalizmi «insanın kendi özünü gerçekleştirdiği» ve dinsel ifade biçimi ile, insanın tanrıya dönmesinden başka birşey olmayan, «kendi özüne dönüş»⁵⁰ toplumu olarak ortaya koyar. Tüm çabasıyla Marksist tarih anlayışını bir «antropolojik dünyevi eskatoloji» olarak sunmaya çalışır. Fromm'un Marks'ın felsefi mirasını değerlendirirken yaptığı tutarsızlıklar, kendi kendilerinin savunusunu yapmaktadırlar.

Fromm, Batılı okuyucuya Marksizm konusunda pek az bilgi verirken pek çok yazısında Marksizmin Yeni - Freudçu soyut insancıl çevirimini (versixon) sunar. Yeni - Freudçu toplumsal - felsefe bugün oldukça moda bir eğilim olan, Marks adına Marksizmin yalanladığı, çağdaş burjuva felsefesinin bir parçasıdır. Marksizmin özünü saptırdıklarına inandığı «Sovyet revizyonistlerine» karşı Marks'm «insancılığını» korumak amacıyla yola çıkan Fromm, Marks'ın toplumsal - felsefi yorumlarını devrimci içerikten yoksun bırakmayı amaçlamaktadır. «Siyasal devrim düşüncesi, özel olarak Marksizme ya da sosyalist görüşe ait olmayıp son üçyüzyıldır burjuva toplumunun ve orta sınıfların geleneksel düşüncesidir.»⁵¹ Bu görüş Marks'ın toplumsal - politik programını, Marksist hümanizmanın karşısına dikmekten başka nedir ki? Fromm, siyasal devrim düşüncesinin, Marksist hümanist felsefenin ruhuna yabancı olduğunu ve Marksizme dışardan eklendiğini anlatmaya çalışır. Çalışmalarının çoğunda «Sağlıklı Toplum», Marks'm İnsan Kavramı ve diğerleri - sosyalizme geçişle ilgili olarak siyasal güç ve şiddetin rolünü abartılı biçimde değerlendirerek, çeşitli fırsatlarla Marks'ı eleştirir.

Fromm, Marks'ı «doğru» değerlendirme görevini üstle-

* Ayrıntılı bilgi için bkz: *Sosyalizm Ve Hümanizm, Sorun Yayınları*.

nir. Bu kadarla da kalmaz «gerçek» Marksizme ulaşmayı engelleyen kendisine göre «yanlış», «gereksiz» ya da «fazlalık» lardan Marksizmi arındırma zorunluluğunu duyar. Bu amaçla Marksizmin temel ilkelerini ve görüşlerini oluşturan ne varsa dışarı atılır. Örneğe; devrimin motor güçleri ve yapısının açıklanması, işçi sınıfının devrimci rolü kavramı, sosyalizm için mücadelede taktik ve strateji, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması ve proletarya diktatörlüğü ilkesi.

Marksizmi, Marksistlerden korumak üzere gösterişli bir girişimle Fromm Marks'm sosyalizm kuramı ile bir yandan bu kurama Lenin'in sonraki katkıları, bir yandan da Sovyetler'deki uygulamanın ilkelere getirdiği tamamlama arasındaki hâlâ varolan çelişkileri göstermeye çalışır. «Sosyalizmin Leninist gelişimi yeni bir sosyalist görüşten çok, devlet ve siyasal güç konusundan burjuva anlayışının gerilemesini getirir.»⁵² Marksist - Leninist kuramın ışığı altında gelişen ve biçimlenen sosyalist toplum örneğine ve sosyalist ülkelerdeki toplumsal yapıda daha sonra ortaya çıkan kavramlara Fromm karşı çıkmaktadır. Günümüzde sosyalist ülkelerdeki toplumsal ve siyasal sistemleri Marks'ın hümanizmine ters sistemler olarak görmektedir. Bu tür bir görüşü yazılarında Marks'm hümanist felsefesinin savunucusu ve başarıışçısı rolü üstlenmeye çok hevesli bir kuramcının ileri sürmesi şaşırtıcıdır.

Fromm, Marksizmi «insancıllaştırma» ve «temizleme» görevini üstlendiğini varsayarak Marksizmi siyasal içeriğinden ve canlılığından yoksun bırakmaya çabalar. Böylece de onu burjuvazi için zararlı olamayacak soyut söz yığını haline getirir. Günümüzün ateşli ideolojik mücadele bağlamında liberal burjuva; «insancıl demokratik sosyalizm» için savaş, gibi soyut sloganlarla maskelenen böylesi bir Marksizmi okuyup değerlendirmektedir. Aslında «insancıl demokratik sosyalizm» kavramı aynı zamanda varolan sosyalizme açıkça karşı, son derece de tehlikeli bir ultra-modern anti-Marksizm türü, çok ustalıkla kotarılmış bir sahte Marksizm getirmektedir. Çağdaş anti-Marksizm liberal burjuva kuramcılarının,

özellikle Fromm'un uyguladığı belirgin bir yöntem de, Marksizme doğrudan açık, geniş kapsamlı bir biçimde karşı çıkamamaktır. Bu kuramcılar güçlü burjuvaziyle ilgilerini açıkça vurgular, Marksizme karşı düşmanca tavırlarını gizlemek için gayret sarfetmezler, fakat karşı çıkışlarını, Marksizmi yadsımlarını «gerçek», «geliştirme», «düzeltme», «yenileme» lafları ile Marksizmin hakkını savunma mücadelesi adı altında gizlerler. Bu tip anti-Marksizm, son zamanlarda açıkça karşı çıkmanın, yadsımanın, kapitalist ülkeler halkları arasında pek tutulmadığını farkedenden burjuva kuramcıları içinde gittikçe daha fazla yaygınlaşmaktadır. Bunlar tüm güçlerini, Marks'ın yapıtlarının çarpıtılmış biçimlerde ortaya çıkarmak için, bütün fırsatlardan yararlanmaya yöneltmişlerdir. Burjuva kuramcıların kitlelerin aklını nasıl karıştırdıkları ve nasıl yanılttıkları açıkça ortadadır.

Fromm, Marks'm diyalektik materyalist felsefesinin özünü çarpıttıktan ve antropolojici, psikolojici ve metafizikci materyalizm kuramlarını öznel idealist ilkeleri için temel yöntemler olarak seçtikten sonra, hâlâ kapitalist toplumdaki dönüşümü ve toplumsal değişimin öznesini çözümlemeyi, hatta doğru olarak biçimlendirmeyi de başaramamıştır. Onun sosyalist yapı düşüncesi, soyut ahlâksal duygular yığını, gerçek dünyayla ilgisi olmayan ahlâk kuralları bütünüdür. Fromm, kapitalizmin kusurlarını ortaya koyarken acımasızdır ve kapitalist toplumda, hayatın tüm alanlarında değişimin gerekliliğinin farkındadır. Tüm çabasıyla şimdilik, psikoanalistler tarafından yönlendirilecek insancıl aydınlatmaya umutlarımızı bağlamaya çalışır. Fromm'un saf inancı toplumda akıllı ve tedbirli nasihatçiler rolü verilecek bu psikoanalistlerin eğitiminden sonra, kapitalistlerin ve işçilerin yeni bir toplum kurmak için bir araya gelerek insancıl bir ruh içinde güçlerini birleştirecekleri doğrultusundadır. Bu görüş, onun tarihsel gelişim sürecinin gerçek özünü anlamaktaki tüm yanılgısını ortaya çıkarmaktadır.

Fromm'un Yeni-Freudçu toplumsal felsefesi ve toplumsal-politik yorumlarının kuramsal ilkeleri, kendisini Marksist olarak göstermesinden kaynaklanır. Aslında Marks'm gö-

rüşlerine katılmaz. Fromm'un sınıf sorununu gözden kaçırarak antropolojik - psikoloji ve soyut insancılık görüşleri, tarihsel gelişimin özünü kavramasına engel olmuştur. İnsanın kapitalist toplumdaki trajik yazgısını tanımlarken, kapitalist toplumun dönüşümü için toplumsal güçlerin ve toplumsal üretim araçlarının belirleyici olduğuna işaret etmez.

Çağdaş kapitalizmin kusurlarının gerçek nedenlerini açığa çıkaran Marksist kuram aynı zamanda toplumsal devrimi gerçekleştirecek güçleri ve insancılığın gerçek ideallerinin uygulamadaki anlamını ve yolunu gösterir. Kapitalist toplumun devrimci değişimini etkileyecek gerçek tarihsel güç, Marksist - Leninist kuramla donatılan işçi sınıfıdır.

Marksist kuramda «insan» ve «insancılık» gibi kavramlar, soyut, tarihdışı kavramlar değildir. Bu terimler gerçek toplumsal ilişkileri vurgularlar. Marksist - Leninist kuram bu kavramları somut tarihsel içeriklerine kavuşturur. Marksist hümanizm, toplumdaki sınıf güçlerinin birbirleriyle ilgilerini iyi değerlendirir. Emekçi kitlelerin devrimci etkinliğine sıkıca bağlıdır ve işçi sınıfının ve onun partisinin önder rolünü benimser. Öncelikle bu özellikler nedeni ile militan devrimci ve yaratıcıdır. Marksist hümanizm en yüce bir insancılık biçimidir.

Fromm tarafından övülerek tanıtılan soyut insancılık, klasik burjuva insancılığının, romantizminin, aydınlanmasının bir çeşit yeniden doğuşudur. Ve sınırlarını Marksizmin çoktan aştığı, insancılığın gelişim süreci içinde gerilerde kalmış bir aşamaya yeniden dönüştür. Fromm'un çalışmaları, somut tarihsel, toplumsal kavramlara sırt çevrildiği zaman, soyut insancıl felsefenin kişiyi nerelere getirdiği, belirsiz, doğruluğu kanıtlanmamış burjuva liberal deyimlerini nasıl somut tarihsel, toplumsal kavramların yerine oturtmaya çalıştığını sergilemektedir. Yeni - Freudçu toplumsal felsefe «orta yol» ve bir «üçüncü yol» araştırırken, sınıf mücadelesi ile belirlenmiş, uzun süreç içinde biçimlenen gerçek devrimci sosyalist düşünceye karşı çıkar. Toplumsal gelişimin tarihsel deneyimini yorumlarken, çabalarını, bir yandan anti - komünizme, bir yandan da revizyonizmin çeşitli tiplerine

çekilen Marksist - Leninist kuramın içerdığı hümanizme karşı yöneltilir.

Gerçek hümanizm, insanlığın mutluluğu ve refahı için belirsiz, kesin olmayan çözümler içermez. Aksine uzlaşmaz sınıflı toplumun tüm adaletsizliğinden, zulmünden, acımasızlığından insanı kurtaracak toplumsal değişimin gerçek yöntemini araştırır. Tarihte ilk kez Marksizm, komünist toplumun yapısı ve sosyalist devrim ile insancılık düşüncesini bağdaştırmıştır. Böylelikle karmaşık toplumsal olguları anlamak ve somut tarihsel ideali gerçekleştirmek için toplumsal gerçeğin değişmesini öngören ve bu yolda tarihsel etkinliği yönlendiren pratik bir temel oluşturma olanağı doğmuştur.

Günümüzde; yaşamını gerçekçi etkin ve pratik devrimci hümanizm görüşünü içeren sosyalist devrim ilkesine bağlamayan ve diyalektik materyalist dünya görüşünü benimsemeyen birine gerçek hümanist denilemez.

S O N U Ç

Fromm'un toplumsal felsefesinin yorumu, tüm soyut insancıl kavramlara da uygulanabilir. Daha önce değinildiği gibi, Batı'da oldukça yaygın olan liberal burjuva dünya görüşü de bu yorumla açıklanabilir. Fromm'un küçük burjuva dünya görüşü derin ve uzlaşmaz çelişkiler içermektedir. Bir yanda çağdaş kapitalist toplumun eleştirisi, bu toplumdaki kötülükleri kökten ortadan kaldırma istemi, bir yanda da bu kötülüğün ortadan kaldırılması için sonuç getirmeyecek maneviyatçılık, hayalci yollar ve araçların önerilmesi söz konusudur. Ayrıca Marksist - Leninist kuramda belirtilen toplumsal gelişimin uygulamadaki devrimci deneyimini küçümseme çabası ve nihayet Marksizmi devrimci özünden yoksun kılmak amacı ile soyut insancıl, belirsiz liberal burjuva tartışmalarını, uzun uzun verme uğraşı, bu çelişiklere eklenebilir. Erich Fromm'un toplumsal felsefesi, çok çeşitli öğelerin karmaşık bir bileşiminden oluşur. Bu nedenle, bu felsefe tek yönlü olarak değerlendirilmemelidir. Evrimin ve gelişiminin diyalektiğini, Marksizm ile ve günümüzün çok çeşitli sosyo-politik hareketleri ile ilişkilerini gözönünde tutmak gerekir.

Erich Fromm'un felsefesinin olumlu yanı, çağdaş burjuva toplumsal felsefesini eleştirme eğilimi ve kapitalist düzendeki toplumsal kusurları ve kötülükleri ortaya koymasıdır. Genel demokratik hareketin bir parçası olarak, özgürlük, saygınlık ve mutluluk konusundaki evrensel özellikte, ilgi çekici görüşleri sınıf bilincinin artmasına ve bir derecede yardımcı olabilmiş ve Fromm'un soyut insancıl [hümanist] görüşü çeşitli toplumsal gruplardan pek çok yandaş bulabilmiştir.

Fakat kapitalizme karşı somut siyasal mücadeleyi içeren pratik göreve karşı olduğu an, bu toplumsal felsefenin

etkisiz hayalciliği apaçık ortaya çıkmaktadır. Fromm'un soyut insancıl toplumsal teorisinin kısırlığı, tarihsel tahminlerinin ve toplumsal - kuramsal yorumlarının geçersizliğinde de kendini göstermektedir. Bir küçük burjuva ideali olan «ortaklaşmacı» ya da «demokratik» sosyalizm, ahlâkın düzelmesi ve bireylerin toplumsal tedavi yardımı ile yeniden doğuşu için bir yakarıştır. «İnsancıl psikoanaliz» propagandası, spekülâtif soyut bir tasarımdır. Çünkü; toplumsal sürecin gerçek diyalektiği ve ileriye doğru olan hareketini yansıtmaz ve toplumsal gelişimin gerçek yasalarından kaynaklanmaz.

Toplumsal sorunların çözümüne soyut yaklaşımlar getirmek yerine, insana gerçek insancıl toplumsal ilişkiler yaratmak umudu getiren bilimsel Marksist - Leninist kuramla karşılaştırıldığında, Fromm'un toplumsal felsefesi, kapitalist toplumu bilimsellikten uzak bir biçimde çözümleyen ve değiştirmeyi amaçlayan hayalci bir sistemdir. Fromm'un felsefe ve siyasi alanlarındaki kuramsal yorumlarında, uygulamada kanıtlanmış ve yaşama geçirilmiş Marksist - Leninist kuramın temel ilkelerini önemsememesi, geniş halk kitlelerinin yanlış yönlendirilmesine hizmet etmektedir.

Fromm'un soyut insancıl kuramındaki kısırlık, öncelikle, kapitalizmdeki kötülüklerin, hataların nedenlerini ortadan kaldırmak için önerdiği araçların ve izlenecek yolların yetersizliğinde yansımaktadır. Bu konum, onu, sosyo - politik tartışmalarında kaba gürültücü bir tepki göstermeye itmiştir. Böylece Fromm, Marksist kuramda formüle edilen devrimci toplumsal gelişimin pratik deneyimlerini aşağılayarak, genelde, insan ve insancılık konusundaki soyut görüşlerinin de yardımıyla Marksizmin devrimci içeriğini kötülemeye girişir; belirsiz karmaşık burjuva deyimleri içinde, somut tarihsel tanımlamalar ve kavramlar kullanarak Marksitleri kandırmaya çabalar. Marksizme ve Leninizme karşı oluşu, Marksist - Leninist kuramın devrimci özünü akıllıca çarpıtma çabalarında kendini göstermektedir.

Toplumun devrimci dönüşümünün öz yapısı bu tür soyut insancıl kuramlarla kesinlikle açıklanamaz. Ve toplumun

devrimci gelişimi için izlenmesi gereken doğru yol, temelde bilimsel olmayan bir kuram yardımıyla belirlenemez. Marksizmi, «liberalleştirmeyi» ve «demokratikleştirmeyi» amaçlayan her türlü girişim, son çözümlemede, anti-komünist niteliktedir. Bu girişimler Marksizmi kötülemeye ve kitleler üzerindeki etkisini zayıflatmaya yöneliktir. Lenin'in yazdığı gibi «Marksist doktrin herşeye kadirdir [omnipotent]. Çünkü o doğrudur. Geniş kapsamlı ve uyumludur ve insanlara batıl itikat, gericilikle ya da burjuva baskısının savunulmasıyla hiçbir şekilde uyuşmayan bütünsel bir dünya görüşü sağlar.»¹ Marksist - Leninist görüşlerin çekiciliğini hiç bir şey zayıflatamaz, çünkü bu düşünceler yaşam gerçeğinin kendisini yansıtır. Ve gerçek asla yenilmez.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN DİP NOTLARI

- 1 — Sigmund Freud, «'Uygar' Cinsel Ahlak ve Modern Nevroz» Cinsellik ve Sevgi Psikolojisi, New York, 1963, S. 25; (Sigmund Freud, Uygarlık ve İçermedikleri, New York, 1962, S. 44, 51; Sigmund Freud, gelecek zamandan Bir Aldatıcı Görünüş, New York, 1964, S. 11).
- 2 — Sigmund Freud, Cinsellik ve Sevgi Psikolojisi, S. 25.
- 3 — Sigmund Freud, Uygarlık ve İçermedikleri, S. 44.
- 4 — Aynı kitap, S. 62.
- 5 — Aynı kitap, S. 69.
- 6 — Aynı kitap, S. 80.
- 7 — Norman O. Brown, Ölüm Karşı Hayat, Middletown, 1959, S. 16.
- 8 — Sigmund Freud, Uygarlık ve İçermedikleri, S. 81.
- 9 — Sigmund Freud, Musa ve Tektanrıcılık, New York, 1939, S. 128.
- 10 — Sigmund Freud, «Psikoanalizin Bir Güçlüğü», Bütün Eserleri, Cilt. 12, Frankfurt - am - Main, 1966, S. 12.
- 11 — Harry K. Wells, Psikoanalizin Başarısızlığı, New York, 1963, S. 103.
- 12 — Karen Horney, Psikoanalizde Yeni Yollar, New York, 1939, S. 8.
- 13 — Erich Fromm, «Nevrozun Bireysel ve Toplumsal Kaynakları», Tabiat, Toplum ve Kültürde Kişilik, New York, 1971, S. 516.
- 14 — Erich Fromm, İnsanın Yüreği, London, 1965, S. 14 - 15.
- 15 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, New York, 1955, S. VIII.
- 16 — Harry K. Wells, Psikoanalizin Başarısızlığı, New York, 1963, S. 136.
- 17 — Karen Horney, Günümüzün Nörotik (Sinirli) Kişiliği, New York, 1937, S. IX.
- 19 — Karen Horney, Psikoanalizde Yeni Yollar, S. 7.
- 19 — Aynı kitap, S. 9, 13.
- 20 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, New York, 1962.
- 21 — Aynı kitap, S. 12.
- 22 — Erich Fromm, Özgürlükten Kaçış, New York, 1971, S. 23.
- 23 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 11.
- 24 — Erich Fromm, Özgürlükten Kaçış, S. 21.
- 25 — Aynı kitap, S. 8.
- 26 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 9.
- 27 — Erich Fromm, «Marks'ın Teorisine Hümanist Psikoanalizin Uygulanması», Sosyalist Hümanizm, Bir Uluslararası Sempozyum. Yayınlayan Erich Fromm, New York, 1966, S. 229.
- 28 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 12.
- 29 — Aynı yerde.
- 30 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 26.

- 31 — Erich Fromm, «..... Uygulanması», A.g.e. S. 229.
 32 — Erich Fromm, Marks'ın İnsan Kavramı, New York, 1961, S. 13
 33 — Aynı kitap S. 3.
 34 — Aynı kitap S. 5.
 35 — Aynı kitap S. 11.

İKİNCİ BÖLÜMÜN DİP NOTLARI

- 1 — Erich Fromm, Özgürlükten Kaçış, S. 22.
 2 — Erich Fromm, Kendisi İçin İnsan, New York, 1964, S. 45.
 3 — Erich Fromm, İnsanın Yüreği, S. 116.
 4 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 14.
 5 — Aynı yer.
 6 — Aynı kitap, S. 28.
 7 — Erich Fromm, Özgürlükten Kaçış, S. 27.
 8 — Aynı yer.
 9 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 29.
 10 — Aynı yer.
 11 — Erich Fromm, İnsanın Yüreği, S. 117.
 12 — Aynı yer.
 13 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 25.
 14 — Erich Fromm, İnsanın Yüreği, S. 120.
 15 — Aynı yer.
 16 — Erich Fromm, D. T. Suzuki ve Richard de Martino, Zen Budizm ve Psikoanaliz, New York, 1960, S. 87.
 17 — Sağlıklı Toplum, S. 29.
 18 — Aynı kitap, S. 25.
 19 — Erich Fromm, İnsan Kendisi İçin, S. 46 - 50.
 20 — Erich Fromm, İnsanın Yüreği, S. 119.
 21 — Erich Fromm, D.T. Suzuki ve Richard de Martino, Zen Budizm ve Psikoanaliz, S. 91.
 22 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 37.
 23 — İnsan Kendisi İçin, S. 219.
 24 — Aynı kitap, S. 218.
 25 — Erich Fromm, İnsanın Yüreği, S. 123.
 26 — Erich Fromm, Kendisi İçin İnsan, S. 218.
 27 — Aynı kitap, S. 148.
 28 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 14.
 29 — Karl Marks, 1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları, Moskova,
 30 — Erich Fromm, Erkekler Yenebilecek mi?, 1961, S. 70.
 31 — Sağlıklı Toplum, S. 70.
 32 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 31.

- 33 — Karl Marks ve Frederik Engels, Seçme Eserler, Cilt. 1, Moskova, S. 131.
- 34 — Aynı kitap, S. 14.
- 35 — Karl Marks, 1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları, S. 91.
- 36 — Karl Marks, Felsefenin Sefaleti, Moskova, 1962, S. 91.
- 37 — Karl Marks, 1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları, S. 91.
- 38 — Aynı kitap, S. 37 - 38.
- 39 — Karl Marks Frederik Engels, Alman İdeolojisi, Moskova, 1968, S. 31.
- 40 — Karl Marks, 1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları, S. 67.
- 41 — Karl Marks ve Frederik Engels, Alman İdeolojisi, S. 234.
- 42 — Karl Marks, 1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları, S. 68.
- 43 — Aynı kitap, S. 93.
- 44 — Aynı kitap, S. 92.
- 45 — Karl Marks ve Frederik Engels, Alman İdeolojisi, S. 338.
- 46 — Aynı yer.
- 47 — Karl Marks ve Frederik Engels, Seçme Eserler, Cilt. 2, Moskova, 1973, S. 224.
- 48 — V. I. Lenin, Toplu Eserler, Cilt. 1, S. 416.
- 49 — Aynı kitap, S. 416 - 17.
- 50 — Karl Marks ve Frederik Engels, Alman İdeolojisi, S. 86.
- 51 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 14.
- 52 — Erich Fromm, D. T. Suzuki ve Richard de Martino, Zen Budizm ve Psikoanaliz, S. 88.
- 53 — Karl Marks ve Frederik Engels, Kutsal Aile, Moskova, 1975, S. 110.
- 54 — Karl Marks ve Frederik Engels, Alman İdeolojisi, S. 487.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DİP NOTLARI

- 1 — Herbert Marcuse, Eros ve Uygarlık. Freud Üzerine Felsefi Bir Araştırma, New York, 1956, S. XI.
- 2 — Kültür ve Sosyal Karakter, Yayınlayanlar, Seymour Martin Lipset ve Leo Lowenthal, Clencoe, 1961, S. 44.
- 3 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 78.
- 4 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 83.
- 5 — Erich Fromm, İnsan Kendisi İçin, S. 59.
- 6 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 79.
- 7 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 79.
- 8 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 83.
- 9 — Aynı kitap, S. 82 - 83.
- 10 — Erich Fromm, Özgürlükten Kaçış, S. 305.

- 11 — Erich Fromm, *Sevmek Sanatı*, New York, 1962, S. 26.
- 12 — Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, S. 313.
- 13 — Erich Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*, S. 81.
- 14 — Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, S. 307.
- 15 — Erich Fromm, «..... Uygulanması», aynı kitap, S. 233.
- 16 — Erich Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*, S. 87.
- 17 — Karl Marks ve Frederik Engels, *Seçme Eserler*, Cilt. 3, Moskova, 1973, S. 502.
- 18 — Erich Fromm, *Tanrılar Gibi Olacaksınız. Tevrat ve Geleneğin Radikal Bir Açıklaması*, New York, 1966, S. 92.
- 19 — Aynı yer.
- 20 — Aynı kitap, S. 95.
- 21 — V. I. Lenin, *Toplu Eserler*, Cilt. 1, S. 129 - 332.
- 22 — V. I. Lenin, *Toplu Eserler*, Cilt. 1, S. 410.
- 23 — V. I. Lenin, *Toplu Eserler*, Cilt. 1, S. 410 - 411.
- 24 — V. I. Lenin, *Toplu Eserler*, Cilt. 27, S. 276.
- 25 — Karl Marks ve Frederik Engels, *Alman İdeolojisi*, S. 94.
- 26 — Karl Marks ve Frederik Engels, *Seçme Eserler*, Cilt. 3, S. 367.
- 27 — Erich Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*, S. 98.
- 28 — Erich Fromm, «..... Uygulanması» A.g.e., S. 240.
- 29 — Erich Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*, S. 88.
- 30 — Aynı kitap, S. 115.
- 31 — Aynı kitap, S. 121.
- 32 — Aynı kitap, S. 127.
- 33 — Aynı yer.
- 34 — Erich Fromm, D.T. Suzuki ve Richard de Martino, *Zen Budizm ve Psikoanaliz*, S. 98.
- 35 — Erich Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*, S. 128.
- 36 — Aynı yer.
- 37 — Erich Fromm, D.T. Suzuki ve Richard de Martino, *Zen Budizm* S. 107.
- 38 — Erich Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*, S. 132.
- 39 — Aynı kitap, S. 133.
- 40 — Horney, Sullivan ve Erickson'un yapıtlarına başvuru.
- 41 — Erich Fromm, D. T. Suzuki ve Richard Martino, *Zen Budizm* S. 98.
- 42 — Erich Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*, S. 123.
- 43 — Karl Marks ve Frederik Engels, *Alman İdeolojisi*, S. 61.
- 44 — Aynı Kitap, S. 63.
- 45 — Karl Marks ve Frederik Engels, *Alman İdeolojisi*, S. 61.
- 46 — Karl Marks ve Frederik Engels, *Seçme Eserler*, Cilt. 3, S. 366.

- 17 — V. I. Lenin, Toplu Eserler, Cilt. 24, S. 268.
- 18 — Aynı kitap, Cilt. 5, S. 316.
- 19 — V. I. Lenin, Toplu Eserler, Cilt. 23, S. 241.
- 20 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 133.
- 21 — Karl Marks ve Frederik Engels, Alman İdeolojisi, S. 62.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN DİP NOTLARI

- 1 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 124.
- 2 — Erich Fromm, Marks'ın İnsan Kavramı, S. 43 - 58.
- 3 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 120.
- 4 — Aynı kitap, S. 143.
- 5 — Aynı kitap, S. 124.
- 6 — Erich Fromm, İsa Doğması, New York, 1963, S. 101.
- 7 — Erich Fromm, The Saurday Evening Post'da 25 Temmuz, 1 Ağustos, 1964, S. 8.
- 8 — Erich Fromm, Marks'ın İnsan Kavramı, S. 43 - 44.
- 9 — Erich Fromm, The Saturday Evening Post'da 25 Temmuz, 1 Ağustos, 1964, S. 8.
- 10 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 16.
- 11 — Erich Fromm, Özgürlükten Kaçış, S. 159.
- 12 — Karl Marks ve Frederik Engels, Kutsal Aile, S. 51.
- 13 — Aynı yer.
- 14 — Erich Fromm, Tanrılar Gibi Olacaksınız, S. 70.
- 15 — Harry K. Wells, Psikoanalistlerin Başarısızlığı, S. 176.
- 16 — Aynı kitap, S. 191.
- 17 — Aynı kitap, S. 192.
- 18 — Karl Marks, Kapital, Cilt. 1, Moskova, 1974, S. 474.
- 19 — Erich Fromm, İsa Dogması, S. 103.
- 20 — Erich Fromm, Tanrılar Gibi Olacaksınız, S. 19.
- 21 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 134.
- 22 — Harry K. Wells, Psikoanalistlerin Başarısızlığı, S. 134.
- 23 — Erich Fromm, Sevme Sanatı, S. 132.
- 24 — Erich Fromm, İsa Dogması, S. 102.
- 25 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 277.
- 26 — Erich Fromm, The Saturday Evening Post'da 25 Temmuz, 1 Ağustos, 1964, S. 10.
- 27 — Erich Fromm, Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde, S. 59.
- 28 — Erich Fromm, Erkekler Başarabilecek mi?, S. 76.
- 29 — Erich Fromm, Erkekler Başarabilecek mi?, S. 81.
- 30 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 363.

- 31 — Aynı kitap, S. 283 - 284.
- 32 — Aynı kitap, S. 323.
- 33 — Aynı kitap, S. 331.
- 34 — Erich Fromm, Erkekler Başarabilecek mi?, S. 31.
- 35 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 331.
- 36 — Erich Fromm, İsa Dogması, S. 102.
- 37 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 361.
- 38 — Aynı kitap, S. 324.
- 39 — Aynı kitap, S. VII - IX.
- 40 — Aynı kitap, S. 265.
- 41 — Aynı yerde.
- 42 — Aynı kitap, S. 252.
- 43 — Aynı kitap, S. 344.
- 44 — Erich Fromm, Marks'ın İnsan Kavramı, S. 63.
- 45 — Erich Fromm, Sağlıklı Toplum, S. 236.
- 46 — Erich Fromm, Marks'ın İnsan Kavramı, S. 5.
- 47 — Aynı kitap, S. 72.
- 48 — Aynı kitap, S. 13.
- 49 — Aynı kitap, S. 40.
- 50 — Aynı kitap, S. 30.
- 51 — Erich Fromm, sağlıklı Toplum, S. 260.
- 52 — Aynı kitap, 259.

SONUÇ BÖLÜMÜNÜN DİP NOTLARI

- 1 — V. İ. Lenin, Toplu Eserler, Cilt 19, S. 23.

SORUN YAYINLARI

- 1 HELSİNKİ KONFERANSI Tutanaklar ve Nihai Belge 40.—
- 2 DAVRANIŞLARIMIZIN KÖKENİ (2. Baskı) Dr. Serol Teber 100.—
- 3 BUGÜNKÜ PORTEKİZ'DE SINIFLAR SAVAŞI
Barbara Schilling 25.—
- 4 İŞÇİ SINIFI SENDİKALAR VE 15/16 HAZİRAN
T. Arınır - S. Öztürk 150.—
Olaylar/Nedenleri/Davalar/Belgeler/Anılar/Yorumlar
- 5 İSVEÇ İSVEÇ DEDİKLERİ Mahmut Baksı 15.—
- 6 DEVLET GÜVENLİK MAHKEMELERİ Mutlu Kurtuluş 40.—
- 7 SENDİKALAR VE SOSYALİZM (2. Baskı) Henri Krasucki 20.—
- 8 BİLİMSEL - TEKNOLOJİK DEVRİM VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA
A. Shpirt 25.—
- 9 BUGÜNKÜ İSPANYA'DA SINIFLAR SAVAŞI 30.—
Hans Werner Franz
- 10 TÜRK - SOVYET HALKLARININ KARDEŞLİĞİ Cevdet Alsan 20.—
(Türk - Sovyet ilişkilerinin kısa bir tarihçesi)
- 11 İŞÇİ SINIFINI POLİTİKA DIŞI TUTAN - BURJUVA SAVUNUCU 35.—
TEORİLERİN ELEŞTİRİSİ M. Panova, Lerner, Tchapiygeulne,
Belouossov
- 12 KÜBA KOMÜNİST PARTİSİ I. KONGRESİ ve KÜBA 50.—
CUMHURİYETİ ANAYASASI
- 13 SENDİKALAR VE SINIF SAVAŞIMI (2. Baskı) Henri Krasucki 20.—
- 14 TARİHİN MANTIĞI (Beraat etti) Victor Neznanov 15.—
Cevdet Alsan
- 16 SEÇİLMİŞ YAPITLARI Vasil Kolarov 45.—
- 17 KURŞUNA DİZİLENLERDEN MEKTUPLAR 25.—
Jacques Duclos'un önsözüyle
- 18 SOVYETLER ORDUSU - SOVYET SAVAŞ TARİHİ 60.—
(Progres) Bilim Kurulu
- 19 LENİN'İN BÜTÜN DÜNYA KADINLARINA VASIYETLERİ 20.—
Klara Zetkin (Beraat etti)
- 20 MARKSİST - LENİNİST PARTİNİN TEMEL EĞİTİM DERSLERİ
F. Engels Enstitüsü Pls. Ciltli 200.—
Bez. Ciltli 250.—
- 21 SOSYALİZM VE HÜMANİZM S. İ. Popov 40.—
- 22 YEDİ KURŞUNUN ÖLDÜREMEDİĞİ DEV Nina Andonova 35.—

Basılmakta olan kitaplar :

24. DÜNYA SOSYALİST SİSTEMİ VE ANTI - KOMÜNİZM
(Progres) Bilim Kurulu
25. SINIF KAVGASI MI, SOSYAL ANLAŞMAZLIK MI?
(Progres) Bern P. Löve
26. LENİNİST PARTİ ÖĞRETİSİ Cevdet Alsan
(Tarihsel Bir Yaklaşım)

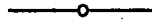

TÜRKİYE DAĞITIM : ÖNCÜ Basın - Yayın - Kitap - Dağıtım -
Pazarlama

Babıali Caddesi No: 8 CAĞALOĞLU/İST.

Telf : 26 55 13

Ödemeli İsteme ve yazışma adresi: SORUN YAYINLARI P.K. 231
AKSARAY/İST.

Toplu siparişler, kitapçılara, demokratik kuruluşlara ve net 500 lirayı aşan isteklere % 25 indirimli ve ödemeli gönderilir. Posta giderleri Yayınevimize aittir.

(Fiyatlar Temmuz 1979)

SORUN YAYINLARI

Burjuva ideolojisi ve revizyonizmin eleştirisi dizisi :

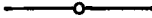
1. İŞÇİ SINIFINI POLİTİKA DIŞI TUTAN - BURJUVA SAVUNUCU - TEORİLERİN ELEŞTİRİSİ (Progres)
M. Panova - F. Lerner - Y. Tchapyguine - N. Beloussov 35 lira

2. SOSYALİZM VE HÜMANİZM (Progres)
S. İ. Popov 40 lira

3. E. FROMM'UN VE YENİ - FREUDÇULUĞUN ELEŞTİRİSİ (Progres)
V. İ. Dobrenkov 40 lira

4. SINIF KAVGASI MI, SOSYAL ANLAŞMAZLIK MI? (Progres)
Bern P. Löve Basılıyor

Marksist - Leninist Partinin Temel Eğitim Dersleri

(İkinci basıma hazırlanıyor.)

F. Engels Enstitüsü'nün hazırladığı; Marksizmi kendi kendine ve topluca öğreten bu kitap, beş büyük ana başlık altında toplanan, yöntemi ve sistematigi ile yeni bir eğitim programı oluşturuyor.

1. Alman İşçi Sınıfı Tarihi
2. Marksist Felsefe - Diyalektik Materyalizm
3. Tarihsel Materyalizm
4. Ekonomi - Politik
5. Bilimsel Sosyalizm - Sosyalizm/Komünizm

Ek : Sosyalizm Dünyanın Çehresini Değiştirdi

Büyük boy, III. hamur 60 Gr. kâğıt, 525 sayfa, lake ve gofre kapak, iplik dikişli, plastik ve bez ciltli, 30 çizelge, 60 resim, 32 sayfa çift renkli ofset grafik ve şemalar, 10 şiir (Bertolt Brecht'ten).

Plastik ciltli : 200 lira

Bez ciltli : 250 lira

SORUN YAYINLARI

Bu yapıtta, Yeni - Freudçu'luğun toplumsal - tarihsel, kuramsal ve ideolojik temelleri tartışılmaktadır. Dobrenkov, en renkli temsilcisi Erich Fromm olan Yeni - Freudçu psikoanaliz okulunun doğuşunun ardındaki nedenleri irdelemektedir. Fromm'un Marksizm ve Freudculuğu «bireştirme» girişimlerinin tutarsızlığı, tarihsel sürecin dinamizmini psikolojik açıdan ortaya koyması ve toplum ile insan arasındaki etkileşim sorununun çözömlenmesinde antropolojik - psikolojiye başvurması ayrıntılı biçimde açıklanmakta ve yorumlanmaktadır.